

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Факультет права та психології
Юридична клініка «Правова допомога»**

**МАТЕРІАЛИ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ФОРУМУ
«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
НАСИЛЛЮ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ»**

11 лютого 2021 року

**Дніпро
2021**

УДК 316.6:34+364.632

ББК 88.5;67

С 69

*Ухвалено до друку Вченою радою Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»
(протокол № 9 від 29.04.2021 р.)*

Матеріали II Всеукраїнського форуму «Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах» (11 лютого 2021 року, Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»): збірник доповідей та тез. Дніпро: ВНПЗ «ДГУ», 2021. 306 с.

(в авторській редакції)

Вміщено матеріали II Всеукраїнського форуму, в якому взяли участь вчителі загальноосвітніх шкіл, професорсько-викладацький склад закладів вищої освіти, юристи, психологи, соціологи, вихователі таких міст України, як: Дніпро, Кам'янське, Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ, Черкаси, Одеса, Харків, Київ, Полтава, Мелітополь, та інші, представники керівних установ Дніпропетровської області. Тематика статей охоплює актуальні питання щодо протидії насиллю в освітніх закладах.

Матеріали форуму можуть бути використані у практичній діяльності фахівців вказаних напрямів діяльності та у навчальному і виховному процесах закладів освіти.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Кириченко Олег Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, ректор Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Алфьорова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету права та психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Лежнева Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Корсунська Вікторія Валентинівна – старший викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет», практичний психолог, член Української спілки психотерапевтів

Мірошник Андрій Дмитрович – фахівець з міжнародних зв'язків Відділу організації наукової роботи, міжнародних зв'язків та академічної мобільності

(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

© Автори, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Кириченко О. В. Вступне слово	8
НАПРЯМОК: СОЦІАЛЬНИЙ	
Бандурка Л. В., Левченко О. Л. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема: визначення та профілактика	10
Демичева А. В. Інклюзивна освіта як механізм реалізації права дітей з інвалідністю на освіту	15
Демченко К. А. Булінг як вияв віктимності в освітньому просторі	19
Дирда В. О. Соціально-психологічні аспекти профілактики насильства в освітньому закладі	24
Донець І. С. Трансформація конфліктів та медіація як соціальні аспекти протидії насильницьким моделям спілкування	28
Ковпак Т. С. Наслідки шкільного насильства	31
Крашеніннікова Т. В. насильницьке використання мов на окупованих територіях	33
Кривуля В. О. Прагматичний аспект значення слова «захист» у німецькій мові	37
Кулик Т. О. Профілактика протидії насильства в освітньому закладі	40
Nahorna Yu., Pakulova T., Tymofiiwa K. How Teachers Deal with Cases of Bullying in High School	44
Наріжна В. В. Як відповісти виклику сьогодення: шкільний булінг, шляхи вирішення	47
Приймак М. М., Макар О. І., Семенишин М. І. Соціально-психологічні аспекти протидії насильству в освітньому закладі	49
Рекус О. В. Проблема насильства в умовах навчального закладу	54
Савченко Т. С. Соціально-психологічні аспекти протидії булінгу в шкільному середовищі через розвиток емоційного інтелекту	57
НАПРЯМОК: ПСИХОЛОГІЧНИЙ	
Бордейчук І. С. Психологічні аспекти протидії булінгу в учнівському середовищі	59
Бублікова Н. Ю. Створення в школі сприятливого емоційного клімату засобами запровадження «системи підвищення відповідальності» Марвіна Маршала як передумова запобігання проявів насильства в закладі освіти	62
Варіна Г.Б. Психологічні детермінанти толерантного ставлення в інклюзивному освітньому просторі НУШ	65
Вітязь О. З. Техніки управління емоціями	69
Горленко В. М., Сосновенко Н. В. Психологічно безпечне освітнє середовище, як основа протидії насильству серед дітей	75
Гудзенко Т. П., Корсунська В. В. «Булінг» з погляду «Дитина агресор»	79
Завгородня І. А. Профілактика насилля дітей у віртуальному просторі	84
Єхалова Л. В. Діти війни. Психологічне насилля	86

Іванова Т. М., Пижик Г. Г. Шкільна медіація як засіб формування безпечного освітнього середовища	91
Ілюшик Н. О. Психологічні аспекти протидії насильству за ознакою доповіді.....	96
Кашкарьова Л. Р. Аналіз досвіду країн Європи, Америки, Азії та України з протидії булінгу в учнівському середовищі	99
Козлова В. С. Психологічний аспект протидії булінгу в закладі освіти	104
Кокуца В. В. Соціально-психологічна та просвітницька діяльність із попередження насильства серед учнівської молоді	107
Корсунська В. В. Харасмент в освітніх закладах	111
Лагерєва І. В. Використання освітніх програм із медіації та відновних практик як ефективна технологія вирішення конфліктів шляхом співробітництва.....	115
Літвін О. Я. Психологічні аспекти протидії насильству в закладах дошкільної освіти	117
Масалова Ю. В. Розвиток емпатії дітей як чинник запобігання булінгу в освітніх закладах	124
Мостова Т. О. Домашнє насилля як основний фактор девіантної поведінки підлітків у навчальному закладі: психологічний аспект	129
Надвинична Т. Л. Психопрофілактика булінгу в закладах вищої освіти	134
Пріснякова Л. М. Дитяче насилля в Україні та світі	138
Рогоулina О. В. Соціально-психологічний аспект протидії насильству в закладі освіти	142
Савченко В. Г., Андрюшина Л. Л., Родіна Ю. Д., Родіна Є. Д. Психологічна служба у закладах вищої освіти як протидія виникненню поля можливих конфліктів	145
Ходотаєв А. А., Корсунська В. В. Прояв насильства серед осіб в освітній галузі.....	148
Фалей К. Ю. Попередження, виявлення та профілактика домашнього насильства як один із пріоритетних напрямків роботи психологічної служби закладу загальної середньої освіти	152
Филимошкина Н. В., Чугай А. А. Сексуальные преступления и дети-жертвы.....	156
Шевченко С. В. Психологічні аспекти вивчення проблеми булінгу: вітчизняний та зарубіжний досвід	160
Шиян О. О. Гармонізація дитячо-батьківських відносин як важливий напрямок роботи сучасного закладу дошкільної освіти	164
Ящук К. В., Бевза Л. Ю. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства	169
НАПРЯМОК: ПРАВОВИЙ	
Азаренко Т. І. Впровадження гендерного компоненту в закладах вищої освіти сектору безпеки і оборони України	174
Алфьорова Т. М. Проблеми безсторонності суб'єктів протидії булінгу	179

Бобокал О. М. Кібербулінг в освітньому середовищі	184
Грузин В. А. Поточні проблеми та прогнозовані перспективи розвитку рівності (недопущення булінгу) між здобувачами в закладах освіти зі специфічними умовами навчання	188
Денисенко О. Б. Профілактика протидії проявам насильства в школі (за власним досвідом)	192
Жеглінська Т. О. Здоров'я дитини як об'єкт адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173-4 Кодекс України про адміністративні правопорушення	196
Ірха Ю. Б. Детермінанти насильства за ознакою статі в закладах освіти	198
Колесник В. А. Домагання як вид насильства за ознакою статі	203
Лабенська Л. Л. Забезпечення прав дитини в Україні: сучасний стан	208
Лантух І. С., Бразалук В. П. Світовий досвід боротьби з булінгом та катуванням серед неповнолітніх	211
Лежнєва Т. М., Черноп'ятов С. В. Деякі проблеми складу булінгу	214
Лисак С. О. Безоплатна правова допомога як інструмент протидії насиллю в закладах освіти	219
Недов С. Л. Кіберцькування як один із проявів булінгу	222
Стрижак Д. І., Богатинський Є. О. Визначення поняття «булінг» та його попередження в закладах освіти	227
НАПРЯМОК: ВИХОВНИЙ	
Гладаревська Н. Л. Профілактика булінгу в школі	231
Лучанінова О. П. Протидія насильству в закладах вищої освіти: сучасні підходи й виховна рефлексія	236
Очеретько Н. А. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх	240
Сергієнко Н. П. Bullying: Reasons, Prevention, Protection	244
Таран І. І. Поведінка «захисту» учасників шкільного булінгу	247
Троценко А. М. Проблема булінгу серед дітей у сучасному освітньому просторі.....	249
НАПРЯМОК: ГЕНДЕРНИЙ	
Антіфєєва Х. О. Роль гендерної педагогіки на формування мистецтва жити у здобувачів освіти в полі освітнього простору	255
Гарець Н. О. Гендерні стереотипи студентської молоді як фактор гендерно-обумовленого насилля	258
Масалова Ю. В. Розвиток емпатії дітей як чинник запобігання булінгу в освітніх закладах	262
Мошенська Н. В. Гендерне конструювання як соціальний аспект протидії насильству в закладі освіти	267
НАПРЯМОК: ІНКЛЮЗІЯ	
Братішко Н. В. Навчання без страху. Реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами	271
Замостна О. Г. Явище булінгу в інклюзивному освітньому середовищі	275

Івашин А. П. Сучасні підходи до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами	280
МАЙСТЕР-КЛАСИ, ПРАКТИКУМИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ, ІНФОРМАЦІЯ	
Лисунець Я. М. Протидія насильству у шкільному середовищі	283
Литвиненко К. Ю. Сім'я – простір без насильства	286
Муравська Є. В. Як пояснити дошкільнятам про булінг? Від слів до практики.....	297
Мазурок Р. А. Створення толерантного середовища в дошкільному закладі для запобігання насильству	298
Шевчук О. С. Профілактика насилля в закладі освіти	298
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	299

ПЕРЕДМОВА

Шановні учасники форуму та читачі!

Сучасне суспільство суттєво відрізняється від суспільства минулого століття: технічний прогрес вплинув на соціальні відносини, держава інакше поводить з громадянами тощо. Однак, рівень насилля на сучасному етапі розвитку особистості залишається дуже високим, а державні органи та громадські рухи дотепер не можуть перемогти його колосальну хвилю. Досі тривають криваві війни, тисячі людей стають жертвами злочинів. Нас перестали дивувати події, коли учні приходять до школи й розстрілюють однокласників, коли виникає конфлікт між батьками та вчителями, коли напруга між стосунками набирає темп та дістає негативного піку тощо.

Про причини виникнення, профілактику та попередження різних форм насилля обговорили учасники II Всеукраїнському форумі «Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах».

До збірника включено матеріали науковців, педагогічних працівників, психологів, соціальних педагогів, представників правозахисних та державних органів з усіх куточків України. Такий формат збірника поєднує різні погляди, думки та дії щодо попередження та шляхи подолання насилля серед учасників освітнього процесу.

Маємо надію, що збірник збагатить сучасне суспільство новими підходами, конструктивними пропозиціями, методиками, способами медіації та діалогу щодо розв'язання актуальних проблем освітнього середовища з питань насилля.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники Форуму!

Проблема насильства в закладах освіти є безумовно актуальною. Це обумовлено тим, що з такими проблемами постійно стикаються в усьому світі, і Україна не є винятком. На жаль, у нашій країні такі факти мають не поодинокий характер. Наслідки цих дій завжди завдають серйозної шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дітей. Проблема насильства стосується не лише для окремих дітей та їх сімей, а й є загрозою сталому розвитку суспільства в цілому.

Створення комфортного та безпечного освітнього середовища, набуття учасниками освітнього процесу позитивного досвіду вирішення конфлікту мирним шляхом і покращання атмосфери в колективі, підвищення культури спілкування, вплив на зменшення кількості правопорушень та аморальних вчинків мінімізує існування проявів цього явища.

Проблеми протидії насильству в освітніх закладах слід розглядати у двох аспектах, зокрема:

по-перше, реагування на сам факт насильства та надання необхідної допомоги дитині;

по-друге, на превентивні заходи щодо недопущення таких вчинків. Особливо слід приділяти увагу питанням щодо чинників, які сприяють існуванню насильства в освітніх закладах; латентності таких дій; ідентифікації постраждалих від насильства.

Запобігання та реагування на насильство має бути ключовим в організації освітнього процесу закладів освіти, тому проблема насильства в закладах освіти та протидія їм дедалі частіше стає предметом громадського та наукового обговорення.

Вважаючи на актуальність проблем протидії насильству в закладах освіти, що існують у нашому суспільстві, Дніпровський гуманітарний університет вже вдруге проводить Всеукраїнський форум **«Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насильству в освітніх закладах»**.

Метою Форуму є об'єднання зусиль психологів, юристів, представників громадських організацій, працівників дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної та спеціальної освіти, інших учасників освітнього процесу у розв'язанні проблем протидії насильства в закладах освіти.

Сподіваюся на те, що проблеми протидії насильства в закладах освіти, обговорені на цьому Форумі, будуть враховані представниками закладів освіти, юристами та психологами під час напрацювання сучасної методики протидії насильству та сприятиме діяльності самих закладів освіти.

Надалі ми плануємо щорічно проводити такі форуми та залучати до обговорення актуальних питань із зазначеної проблематики й наших колег із зарубіжних країн.

Бажаю учасникам Форуму плідних результатів роботи!

Ректор
Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»
доктор юридичних наук, доцент

Олег КИРИЧЕНКО

Бандурка Людмила Вікторівна,

*викладач економічних дисциплін, Відокремлений структурний підрозділ
«Класичний фаховий коледж Сумського державного університету»*

Левченко Олена Леонідівна,

*викладач іноземної мови, Відокремлений структурний підрозділ «Класичний
фаховий коледж Сумського державного університету»*

КІБЕРБУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА

Інтернет став невід'ємною частиною життя сучасної людини, яка швидко орієнтується у віртуальному світі, розвиваючи нові потреби і відкриваючи власні способи використання новітніх можливостей цифрових технологій. Поряд із перевагами, які створюють глобальна інформатизація, розвиток і динамічне поширення цифрових технологій, варто констатувати появу і поглиблення тенденції розширення ризиків і загроз впливу на психологічну і соціальну безпеку особисті з боку віртуального інформаційного простору, до яких передусім варто віднести кібербулінг. При цьому в зону ризику перш за все потрапляє учнівська та студентська молодь, адже вона не має сформованої психологічної стійкості та перебуває на початку власної соціалізації в суспільстві. Саме тому поглиблення вивчення феномену «кібербулінг» і формування дієвого механізму профілактики та протидії його наслідкам є одним з актуальних питань сьогодення.

Вивченню особливостей поведінки та діяльності підлітків в Інтернет-мережі присвячені праці зарубіжних та українських педагогів (І. Смірнова, В. Осадчий, Л. Жук, О. Пігузов), філософів (І. Опаріна, О. Прокопенко, С. Михайлов, О. Скородумова, О. Романов), соціологів (І. Василенко, О. Путилова, О. Шеремет, М. Самелюк), психологів (І. Білоус, Т. Вербицька), юристів (Д. Пушкін, Т. Кесареєва, Н. Лебедева).

У світовій науковій практиці питання прояву та профілактики кібербулінгу з погляду медіакомпетентності розглянули в своїх роботах Л. Найдьонова та О. Барішполець. Теоретичні питання виявлення і профілактики кібербулінгу висвітлили у своїх роботах також О. Лапа, О. Блискун, М. Робін, Є. Кулік. Зокрема, американські дослідники Р. Ковальські, С. Лімбер і П. Агатстон,

розробили типологію поведінки, характерної для кібербулінгу. Психологи (О. Бикулов, В. Фатурова), педагоги (А. Чистяков, О. Кущенко), соціологи (О. Горошко, Н. Туякбасарова, С. Коноплицький), філософи (І. Остапенко, В. Кулакова), філологи (С. Заборовська, І. Ішмуратова) присвятили свої праці характеристиці окремих аспектів спілкування в Інтернет-мережі.

У науковій літературі існує широкий спектр тлумачень поняття кібербулінгу, а саме це:

- агресивні, навмисні дії, які здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе (П.Сміт) [7];
- насильницькі, принизливі або загрозливі дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, вебсайти, соціальні мережі сайтів, інтернет-групи (С. Монкс) [6];
- агресивна поведінка певної особи, частіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) (М. Фадєєва) [5];
- новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії, з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо (Л. Найдьонова) [2].

Дотримуємося думки, що кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (e-mail), миттєві повідомлення, розгортаються в чатах, на вебсайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або через зображення (фото, відео); до кібербулінгу відносять також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [3].

Узагальнюючи різні підходи до класифікації кібербулінгу, пропонуємо розглядати це поняття в широкому і вузькому значенні. У широкому сенсі кібербулінг (метакібербулінг) має в собі різні види інтернет-ризиків. До вказаних ризиків належать: 1) перепалки і нападки (флеймінг і тролінг), тобто знущання, образи, приниження (суто кібербулінг у вузькому сенсі); 2) обмовляння і наклепи, розповсюдження неправдивої інформації; 3) викрадання даних і самозванство,

видавання себе за іншу людину; 4) ошуканство і шахрайство, маніпуляція довірою; 5) залякування і заклики до самоушкоджень (наприклад, у складі суїцидальних груп і квестів), 6) переслідування і приховане відстеження (сталкінг), як наслідок – небажані зустрічі офлайн.

Також до кібербулінгу належать хепіслепінг (від «щасливого ляскання» – запис і розповсюдження фільмувань реальних подій або постановок булінгу та іншої небезпечної поведінки). Цей вид кібербулінгу зазнав значних перетворень, оскільки містить створення будь-якого медіаконтенту під тиском кіберсередовища, стимулювання екстремальних практик (наприклад, смертельних селфі, адреналінового відеоблогінгу тощо). До непрямого кібербулінгу відносять також руйнування соціальних контактів і соціальну ізоляцію в інформаційному просторі – відчуження, бойкот, френдоцид, виключення з груп, «забанювання», ігнорування тощо.

Причини кібербулінгу складні й різноманітні. Класифікують їх за різними ознаками. Найбільш поширеними персональними (суб'єктивними) чинниками, що впливають на формування агресивної поведінки загалом і з використанням інформаційно-комунікаційних засобів зокрема, є такі:

- схильність до агресії та хибне уявлення про те, що агресивні дії щодо іншої особи припустимі;
- прагнення до переваги, першості, що, зі свого боку, додає авторитету в очах друзів й однолітків;
- наявність комплексу неповноцінності, наслідком якого є заздрість, іноді помста за образи;
- нудьга, за якої агресія відіграє роль розваги;
- компенсація за невдачі в навчанні або особистих відносинах;
- відсутність навичок розв'язувати конфлікти або їх уникати;
- різке звуження простору соціальної взаємодії учасників освітнього процесу;
- особливості характеру, зокрема такі, як занижена самооцінка, утаємниченість, низький рівень емпатії.

До соціальних чинників, які сприяють поширенню кібербулінгу, можна зарахувати такі:

- недостатнє усвідомлення суспільством явища кібербулінгу серед учасників освітнього процесу як соціальної проблеми;
- негативний вплив сім'ї;
- відсутність послідовної, науково-обґрунтованої державної політики запобігання насильству загалом і кібербулінгу зокрема;
- низький рівень обізнаності батьків щодо небезпек, які приховує віртуальний світ, і недостатній рівень професійної підготовленості викладачів, психологів щодо реагування на факти кібербулінгу;
- всепоглинаюча, «тоталітарна» пропаганда насильства за посередництвом засобів масової інформації та в Інтернеті;
- відсутність належного соціально-правового механізму захисту від насильства серед учасників освітнього процесу загалом і за виявом його кіберформ [4].

На сьогодні досить актуальним питанням є профілактика кібербулінгу, яка здійснюється за двома напрямками. Перший напрям пов'язаний із розвитком технічних засобів, що обмежують небажаний контент (фільтри, цензура), що передбачає у соціальних мережах та на вебсайтах наявність кнопок «поскаржитися», а також налаштування конфіденційності персональних аккаунтів. Цей напрям має в собі створення системи швидкого реагування провайдерів контенту і сервісів, правоохоронних структур, операторів зв'язку на протиправну діяльність у мережі Інтернет. Другий напрям профілактики кібербулінгу передбачає навчання користувачів мережі Інтернет основних правил безпеки і коректної поведінки стосовно інших користувачів спільноти. За кордоном існують спеціальні вебресурси, присвячені підвищенню рівня медіаграмотності та навчанню коректної, неагресивної і невіктимної поведінки в мережі Інтернет. Зокрема, розглядаються аспекти тих чи інших вчинків у мережі, проблема внутрішнього вибору, який здійснює людина, поводячись жорстоко і без поваги до інших користувачів мережі Інтернет або розповсюджуючи хибну

інформацію, плітки, будь-які інші матеріали, що можуть нанести морально-психологічну, або навіть матеріальну шкоду потерпілим [1].

Створення сприятливої атмосфери в освітньому середовищі також є важливим фактором у протидії кібернасильству. Великою мірою це безпосередньо залежить від дій соціального педагога, психолога, викладачів закладу. Їх робота має бути спрямована на побудову здорового колективу, подолання негативних явищ, конфліктів, що можуть виникати в освітньому середовищі, їх попередження, а також своєчасне виявлення явищ булінгу та кібербулінгу. Ці спеціалісти мають знатися на ознаках впливу явищ кібербулінгу та його наслідків, щоб мати змогу вчасно попередити батьків та вплинути на підлітка, допомогти розібратися в ситуації та запобігти негативним процесам, що можуть загостритися у випадку неувважності цих спеціалістів.

Список використаних джерел:

1. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий. Психология. Журнал высшей школы экономики. Т. 11, № 3. 2014. С.177–191.
2. Найдъонова Л.А. Кибербуллинг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: [методичні рекомендації] / Л.А. Найдъонова. Вип. 4. Київ, 2011. 34 с.
3. Найдъонова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник / Л.А. Найдъонова. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.
4. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / В. І. Ролінський. Київ, 2005. 235 с.
5. Фадєєва М.В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»: зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч. 1. 316 с.
6. Monks C. P. Definitions of bullying: Age differences in understanding of the term, and the role of experience. *British Journal of Developmental Psychology*. 2006. Vol. 24. P. 801–821.
7. P. Smith, Jess Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, Shanette Russell, N. Tippett. Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry, and Psychiatry*. 2008. Vol. 49. P. 376–385.

Демичева Алла Валеріївна
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ОСВІТУ

Право на освіту – одне з прав людини «другого покоління». Конвенція ООН «Про права дитини» зазначає, що «...усі діти мають право на освіту, і, як наслідок цього, право на прогрес», а стаття 53 Конституції України чітко визначає: кожен має право на освіту. Кожен означає відсутність будь-яких винятків за віком, статтю, етнічною належністю тощо та станом здоров'я зокрема. Отже, діти з інвалідністю мають гарантоване державою право на освіту. Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити усі можливості для реалізації цього права.

Тривалий час основним інститутом виховання дітей з особливими потребами були спеціалізовані інтернати. Вважалося, що тільки ці типи навчальних закладів можуть забезпечити таким дітям відповідний догляд і виховання. За даними МОН, в Україні налічується 751 інтернатний заклад для дітей. 39 закладів – у системі МОЗ (у них живе та виховується 2773 дитини), 132 – у системі Мінсоцу (5087 дітей), 580 – у системі МОН (97 923 дитини) [1]. Проте така освітня політика не відповідає принципам міжнародних стандартів у галузі прав людини. До речі, запровадження до офіційного дискурсу концепту «дитина з особливими освітніми потребами» означає зміщення акценту від внутрішніх проблем дитини до системи освіти, яка надає підтримку дитині у навчанні, визнає її сильні якості та задовольняє всі її індивідуальні потреби. В більшості країн Західної Європи, починаючи з 70-х років ХХ ст. відбувалася перебудова спеціальної освіти. Зокрема, інтегроване та інклюзивне навчання дітей з особливостями розвитку визначено як основну форму здобуття освіти.

Розвиток освіти для дітей з інвалідністю йде шляхом поступової деінституціалізації, розвитку інклюзивної освіти. Підхід до освіти, який пропагується Конвенцією ООН про права дітей з інвалідністю, ґрунтується на тому, що інклюзивна освіта не лише забезпечує найкраще середовище для

навчання, включаючи осіб із розумовими вадами, але й допомагає усунути бар'єри та зруйнувати стереотипи їхньої поведінки на користь успішної адаптації у суспільному житті. Така концепція сприяє створенню суспільства, яке готове прийняти дітей з інвалідністю замість того, щоб сторонитися їх. Зусиллями ЮНЕСКО було організовано кілька Всесвітніх конференцій з питань освіти для людей з особливими освітніми потребами. Серед найвизначніших – конференція в м. Саламанка (1994 р.). Саламанська декларація містить Заклик до урядів усіх країн затвердити на законодавчому рівні інклюзивну модель освіти та приймати до загальноосвітніх шкіл усіх дітей, якщо немає виняткових випадків, які унеможливають це [2, с. 11]. Таким чином, було запропоновано, щоб інклюзія стала загальною формою освіти, а спецшколи або спецкласи існували для виняткових ситуацій.

Закон України «Про освіту» розглядає інклюзію як систему освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників, а ст. 19, 20 унормовують освіту осіб з особливими освітніми потребами та інклюзивне навчання [3]. В цілому, інклюзія передбачає створення освітнього середовища, яке відповідає б потребам і можливостям кожної дитини.

На сайті Міністерства освіти та науки відзначається, що станом на 1 січня 2021 року в інклюзивних класах навчається 25 078 учнів з особливими освітніми потребами. Ця кількість майже вдесятеро перевищує дані п'ятирічної давнини. На початок 2021 року в Україні створено 18 687 інклюзивні класи. Так, у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання. У закладах дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 року здобувають освіту 4681 вихованець з особливими освітніми потребами. Також із 2019/2020 навчального року інклюзивне навчання запроваджено в закладах професійної, професійно-технічної та вищої освіти, де інклюзивно навчаються 1312 здобувачів освіти з особливими освітніми потребами [1]. Нині в школах Дніпропетровщини – 1377 інклюзивних класів. Це в 10 разів більше, ніж п'ять років тому. У регіоні такі діти відвідують 401 навчальний

заклад. З одного боку, бачимо певний прогрес у впровадженні інклюзії, проте статистика вказує на те, що сучасна система навчання дітей з інвалідністю не забезпечує проголошеного права на освіту і створює їх штучну ізоляцію, що призводить до зниження соціальної компетентності цих дітей та можливої чи інституалізації, чи ізоляції надалі. І справа не лише в грошах, які б нібито і є. Так, на 2020 р. уряд виділив 504 млн гривень на інклюзію в дитсадках, школах і профтехмах, корекційні засоби та розвиткові заняття [4]. Проте, інклюзивна освіта – це системність, яка тісно пов'язана з іншими правами людей з інвалідністю: правом на повагу до гідності, на безбар'єрне середовище тощо. Можна створити сучасний ресурсний центр, але як дістатися до нього, є відкритим питанням.

Інше питання пов'язане з «людським фактором» та торкається ставлення вчителів до роботи в інклюзивних класах. Наведемо дані, отримані під час авторського експертного опитування вчителів м. Дніпро та м. Павлоград (2019 р., 120 осіб). Так, на запитання «Яким є Ваше особисте ставлення до інклюзивної освіти?», відповіді чітко ілюструють ставлення представників освітнього процесу, а саме те, що 21% респондентів – цілком позитивно ставляться до інклюзивної освіти, 27% – скоріше позитивно, 22% – скоріше негативно, 18% – цілком негативно та 12% респондентів не змогли відповісти на це запитання. Мотивація вчителів ЗОШ до впровадження інклюзивної освіти низька через невідповідну їх роботі зарплатню та перевантаження. Зафіксована думка вчителів щодо переводу дітей з особливими освітніми потребами на індивідуальне навчання: спеціалізованих освітніх організаціях – 31%, індивідуально вдома – 18%, у спеціалізованих класах загальноосвітніх шкіл – 17%, на базі загальноосвітньої школи разом з однолітками – 11%, що спотворює саму ідею інклюзивної освіти. Батьки дітей, які навчаються в таких класах, не завжди готові до сумісного навчання, у першу чергу через те, що дітям з особливими освітніми потребами потрібна більша увага вчителя, необхідно більш зусиль та часу для отримання знання, що може призвести до відставання їх дітей в освітньому процесі.

Є стереотипна думка, що дітям з особливими потребами буде краще у спеціалізованому закладі, де будуть враховані всі її потреби, але практика свідчить, що це далеко не так. Не торкаючись питань про негативні наслідки такої

ізоляції та сегрегації, відзначимо лише реалізацію права на освіту. Так, за результатами моніторингових візитів Національного превентивного механізму у 2018 р. було зафіксовано, що залишається невирішеною проблема 100% забезпечення дітей з особливими освітніми потребами навчальною літературою. Наприклад, у Микільському НРЦ Полтавської області вчителі змушені навчати дітей з інтелектуальними порушеннями за підручниками, рекомендованими МОН для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. З 2012 по 2017 рік відсоток забезпечення підручниками учнів 5–10 класів в закладі становив 13,98% [5, с. 20]. За інформацією МОН, учні 5-10 класів спеціальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями забезпечені спеціальними підручниками на 61%. У закладах, які розташовані у сільській місцевості, у вихованців немає доступу до Інтернету та комп'ютерних класів. У Доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини за 2019 р. відзначається, що у спеціальних школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах системи МОН, у яких на початок 2019/2020 навчального року налічувалося понад 31,7 тис. дітей, зафіксовано неякісне надання освітніх послуг [6]. Як бачимо, не можна казати про повну реалізацію права на освіту в умовах спеціалізованих закладів (інтернатів, реабілітаційних центрів та ін.).

Таким чином, інклюзію в освіті можна розглядати як один із багатьох аспектів інклюзії в суспільстві взагалі, саме інклюзія є тим механізмом інтеграції дітей з інвалідністю у суспільство, реалізації їх права на освіту. Однак, попри активне впровадження інклюзії в освіті, переважна більшість закладів освіти на сьогодні не пристосовані для дітей з особливими освітніми потребами. Здебільшого причинами є архітектурна, транспортна недоступність, непристосованість до потреб дитини класного приміщення, неготовність частини вчителів та батьків до інклюзивної освіти.

Список використаної літератури:

1. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani> (дата звернення 20.01.2021).
2. Теорія і практика інклюзивної освіти [навчально-методичний посібник] / Упорядник Бондар К. М. [2-ге вид., доп.]. Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. 170 с.

3. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 21.01.2021).

4. 504 млн. на інклюзію в дитсадках, школах і профтехмах, корекційні засоби та розвиткові заняття. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/504-mln-na-inklyuziyu-v-ditsadkah-shkolah-i-proftehah-korekcijni-zasobi-ta-rozvitkovi-zanyattya-uryad-viznachiv-poryadok-rozpodilu-cih-groshej> (дата звернення 27.01.2021).

5. Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання прав дітей у закладах інституційного догляду в Україні за результатами моніторингових візитів національного превентивного механізму у 2018 році. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/%20ua/page/npm/provisions/reports/> (дата звернення 27.01.2021).

6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина України за 2019 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/%20ua/page/npm/provisions/reports/> (дата звернення 27.01.2021).

Демченко Катерина Андріївна

студентка III курсу спеціальності «Право»

ВСП «Фаховий коледж МНУ ім. В. О. Сухомлинського»

Царенко Олена Олексіївна,

науковий керівник: кандидат політичних наук, директорка

ВСП «Фаховий коледж МНУ ім. В.О. Сухомлинського»

БУЛІНГ ЯК ВИЯВ ВІКТИМНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Булінг – суспільна соціально-психологічна проблема сучасності. Це соціальне явище, властиве переважно організованим колективам і виражається у здійсненні тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда.

У Європі й Америці ця тема стала актуальною понад сто років. Те, що Україна сьогодні обличчям повернулася до проблеми булінгу, з одного боку, – великий плюс, а з іншого – мінус, тому що ми дуже спізнилися. Багато людей уже пройшли через насилля у дитячих садках, школах і ЗВО. Вони залишилися травмованими на все життя. Емоційний, душевний біль, який відчуває людина при психологічному насиллі, є набагато потужнішим, ніж фізичний. Великою проблемою сучасного суспільства є відсутність належної якості комунікації, емоційного включення, емпатійності, співпереживання, розуміння [1, с. 175–176].

У наш час знущання одних людей над іншими, як соціальне явище, присутнє на різних щаблях формування та розвитку людської особистості,

розпочинаючи від системи початкової соціалізації – дитячого садка та школи. Цькування є у вищих навчальних закладах, серед сталої групи друзів та в робочих колективах, навіть у базовій складовій суспільства – сім'ї [2].

Дослідниця проблеми булінгу Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини. Вона виділяє сім ознак булінгу: 1) емоційне приниження, що включає вербальні і невербальні способи вираження; 2) продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду; 3) непривітна і недовірлива поведінка; 4) втручання у приватне життя людини; 5) погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія; 6) намір завдати шкоди іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі її події; 7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [3, с. 126–127].

Види булінгу часто поєднуються для більш сильного впливу. Найпомітнішим є фізичне насильство, але воно складає менше третини випадків булінгу. Найважче помітити емоційне (соціальне та словесне) знуцання – систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання, виключення. Сьогодні набирає обертів і кібербулінг.

У сучасному освітньому просторі гостро постає питання насильства у школі. Дитяча несоціалізована агресія є серйозною соціальною психолого-педагогічною проблемою. Цей вид агресії знаходить свій вихід як у фізичному, так і психологічному насиллі, що є однією із причин цілої низки негативних наслідків: академічна неуспішність, шкільна дезадаптація, неадекватна самооцінка, тривожність тощо [1, с. 182–183].

Для сучасної школи в умовах деідеологізації актуальності набуло оціночне визначення системи знань. За таких обставин, ситуація у колективі або стає заручником системи виховання (наприклад, груповий тиск на індивіда), або ж взагалі ігнорується, оскільки вважається, що оцінка, як найважливіший результат

навчання, не залежить від стосунків у колективі [4, с. 171–172]. На жаль, часто шкільний булінг навіть використовується вчителем як контроль учнів.

Підлітки є найбільш вразливою категорією суспільства. Оскільки саме в так званому перехідному віці активно формуються власна система сприйняття світу, система цінностей та пріоритетів, то діти переймають різні моделі поведінки дорослих, і, на жаль, насильство стає однією з таких моделей [5, с. 205]. Фактично, створюється замкнуте коло, у якому вже не лише школа, але й суспільство та його базовий елемент – сім'я перетворюються зі змісту в форму – «оцінку», у матеріальну вигоду [6, с. 5–7]. А це є благодатним ґрунтом для формування не тільки нетолерантної, але й насильницької поведінки, тобто виявів віктимізації у сучасних суспільних відносинах.

До того ж українське суспільство останні роки живе в умовах війни та популяризації насильницьких методів вирішення проблем. І вияви ворожнечі дорослих проєктуються на дітей. Діти не бачать прикладу ефективного компромісу, дієвості мови діалогу та толерантного ставлення один до одного. Зрештою, таку модель поведінки вони переносять на однолітків. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків, із проявами булінгу в Україні стикаються 8 із 10 дітей [7].

Серед причин булінгу в підлітковому колективі виділяють такі: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [8, с. 37–40].

Культура суспільства впливає на підліткову субкультуру, на її формування і розвиток. Підлітки дорослішають, вступають у доросле життя, стаючи повноправними членами суспільства, і мають при цьому часто негативний досвід спілкування в контексті підліткової субкультури, сповненої булінгу та віктимності. А тому булінг у дитячому та підлітковому віці потребує не тільки спільної реакції батьків і педагогів, а й грамотно розроблених, ефективних стратегій, спрямованих на попередження і вирішення подібних ситуацій. Адже

психологічна травма дитини залишається на все життя: це невпевненість у собі, занижена самооцінка, відсутність радості в зрілому віці, невміння вибудовувати стосунки в парі, така людина не знатиме: як надати допомогу своїм дітям.

У подоланні булінгу важливо знайти нові підходи до взаємодії з дітьми, їхніми батьками та педагогами. У цьому можуть допомогти різні профілактичні програми навчання дітей та дорослих новим формам поведінки, розвитку стресостійкості особистості, здатної самостійно, ефективно і відповідально будувати своє життя. Головна перевага таких програм – формування відповідальності людини та громади за власну поведінку і поведінку інших, готовність прийти на допомогу, розв'язати конфлікт. Профілактичні програми, призначені для проведення групових занять з учнями та дорослими, можуть містити психотехніки з розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань, а також вправи, спрямовані на допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей тощо [9]. Досвід ряду країн у подоланні булінгу в освітньому середовищі свідчить про наявність певних успіхів в реалізації тих чи інших антибулінгових програм [3, с. 139].

Особливістю антибулінгових програм є те, що вони дають можливість учасникам ділитися власним досвідом, спільно випрацьовувати шкільні стратегії подолання проблеми та реалізовувати проєкти. З цією метою значно активізується учнівське самоврядування: школярі беруть участь у розробці та реалізації шкільного плану з попередження та протидії булінгу. Учні створюють об'єднання з позитивної шкільної культури, проводять антибулінгові програми для ровесників, роблять доповіді, презентації про вплив булінгу на їхнє особисте життя. Окрім цього, молодь проявляє свою активну позицію через участь в антибулінгових форумах з експертами; конкурсах на кращу розповідь про булінг, шкільних театральних постановках на тему булінгу тощо [9].

Необхідно залучати до роботи боротьби з булінгом не тільки дітей, педагогів й батьків, а й громаду, представників органів державного управління, церкву, психологічні служби, правоохоронні органи.

Не можна допустити, щоб програма «Стоп-булінг» [2], яка розпочалася в Україні, стала просто піарною хвилею. Потрібно достукатися до сердець кожної

людини, адже від кожного з нас насправді залежить, що відбувається з молодим поколінням у нашій країні.

Як висновок, зазначимо, що булінг – це негативна агресивна поведінка умисного характеру, яка має високий ступінь суспільної небезпеки та спрямовує сучасне суспільство до віктимізації. Це відбувається внаслідок того, що невід’ємним наслідком поширення булінгу є перехід до агресивних дій, які мають злочинний характер, що викликає небажані негативні глобальні тенденції як у певних соціальних середовищах, так і функціонуванні суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія: психологія. Зб. наук. праць Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2015. Вип. 37. С. 174–187.
2. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. UNICEF розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html
3. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Українознавчий альманах. Київ, 2010. Вип. 4. С. 126–131.
4. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. Луцьк, 2015. № 1. С. 169–173.
5. Стельмах С. С. Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2016. Вип. 133. С. 204–207.
6. Ліщинська О. А. Профілактика психологічного насильства в сім’ї та в освітньому середовищі: методичні рекомендації / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2010. 68 с.
7. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу» / Український інститут дослідження екстремізму. Київ, 28.11.2017. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>
8. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посібник. / Л. Волинець Т. Дорошок та ін. / за ред. К. Левченко, І. Трубавіна). Київ: в-во Держсоцслужби, 2005. 395 с.
9. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти». URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-tapodolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/>

Дирда Валентина Олександрівна,
практичний психолог,
ДНЗ «Дніпропетровський транспортно-економічний коледж»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Формування ключових компетентностей (соціальних та громадянських) відбувається в навчальних закладах. Йдеться про форми поведінки, що потрібні для конструктивної та ефективної участі в громадському житті, в сім'ї, на роботі; про вміння працювати в команді на результат, прогнозувати, попереджати й вирішувати конфлікти, досягати компромісів. Формування навичок співпраці, поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі й гідності, фізичного або психічного насильства, до дискримінації за будь-якими ознаками визначено як одну із засад державної політики у сфері освіти відповідно до Закону України «Про освіту» (зі змінами) від 2017 року [1].

Насильством наповнені різні сфери людського буття: політичне, економічне, духовне та сімейно-побутове. Воно має вираження у війнах, убивствах, знеціненні життя, пануванні таких явищ, як антигуманність, агресія, жорстокість.

В умовах навчання студенти все частіше відчують внутрішню напруженість, втомленість та роздратованість. Цьому сприяє складний період адаптації до нових умов навчання, напруження під час занять та великий обсяг нового матеріалу, зростання навантажень у зв'язку з підготовкою до заліків та іспитів та інше. Як відомо, внутрішнє напруження гальмує творче самовираження. На жаль, інколи педагоги будують своє педагогічну діяльність на почутті у студентів страху отримати незадовільну оцінку та провині невиконаного завдання, вони вважають своїм обов'язком вказати студентові, що він порушує загальноприйняті норми і правила. Повторюваність таких установок можуть формувати у підлітка стійке почуття провини, що веде до розвитку відчуженості, закритості, агресивності та установки особистості на її неповноцінність. Особливо це має погані наслідки для дітей, що мають труднощі у спілкуванні.

Формуванню соціальних компетентностей сприяє побудова освітнього процесу на засадах відновного підходу в освіті. Це системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення спричиненої конфліктом шкоди [1]. Адже саме в навчальних закладах діти отримують приклад того, як спілкуватися один з одним, як вирішувати проблеми та відновлювати стосунки.

Відновні практичні заняття з практичним психологом спираються на гідність і повагу у відносинах та мають на меті створити оптимальні умови для збереження психологічного здоров'я, максимальне сприяння особистісному розвитку студентів, їх психічної сфери, особистісних якостей і здібностей, універсальних умінь і компетенцій з урахуванням установки на саморозвиток і самовдосконалення.

Такими системними напрямками в роботі є просвіта учасників освітнього процесу щодо обізнаності у проблемах «Запобігання гендерному насильству та жорсткому поводженню з дітьми», «Вирішення конфлікту, трансформація конфлікту», «Теорія медіації. Комунікативні навички», «Попередження конфліктів у соціальних мережах», «Запобігання насильству над дітьми» [2].

Також важливим напрямком роботи щодо формування соціальних компетентностей у студентів є залучення їх до Всеукраїнських акцій таких, як «16 днів проти насильства» під час яких проводяться тренінгові заняття та онлайн-заходи, які стають приводом для аналізу власних дій, вчинків, переосмислення цінностей, сприяють вихованню в здобувачів освіти людяності, відповідальності, любові до ближнього, поваги до гідності іншої людини, свідомого ставлення до своїх прав та обов'язків; флешмобу «7 днів протидії булінгу» організованому ГО «Бачити серцем» у колаборації з ГО «Не цькуй».

Велика увага в освітньому середовищі приділяється питанню запобігання конфліктам, тому практичним психологом проводиться тренінгові заняття з елементами гри та арт-терапії, що сприяє формуванню сильної, самостійної, ініціативної, творчої особистості, здатної до саморозвитку.

У роботі використовуються такі вправи: **«Живі долоньки»** на підвищення настрою та зняття емоційної напруги. Учасникам пропонується об'єднатися по парах та привітати один одного долоньками, потім посваритися долоньками, потім попросити пробачення та обійнятися.

Перегляд та обговорення мультфільмів «Конфлікт на мосту», «Птахи», «Сірники».

«Тваринки-помічники». Поділити групу на п'ять команд. З допомогою тварин-помічників (сова, лисиця, плюшеве ведмежа, акула, черепаха) визначити стилі поведінки у конфлікті. Для кожної тварини написати девіз та розглянути позитивні і негативні характеристики. Обрати для кожної тварини той стиль поведінки у конфлікті, який, на вашу думку, їй підходить. Заслухати відповіді кожної команди та обговорити. Визначити відповідні стилі поведінки у конфлікті.

«Ланцюжок з ніг» на розвиток навичок співпраці і спілкування. Команда стає в ряд, стопи кожного учасника торкаються стоп сусідів. Завдання – швидко дійти до центру всім разом, не розмикаючи стоп. Якщо буде помилка, розпочинають заново.

Рефлексія: Які стратегії використовувала команда? Чи виникали у ході виконання завдання конфліктні ситуації? Чи відчували єдність? Складно було чи легко? Чи було виявлено лідера?

«Вигаданий пазл» на розвиток креативності. Всім учасникам роздаються картки (фрагменти пазлу), на яких зображено предмети, поняття та ін. Ці картки жодним чином не утворюють єдине зображення. Одна картка кладеться на стіл. Учасники по черзі кладуть поряд одну зі своїх карток, пояснюючи як вони взаємопов'язані. Завдання: вигадайте історію конфліктної ситуації та побудуйте відносини відповідно до структури конфлікту за допомогою пазлу.

Рефлексія: Вдалося відтворити конфліктну ситуацію? Що було причиною конфлікту? Які наслідки конфлікту? Чи можливо вирішити конфлікт по іншому?

«Чи вмієш ти мислити позитивно» – виявити позитивні аспекти конфлікту, розвивати вміння керувати власними емоціями та протистояти стресам. Робота у парах: кожен учасник звертається до наступного зі словами:

«Конфлікт – це погано ...». Той, до кого зверталися, відповідає: «Так, це погано, але ...» й намагається назвати якийсь позитив у конфлікті.

«Я тебе розумію» – вправа на розвиток навичок співпраці і спілкування.

Беруть участь двоє учасників, які сидять спинами один до одного. Перед обома лежить однакова кількість карток (будь-які папірці) або інших дрібних предметів (монет, фішок). Вчитель розкладає якусь неочевидну фігуру з карток перед Учасником 1.

Учасник 1 має давати Учаснику 2 голосові інструкції так, щоб він склав за відведений час (кілька хвилин) таку саму фігуру. Учасник 2 може задавати уточнюючі питання Учаснику 1.

Рефлексія: Чи легко було впоратися з завданням? Ви добре чули, розуміли інструкції? Легко чи важко було давати інструкції?

Таким чином, використання ігрових елементів у навчально-виховному процесі сприяє:

- створенню позитивного настрою в групі, полегшенню процесу комунікації;
- розвитку творчого мислення, уяви, креативності;
- створенню умов для самопізнання і самовираження;
- розвитку самосвідомості, формування адекватної самооцінки, підвищення впевненості в собі;
- зняттю психоемоційного напруження;
- розвитку навичок спілкування та ефективної взаємодії;
- розвитку навичок рефлексії, внутрішнього контролю;
- вихованню творчої, потрібної особистості, здатної самостійно мислити і нестандартно вирішувати поставлені завдання;
- вихованню почуття взаємодопомоги і вміння працювати в колективі;
- навчанню дитини позитивного самостварення і прийняття інших людей.

Важливим є те, що впровадження ігор та арт-терапія дає змогу реалізувати всі компоненти корекційно-розвивального процесу в освіті (виховання, навчання, розвиток і корекцію) засобами мистецтва, сприяє стабілізації емоційної сфери (зниженню тривожності, невпевненості в собі, агресивності), успішній адаптації в

умовах тимчасового колективу. Педагогічна арт-терапія спрямована до сильних сторін особистості, а також має чудову властивість внутрішньої підтримки і відновлення цілісності людини.

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. Київ: ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
2. Навчально-методичний посібник «Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект». [Навч.-метод. посібник] / Київ: ФОП Стеценко В.В., 2016.
3. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». Київ, 2018. 140 с.

Донець Ірина Сергіївна,

консультант з формування мовно-комунікативної компетентності комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Мелітопольської міської ради Запорізької області

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНФЛІКТІВ ТА МЕДІАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ МОДЕЛЯМ СПІЛКУВАННЯ

Практика використання каральних підходів у правовій системі сучасності не може у повному обсязі захистити світ від злочинності. Позбавлення волі, як один із найбільш популярних методів покарання не завжди є дієвим, але завжди це зайвий тягар для бюджету країни. До того ж судочинство стало грою держави та правопорушника, а те як відчувається потерпіла сторона не береться до уваги, мова майже не йдеться про її емоції та компенсацію, конфлікт взагалі не вирішується, вирішується лише міра покарання правопорушника. Потерпіла сторона є лише спусковим механізмом. Також судочинство зосереджує увагу на минулому та фактах, абсолютно ігноруючи майбутнє та стосунки між людьми, відновлення довіри та не збагачує позитивний досвід вирішення конфліктів, тому сучасному світу потрібна альтернатива кримінальній юстиції. І один із видів такої альтернативи – є відновні практики та медіація, завдання яких є трансформація конфліктів та мирне врегулювання гострих питань [1, с. 98].

Культура якісного діалогу перше за все базується на принципах толерантності та емоційного інтелекту, подоланні нетерпимості та дискримінації в будь-яких її проявах, будь-то упередженість, сегрегація, стигматизація,

глузування тощо. Невміння будувати якісні міжособистісні стосунки веде до проявів насильства, адже будь-яка реакція майже завжди симетрична. В основі негативної конотації конфлікту лежить:

- не вміння вирішувати конфлікти мирних шляхом, стійке уявлення, що перемагає тільки фізична сила або судочинство, і в обидвох випадках одна зі сторін є у програві;

- тривожність суспільства, яка віддзеркалюється у кожному громадянininі, ми бачимо конфлікти кожен день, і невідміння їх вирішувати на рівні держави створює негативне відношення до них, не бажання трансформувати конфлікт;

- об'єктивно різний життєвий досвід та обмеженість коло джерел інформації: пропаганда та низький рівень медіаграмотності створює межі для толерантного відношення до оточуючих та знищує право на плюралізм [2, с. 45].

Вирішувати проблеми насильницьких методів спілкування краще на етапі профілактики цих явищ, тому створення безпечного освітнього середовища є гарантом культури якісних форм спілкування в майбутньому. Впровадження в закладах освіти практик медіації, факультативів з трансформації конфліктів є невід'ємною частиною створення толерантного середовища, в якому насильство не є способом вирішення проблеми. Здобувачі освіти більшу частину часу проводять у школі, при цьому шкільні стосунки в значній мірі впливають на дитину і на її подальшу долю. Саме в школі вона вчиться будувати стосунки з оточуючими. Якщо за час навчання підліток не освоїв допустимі в суспільстві способи взаємодії з іншими людьми, виникає ризик, що надалі він не зможе вибудувати якісні відносини. Це проявляється у вигляді правопорушень, спроб суїциду, конфліктів, примикання до угруповань та ін. [3, с. 213].

У 2015 році, після проходження курсу «Базові навички медіатора/координатора шкільної служби порозуміння» за підтримки програмної ініціативи Міжнародного Фонду «Відродження. Права людини та правосуддя», нами була розроблена програма тренінгів для учнів, які мають бажання бути медіаторами, та вступний курс для освітян «Знайомство з медіацією». З 2016 року в Мелітопольській загальноосвітній школі I – III ступенів № 8 Мелітопольської міської ради Запорізької області функціонує «Шкільна служба порозуміння» яка є

альтернативним механізмом для вирішення конфліктів у школі. Діти постійно підвищують свою компетентність на факультативах зі шкільним психологом, та 2 рази на рік проходять тренінг, підготовлений фахівцями КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» ММР ЗО «Вдосконалення навичок шкільного медіатора». У закладі проводяться постійно інформаційна кампанія з впровадження медіації, техніки «Коло» та інші елементи відновних практик. Велика кількість конфліктних ситуацій вирішується за допомогою саме медіаторів. Це сприяє зниженню ризику виникнення нерозуміння між поколіннями, адже завжди існує проблема конфлікту цінностей представників різного віку, зростанню почуття власної відповідальності за вирішення конфлікту та збагачує позитивний досвід виходу з конфліктної ситуації. Статистика, яку надала психологічна служба закладу показує, що довіра підростаючого покоління до ненасильницьких методів вирішення конфліктних ситуацій зростає з кожним роком, росте рівень толерантності та емоційного інтелекту, а це є базовими показниками індексу соціального розвитку країни. Впровадження медіацій та технік трансформації конфліктів є інвестицією в розвиток нашої держави. У роботі Нільса Крісті, норвезького кримінолога та письменника «Конфлікт як власність», говориться про те, що держава «викрала» у суспільства право самим вирішувати конфлікти, громадяни є лише глядачами судочинства, впровадження медіації в освітнє середовище дає шанс нам на зміни.

Список використаних джерел:

1. Говард Зер. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя. / Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 222 с.
2. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. Грива. Київ: ПАРАПАН, 2005. 227 с.
3. Гонтаровська, Н. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини. / Київ: Дніпро-VAL, 2010. 623 с.

Ковпак Тетяна Сергіївна,
соціальный педагог Державний навчальний заклад
«Михайлівське вище професійне училище»

НАСЛІДКИ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Насильство в закладах освіти має різну природу і характер, проявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінг).

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини.

Особливою ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням. Часто саме в сім'ї діти отримують перший досвід насильства і згодом переносять його на однолітків. Щодо притаманних їм особистісних рис, то дослідники називають домінантність, агресивність, низький рівень емпатії, гіперактивність та імпульсивність. Завдяки поєднанню таких рис вони іноді стають лідерами агресивних угруповань, мають високий соціальний статус серед однолітків. Вони схильні проявляти агресію не лише до обраних у закладі освіти жертв, а й у спілкуванні з іншими дітьми і навіть дорослими (батьками, учителями тощо). Хлопці-агресори більше схильні до проявів агресії фізичного, а дівчата – вербальної та соціальної. Перші спроби цькування інших такі діти можуть робити вже в ранньому шкільному віці. Найчастіше булінг відбувається там, де контроль з боку дорослих менший або взагалі його нема. Це може бути шкільний двір, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина може піддаватися знущанням і поза територією школи, кривдники можуть перестріти її на шляху додому. Навіть удома жертву булінгу можуть продовжувати цькувати, надсилаючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі.

Шкільне насильство – надзвичайно складна проблема, і під час її вирішення необхідно враховувати різні фактори. Такий комплексний підхід передбачає участь самих здобувачів освіти; залучення батьків, педагогічних керівників і

громади; взаємозв'язок політики, законодавства та практики; визначення індикаторів насильства і дотримання принципів прав людини з урахуванням їх універсального характеру і культурних традицій.

Розрізняють прямий булінг (наприклад, одна дитина вимагає в іншої гроші або речі) і непрямий (наприклад, група учнів поширює неправдиві чутки про свого однокласника), образи і погрози через електронну пошту, мобільний телефон, текстові повідомлення, а також створення наклепницьких вебсайтів (кібербулінг). Іноді булінг може призвести до смертельного результату. Словесно відбувається 70 % знущань: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та ін.

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижене самооцінювання, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Список використаних джерел:

1. Глобальне опитування про булінг [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf>.
2. Запобігання та протидія насильству в сім'ї: методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ: ДЦССМ, 2004. 192 с.

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна,
*кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ МОВ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Народ – це передусім мовна спільнота. З часом вона або розчиняється в іншій спільноті чи спільнотах, або формується в націю, що прагне до цілісності, завершеної власною державністю. Боротьба у світі за мови не вщухає і сьогодні, бо це боротьба за право бути самим собою, боротьба за існування.

Рідна мова є та мова, яка вироблена рідним народом на його споконвічній землі і пристосована саме до його умов існування, до його менталітету, до його способу думання. Вона є рідною не тільки для всього народу, а й для кожного окремого індивіда, що належить до цього народу, незалежно від того, з якою мовою йому довелося зіткнутися при появі на світ. Рідна мова – це мова предків і рідної землі. Якщо народ втрачає свою мову, він перестає бути народом. Національна мова з'являється не раптово. Її становлення триває сотні, а то й тисячі років. Численні покоління формують її, розвивають, збагачують, удосконалюють, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, до мінливих умов життя.

Українська мова – мова корінного населення України та українців, які проживають за її межами. Мова безмежна за своїми ресурсами. Українці завжди відрізнялися своєю толерантністю до інших націй, за що постійно й страждали. Останні події довели, що ми систематично живемо у стані мовної агресії та комунікативного шоку. Російська держава, не тільки фізично, але й через засоби масової інформації, продовжує наступальні злочинні дії проти нашого народу.

Необхідно пам'ятати, що означають терміни, якими так активно користується суспільство: **мовна агресія** – це насильницьке нав'язування етносу нерідної мови як засобу комунікації, освіти, науки, культури тощо [1, с. 14]; **мовленнєвий злочин** – правопорушення, що полягає у здійсненні засобами вербальної поведінки, шляхом використання продуктів мовленнєвої діяльності, тобто текстів, які поширюються в ЗМІ [3, с. 47-71]; **мовний злочин** – це

маніпуляція руйнівного характеру, що тиражується засобами масової інформації з метою впливу на масову свідомість, іноді мовні злочини можна розглядати як вид мовної маніпуляції [2]; **шок комунікативний** – усвідомлення несумісності в нормах і традиціях спілкування етносів, яке виникає в умовах безпосередньої міжкультурної комунікації і супроводжується неадекватною інтерпретацією або прямим відторгненням комунікативного явища представником гостьової національної лінгвокультурної спільноти з позицій власної комунікативної культури [1, с. 187];

У світовій практиці чітко визначають такі **види** мовних злочинів, як: *нав'язування брехливої картини світу; апеляція до суспільного розуміння; розповсюдження цього у ЗМІ* (Ю.О. Золотарьова) та *брехня, образа, словесний екстремізм, загроза насилля й вбивств* (Є.С. Кара-Мурза). Вважають, що **ознаками** мовних злочинів є маніпулятивний характер, масштабність, нанесення шкоди суспільству через ЗМІ.

Однією з характеристик мовних злочинів є їхня продуманість і наявність великої кількості інтерпретацій. Такого роду злочини вчиняються одними носіями мови проти інших. Першим практичним прикладом масштабного мовного маніпулювання дослідники вважають часи Великої Французької революції, наслідками якої були вільнодумство енциклопедистів та перші вправи у насильному ламанні мови (відмова від традиційних назв місяців та звичного звертання). Пізніше такі прийоми використовувалися в СРСР та Ірані (XX століття). Поява відомих нам висловів зі словом **вороги** у спілкування наших сусідів прийшли з часів Робесп'єра. Спочатку – **вороги народу** (Франція, СРСР), **вороги рейху** (Німеччина), **вороги ісламу** (Іран). Мовні маніпуляції активно використовували у В'єтнамі, тоді у лексикон населення вводили виправдовувальну лексику на зразок: *умиротворення* – повне знищення, *захисна реакція* – бомбардування, *дружній вогонь* – коли помилково обстрілюють або бомблять своїх. На сьогодні по відношенню до нашої країни та наших громадян у Росії ми чуємо *українці* – фашисти, *мова* – другорядна, бидляцька, *росіяни* – рятівники світу від терористів і подібні речі. У Росії такий вид злочину не є

тяжким, адже він допомагає владі тримати суспільство з необхідними думками, але для нас такі дії сусідньої держави мають серйозні наслідки.

21 лютого 1952 року у Бангладеші влада жорстоко придушила демонстрацію протесту проти урядової заборони на використання в країні бенгальської мови. Відтоді цей день у Бангладеші став днем полеглих за рідну мову. Лише у жовтні 1999 року на Тридцятій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО було запроваджено Міжнародний День рідної мови, а починаючи з 21 лютого 2000 року, цей день відзначають і в нас.

Але, на жаль, населення України, не вчиться. За дослідженнями науковців (як вітчизняних, так і іноземних), якщо врахувати, що за різними категоріями оцінки із семи тисяч мов на планеті Земля, українська мова не покидає трійку, десятку рейтингів, час від часу отримує історично велику кількість заборон на своєму територіальному розміщенні. За останні 200 років її забороняли більше 400 разів. Граючись із мовним питанням, у 2014 році Україна втратила територіальну цілісність унаслідок неоголошеної війни з боку Російської Федерації. Агресія Росії проти України (так звана *гібридна війна*) призвела до окупації Криму та частини Донбасу.

Кожна країна намагається по-своєму захищатися від таких проблем.

Наприклад, 4 серпня 1994 року Національні збори й Сенат **Франції** ухвалили закон, у якому зазначено, що французька мова, як державна мова, згідно з Конституцією є важливою складовою частиною самобутності й національного надбання Франції. Знання французької мови і двох інших входить до основної мети навчання. За порушення цього закону накладається штраф у розмірі 9 тис. американських доларів або шість місяців ув'язнення.

В Україні лише на п'ятому році війни нарешті прийняли мовний закон, який допомагає підняти імідж України на світовому просторі, вперше захищає носіїв української мови на своїй землі. Супротив, який ми спостерігаємо сьогодні, це суттєва неповага до корінної нації. Виявляється гра в мову не вчить і втрата територій та смерть наших захисників нічого для більшості, як виявляється, не значить. Українці платять за свою історичну толерантність: не має значення хто

людина за національністю, хай живе поряд. Ніхто не говорить про неповагу до інших народів, але, можливо, пора вже вимагати поваги до себе.

Втрата територій – це лише одна із проблем. На окупованих територіях через військові дії люди не можуть чути рідну мову. Це матиме серйозні наслідки. Мова є частиною нас самих і, як довели науковці (матеріали досліджень оприлюднено в мережі інтернет), частиною територій.

1. Від якості мови залежить як співіснують люди та природа. На жаль, ми спостерігаємо неймовірні збої як у здоров'ї людей, так і в стані природи. Хтось може мило посміхатися на результати таких досліджень, але деякі острівні країни частково заборонили в'їзд туристів на їхні острови і помітили серйозні позитивні зміни.

2. Коли дитина розвивається в середовищі розбіжному з її природним еством, тобто народилася в Україні, а говорить іншою мовою як основною, а на останок іще й не якісною, то в неї погіршується пам'ять, з'являються вади мовлення, з'являється, так звана, мовна глухота. Такі проблеми можуть проявитися через покоління, проте, звернувши увагу на медичні дані, побачимо, що кількість дітей із такими проблемами збільшується. Тут постає питання про здоров'я нації.

3. Використання декількох мов змінює частково ментальність та характер людей. Наприклад, слова сказані однією мовою, можуть викликати хвилювання або збудження, а сказані іншою – залишати байдужим, і навпаки. Якщо людина вільно володіє обома мовами, все одно залежно від контексту, від обставин, від оточення, вона буде говорити або тією, або іншою. Навіть у думаючих людей буває лінгвістичний бар'єр: людина досить добре міркує в просторі однієї мови, але їй важко перейти на іншу. Часто російськомовні люди, яким складно перейти на українську, видають цю проблему за суспільну, політизують її.

Отже, що на території України, що на окупованих територіях ми спостерігаємо таке явище: повне відкидання і несприйняття грамотності. Переважно люди, які найбільше піднімають мовне питання, якісно не знають жодної мови. Їм легше говорити російською, бо її якість не перевіряють, проте,

якщо влаштувати перевірку знань, як показує досвід, більшість автоматично обирає українську, бо в ній вони менше письмово помиляються.

Покоління, яке виросте під час окупації на забраних територіях, на жаль, а з часом уважні люди це побачать, зі зміною ментальності матимуть суттєві психічні розлади. Відповідно, населення втратить свою ідентичність, а отже, і свою здатність чітко мислити. Це спричинить рівень спонтанної злочинності і неадекватність у діях. Фактично – це втрачене покоління як для нашої держави, так і держави окупанта. Таким чином, можна стверджувати, що відбувається свідоме знищення нації через знищення ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ, 2004.
2. Золотарева Ю.А. О дефиниции термина «языковое преступление» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling37/ling_37_32.pdf.
3. Кара-Мурза Е.С. Лингвистическая экспертиза как процедура политической лингвистики // Политическая лингвистика. 2009. № 1 (27). С. 47–71.
4. Кульчицький С. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини / С. Кульчицький, Л. Якубова. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016. 720 с.
5. Лібанова Е. Чому саме Донбас став місцем національної трагедії? Пошук неполітизованої відповіді на політичне питання / Е. Лібанова, М. Дмитренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2015. № 5-6 (79-80). С. 4–55.
6. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі. Національна доповідь / [Е.М. Лібанова, В.П. Горбулін, С.І. Пирожков та ін.]. Київ: НАН України, 2015. 363 с.
7. Скляр В. Чисельність та етномовний склад населення не підпорядкованих Україні територій Донецької та Луганської областей // ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки. Випуск 5-6 (85-86). С. 255–278.

Кривуля Валентина Олексіївна,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА «ЗАХИСТ» У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тексти преси та юридичні тексти є, як відомо, однією з поширених форм функціонування німецької мови. Динамічний розвиток прагматичних засобів традиційної масової інформації та поява нових інформаційних технологій сприяє

все більшому їх проникненню в повсякденне життя. Саме така література є багатим джерелом інформації про німецькомовні країни та, безумовно, є матеріалом для формування прагматичної, соціокультурної, лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної компетенції, яка дозволяє урахувати суспільно – історичні та культурні умови життя тих чи інших носіїв німецької мови, дозволяє змодельовати різні емоційні та прагматичні концепти.

До теперішнього часу написано багато робіт про концепти, однак однозначне тлумачення цього терміна дотепер відсутнє. Слідом за М.В. Піменовою [1], ми розуміємо концепт як певне уявлення про фрагмент світу або частини фрагменту, яке має складну структуру, виражено різними групами ознак, а також реалізується різними мовними засобами німецької мови. Особливе зацікавлення науковців викликає аналіз вербального вираження емоцій людини в ситуативних моментах в німецькій мові, що відповідає антропоцентричному спрямуванню сучасної лінгвістики, що й визначило актуальність теми нашого дослідження. Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що питанню вивчення вербальної реалізації емоцій людини присвятили свої праці такі вчені, як Б. С. Шимкова, А. Ю. Черевенюк, І. С. Лаухіна та інші [2; 3; 4].

Мета – розглянути та порівняти лексико-семантичні характеристики мовних одиниць, які репрезентують концепт «захист» у німецькій мовній картині світу. У тезах ми розглядаємо репрезентацію концепту «захист» на матеріалі німецькомовних тлумачних словників.

Для виявлення та розкриття понятійної лексико-семантичної складової концепту був обраний метод аналізу сучасних лексикографічних джерел, які містять актуальні на цей момент проведення дослідження значення імені концепту. Німецькі тлумачні словники дають такі визначення концепту «захист»:

1. захист від кого-небудь;
2. охорона;
3. узяти кого-небудь під захист;
4. охорона матері і дитини;
5. охорона законом;
6. остерігатися чогось;
7. покровительство когось;
8. оборона інтересів;
9. оборона миру;
10. значення в юриспруденції – свідок;
11. захисна промова;
12. вступитися за когось;
13. укриття від когось;
14. в юриспруденції – адвокат;
15. у спорті – захисник у хокеї;
16. захисна лісополоса;

17. захисні окуляри; 18. в автоводіях – захисний шолом; 19. у військових – захисний цвіт; 20. у біологів – захисний окрас; 21. у фізіології – захисна реакція.

Слід відзначити, що в тлумачних юридичних словниках поняття «захист» асоціюється з такими поняттями, як: захист молоді; захист життєвих обставин; захист життєвої безпеки та порядку; захист особистої свободи; 5. захист життя дитини; 6. захист домашнього насилля; 7. захист норм права; 8. захист службової документації; 9. принцип захисту у кримінальному праві; 10. захист від насилля на пульсі реального життя.

Необхідно вказати, що ядром концепту «захист» є сема «охорона» в загальноповсякденному значенні, а в юридичному значенні виступає сема «охорона законом». Для визначення характеристики концепту «захист» у німецькій мові було проведено частотний словниковий аналіз виділених лексем на основі порівняння німецьких тлумачних словників та німецького юридичного правового словника [5]. Таким чином, можна виділити частотність використання лексем концепту «захист»: у загальнопопулярних словниках: 21 випадок використання семи «захист», а в німецьких юридичних словниках 10 випадків використання.

Можна стверджувати, що більшість характеристик концепту «захист» носять позитивно охоронний характер, що показує значущість поняття, його оцінки та визнання в німецькій системі соціальних відносин. Ядро характеристики концепту «захист» у німецькій мові склали дієслова: охоронятися, остерігатися, оборонятися, вступатися за когось, захищатися, укриватися, відстоювати інтереси когось. Тобто всі лексичні значення знаходять своє відображення в системі німецьких соціальних відносин і мають особливе значення в правовій та юридичній сферах.

Це дослідження відкриває можливості та перспективи для подальшого дослідження в німецькомовній картині світу. Результати дослідження розширюють коло питань і проблем у сфері міжкультурної комунікації, лінгвокультурології та прикладної лінгвістики.

Список використаної літератури:

1. Пименова М. В. Введение в концептуальные исследования: Учебное пособие. Кемерово, КемерГУ, 2009, Вып. 5. С. 160.

2. Лаухіна І. С. Мовні одиниці – репрезентанти концепту «гнів» (на матеріалі української та французької мов) // «Мова та мовлення: лінгвокультурологічний, комунікативний та дидактичний аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2019, С. 137–140.
3. Черевенюк А. Ю. Концепт «зірка» в німецькій лінгвокультурі // «Мова та мовлення: лінгвокультурологічний, комунікативний та дидактичний аспекти», Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2019, С. 111–115.
4. Шимкова Б. С. Емоційні концепти у німецькій та англійській мовній картинах світу // «Мова та мовлення: лінгвокультурологічний, комунікативний та дидактичний аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2019, С. 155–159.
5. Duden 1999: Das Grosse Wörterbuch der deutschen Sprache. In zehn Bänden Hrsg. Vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Red. Bearb: Werner Scholze – Stubenrecht (Projektleiter). Unter Mitarb. von Brigitte Alsleben. [Ausg. In 10Bd.] . 3., völlig neu. bearb. und erw. Aufl: Mannheim: Bibliographisches Institut, F.A. Brockhaus AG, 1999.
6. URL: <https://www.dwds.de>.
7. Creifelds Rechtswörter 18. Auflage, Verlag C. H. Beck München, 2004, S- 1683.

Кулик Тетяна Олексіївна,

*соціальний педагог, асистент вчителя Колонтаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Краснокутської селищної ради
Богодухівського району Харківської області*

ПРОФІЛАКТИКА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Агресія і залякування однокласників є серйозною проблемою в Україні. Практика показує, що таке явище зустрічається серед українських підлітків удвічі частіше, ніж у європейських країнах. Згідно з дослідженням, проведеним у чотирьох київських школах, 34% учнів були жертвами цькування, 43% – знущалися з однолітків, хоча б раз у житті, а 13% – були організаторами. Про це повідомила Любов Найдьонова, заступник директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України [3].

Новий метод знущання – у соціальних мережах. У 90-х роках, уже в незалежній Україні, й справді в столичних школах була присутня «дідівщина». Старші учні забирали обіди у молодших чи збирали з них кишенькові гроші. Нещодавно в Україні з'явився новий метод цькування однолітків – у соціальних мережах і він притаманний не лише школярам. У будь-якому колективі, як

дитячому, так і дорослому є ніша низько-статусних членів колективу, з якими не хочуть спілкуватися, яких уникають. Насправді до цькування справа доходить зрідка. Найчастіше це трапляється, коли йдеться про якісь яскраво-виражені особливості учня. І так само це відбувається в дорослих колективах. Просто дорослі можуть справлятися зі своїми емоціями, у них більш розвинена саморегуляція, а в дітей – меншою мірою, тому це частіше доходить до асоціальних явищ найчастіше саме в дитячих колективах. Явище, коли кілька дітей нападають на одного з однолітків і намагаються всіляко його «зацькувати», досить поширене в Україні та поширюватиметься далі, констатують фахівці. І, в першу чергу, агресію в підлітків викликає насилля жорсткості на телебаченні. Батьки мають відстежувати, які телевізійні програми дивиться дитина і яким фільмам віддає перевагу.

Одна з причин – сучасний медіа-простір, тобто інформаційний простір, який нас оточує – це те, що діти бачать по телевізору. На тих фільмах і матеріалах, вони вчаться цькувати своїх однокласників. Коли я працюю і з батьками, і з сім'ями – ми про це теж говоримо. Про те, що відповідальність батьків – навчити дитину співпрацювати з іншими дітьми. Крім цього, лише батьки можуть простежити, що дитина дивиться і які моделі поведінки вона із телебачення, із фільмів бере собі.

Сьогодні загалом на обліку в поліції перебувають 14,5 тисяч неповнолітніх, проте це різні напрямки правопорушень. Окремої статистики хуліганства у школі немає. На облік в поліцію дитину ставлять після 2-го правопорушення. І проводять профілактичну роботу. Досить часто дитина в школі незахищена. Взагалі є фізичне, а є психологічне насильство. Багато дітей констатують, що вони зазнають образ, штовхання [3].

Відповідальність неповнолітніх. Насправді покарати неповнолітніх агресорів практично неможливо, зазвичай їх лише ставлять на облік, за умов наявності свідків і кваліфікованого розслідування. Більшість випадків підліткового насильства залишаються невідомими. Люди звертаються у поліцію лише у випадках, коли завдані тілесні ушкодження щонайменше середньої тяжкості.

За українським законодавством, до кримінальної відповідальності притягують осіб, яким виповнилося 16 років, проте за тяжкі злочини: вбивство, умисне нанесення тілесних ушкоджень, зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбої, злісне та особливо злісне хуліганство – з 14 років. Ну і, нарешті, третя сторона проблеми – це батьки. Від того, що діти отримують в сім'ї, як їхні батьки навчать дивитися на навколишній світ, залежатиме те, якими людьми вони виростуть. Є сім'ї, в яких дітям не приділяється жодної уваги. І це не стосується неблагонадійних сімей, зустрічається таке і в цілком безпечних. Просто тато і мама зайняті зароблянням на життя, боротьбою за місце під сонцем, а на дитину не вистачає часу [1].

Насильство в школі – буденна реальність для багатьох людей в усьому світі. Переслідування, знущання, погрози онлайн, образи – все це має негативний вплив на школяра та його успіхи в навчанні. Подивимося, що стоїть за насильством у школах і що можна зробити аби зупинити його [4].

Знущання в школах – це один із найнебезпечніших видів насильства. Якщо діти потрапляють у такі ситуації кілька разів – це свідчить про те, що у школах потрібно змінити [2]

Насильство – це будь-яка умисна дія однієї людини стосовно іншої, якщо ці дії порушують права й свободи людини, наносять їй фізичну, моральну чи психічну шкоду [5].

Звернемо увагу на **види насильства**, які на сьогодні активно застосовуються в суспільстві:

Фізичне: тебе б'ють чи штовхають; тебе не випускають з власного дому або не пускають до нього; тебе змушують до вживання алкоголю чи наркотиків; тобі погрожують позбавити життя чи навмисно створюють ситуації, які можуть становити загрозу твоєму здоров'ю та безпеці; тебе позбавляють їжі, перешкоджають відпочинку чи сну; проти твоєї волі тебе переміщують в межах однієї держави або за кордон із застосуванням сили, погроз чи обману).

Психологічне: систематично принижують і вами маніпулюють; ображають словесно або негативним жестами, мімікою; переслідують, постійно контролюють, погрожують; зневажають та ігнорують бажання, думки, почуття,

безпідставно критикують; позбавляють права на захист честі та гідності; шантажують; ігнорують чи дискримінують через ваші переконання, віросповідання, національну, расову приналежність чи походження.

Сексуальне: звалтування; примус до небажаних сексуальних контактів; дотики до інтимних частин вашого тіла проти вашої волі; примус до сексу з іншими людьми; примус до збочених форм сексуальних відносин; примус займатися порноіндустрією чи секс-бізнесом; примус до вагітності або аборту; примус до спостереження за статевим контактом кривдника.

Економічне: обмежують у доступі до власних коштів чи забороняють використовувати власні кошти так, як ви вважаєте за потрібне; пошкоджують ваше майно; позбавляють або тобї перешкоджають у доступі до їжі, житла, майна; обмежують у можливості працевлаштування, забороняють навчатися чи працювати; примушують до жебрацтва; шантажують.

Сімейне: умисний фізичний, сексуальний, психологічний чи економічний вплив, примус з боку одного члена сім'ї у відношенні до іншого з метою контролю, залякування).

Зосередимося на **причинах насилля:** низька (завищена) самооцінка кривдника; невміння вирішувати проблеми іншими методами; влада за всяку ціну (бажання домінувати); власний негативний досвід; психічні розлади та високий рівень агресії; вживання алкоголю, наркотичних речовин [3].

Таким чином, необхідно не забувати, що насильство – це неодноразова дія, а процес, що складається з циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків потерпілої та кривдника. Якщо насильство один раз з'явилось у стосунках, то є велика імовірність, що воно повториться, а інтенсивність його і ступінь жорстокості будуть зростати. Динаміка таких стосунків може бути проілюстрована так званою хвилею насильства.

Треба чітко розуміти: людина, у результаті вчинення над нею насильницьких дій, відчуває страх, сором, біль, злість, безпорадність. Якщо ви переживаєте такі емоції, то, імовірно, ви зазнаєте насильства: якщо ж такі емоції і почуття викликані твоїми словами чи діями, то ти сам вчиняєш насильство; якщо у своєму житті ви зіткнулися з насильством, то пам'ятайте, що завжди є люди, які

готові тобі допомогти (друзі, батьки, класний керівник, психолог); якщо хтось із ваших друзів зазнає насильства, то порадьте йому звернутися за допомогою або повідомте про це самостійно тим, кому ви довіряєте [6].

Список використаних джерел:

1. Беляєва Ю. М. Насильство серед дітей в навчальних закладах. 14.11.2015 URL: <https://darn.kyivcity.gov.ua/news/15122.html>.
2. Бойко Х. Р. Насильство та жорстокість в школі. 08.09.2014. / URL:https://mostiske-ruju.at.ua/news/nasilstvo_ta_zhorstokist_u_shkoli/2014-08-08-634.
3. Насильство в українських школах. Звідки у дітей агресія? / Освіта.ua Радіо свобода. 15.09.2011. URL:// <https://osvita.ua/school/method/22900/>.
4. Насильство в школі: як запобігти трагедії. Euronews 01.02.2013 / URL: <https://ua.euronews.com/2013/03/01/violence-in-schools-the-dread-of-cyber-bullying>
5. Протидія домашньому насильству по відношенню до дітей. ХМЦСС «Довіра» / URL: http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=27&id_kategorii=3.
6. Що таке насильство? URL: <http://lubotin-rada.gov.ua/news/id/3680>.

Yuliia NAHORNA, Tetiana PAKULOVA, Kateryna TYMOFIIVA

Senior lecturers of Applied Linguistics Department of Higher Private Educational Institution Dnipro Humanitarian University

HOW TEACHERS DEAL WITH CASES OF BULLYING IN HIGH SCHOOL

World Health Organization defines bullying as a threat or physical use of force, aiming at the individual, another person, a specific community or group which can result in injury, death, physical damage, some development disorders or deficiency. The concept of bullying at high educational establishments is not new; however it has been increasing in recent years. There is a crucial increase in studies conducted and the number of news on bullying at universities in mass media [1, p. 273].

Bullying in high educational establishments is an issue that continues to receive attention from researchers, educators, parents, and students. Despite the common assumption that bullying is a normal part of childhood and encompasses minor teasing and harassment, researchers increasingly find that bullying is a problem that can be detrimental to students' well-being [1, p. 275].

Bullying is an abusive behavior that, undoubtedly, has had a long history and is quite pervasive in contemporary society. Yet researchers in this area have largely neglected the study of educational settings, which is a major work in modern society

where teachers, administrators, and staff interact in both professional and personal roles [3, p. 38].

Teachers are trying to teach students how to deal with bullying, but somehow what is being taught is not working or internalized by students. There are students in the high educational establishment setting who are suffering from being a bully or being bullied. It is the job of the teachers to make the university environment safe. How can this be achieved if the staff is not on the same page with how to deal or identify the characteristics of bullying? The question then is what needs to be done to assist teachers in educating students about and how they should view and deal with bullying in the working atmosphere?

According to Wong and Wong (2001), teachers begin every school year by explaining their classroom rules and regulations students. The rules vary from teacher to teacher and are generally broad but carry the same theme. In these rules, one can always find the generic «be respectful of your classmates», «be respectful of personal property», which are meant to help keep the classroom under control and to prevent negative behaviors. Lecturers have to work extra hard in their classrooms to make the space safe for all of the students who walk through the door. Many teachers have expressed a general definition of what bullying is, but few have been able to effectively stop the behaviors in their classrooms. **The goal** of this research was to determine how teachers deal with bullying behaviors and what can be done to reduce the bullying behavior among students.

As we discovered, not all approaches to bullying prevention are equally effective. Most bullying prevention programs focus on raising awareness of the problem and administering consequences. As a result, two research-tested approaches that show the most promise for reducing bullying (along with other forms of aggression and conflict) were found. They are a positive working climate, and social and emotional learning.

Building a positive working climate. The elements of a positive climate may vary, but may often include norms about feelings and relationships, power and how it is expressed, and media consumption. Social norm engineering is a conscious process that builds a positive culture among student peers and school adults that becomes self-

reinforcing. Like a healthy immune system, a positive university climate promotes optimal health and reduces the chances of dysfunction or disease.

Advancing social and emotional learning. Social and emotional learning (SEL) is well known, and involves teaching skills of self-awareness, self-management, social awareness, responsible decision making, and relationships management [1, p. 266]. Teachers also benefit from SEL. Those with emotional and social skills training have higher job satisfaction and less burnout, show more positive emotions toward their students, manage their classrooms better, and use more strategies that cultivate creativity, choice, and autonomy in their students. Teachers report that they want more SEL support to cultivate their own emotional and social skills, and to better understand their students' feelings. But few teacher training programs focus on growing the teachers' emotion regulation skills.

Ultimately, we need a substantial shift in our mindsets about the importance of adults and their feelings. Students are more likely to thrive when we nurture their humanity, and offer them language and strategies and values to help them identify, express, and regulate their feelings. When parents, teachers, and administrators gain new awareness into the complex roots of bullying and adopt new strategies for addressing it, higher educational establishments can lead the way. The students are counting on us.

References:

1. Thomas, M. (2005). Bullying among support staff in a higher education institution. *Health Education*, 105(4), P. 273–288.
2. Settles, I.H., & O'Connor, R.C. (2014). Incivility at academic conferences: Gender differences and the mediating role of climate. *Sex Roles*, 71, P. 71–82.
3. Twale, D.J., & De Luca, B.M. (2008). Faculty incivility: The rise of the academic bully culture and what to do about it. San Francisco: Jossey-Bass., 26(1), P. 35–41.

Наріжна Віра Василівна,
соціальний педагог Комунального закладу опорного закладу загальної середньої освіти «Сузір'я» Оріхівської міської ради

ЯК ВІДПОВІСТИ ВИКЛИКУ СЬОГОДЕННЯ: ШКІЛЬНИЙ БУЛІНГ, ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано теоретичні підходи до феномену булінга у сучасній психологічній науці. Встановлено, що шкільний булінг є соціально-психологічним явищем, для якого характерне використання будь-яких дій однієї людини щодо іншої (учень-учень, учитель-учень, учень-учитель) в умовах освітнього середовища, внаслідок яких завдається шкода фізичному і/або психічному здоров'ю індивіда. При цьому слід враховувати, що шкільний булінг: є довготривалим та систематичним; його породжують не випадкові дії, а навмисні; характеризується порушенням особистих прав і свобод конкретної людини; спрямоване проти суб'єкта навчального середовища, який не в змозі захиститися у фактичній ситуації.

Обґрунтовано психологічний зміст поняття «шкільний булінг в учнів молодшого підліткового віку»: 1) виникає внаслідок запланованих дій; 2) характеризується порушенням особистих прав і свобод дитини або вчителя; 3) унеможлиблює самозахист індивіда через асиметрію сил; 4) передбачає структурність, яка зумовлена нашаруванням різних його форм; 5) відбувається циклічно: повторюється та має тенденцію до зростання; 6) закріплюється у свідомості дитини і проявляється у взаємодії з іншими.

Емпірично досліджено особливості прояву шкільного булінгу в учнів молодшого підліткового віку. З'ясовано, що в учнів молодшого підліткового віку переважають такі форми насильства, як: фізичне (удари, штовхання, побиття); психологічне, що передбачає вербальну агресію (придумування образливих прізвиськ, насміхання, обзивання, погрози, плітки), невербальну (жести, міміка, поза) і непрямую агресію (підбурювання, цькування й залякування в електронній мережі, через SMS-повідомлення); виключення з групи (ігнорування, ізоляція, зневажання); економічне насильство (відбирання речей, грошей, обідів, псування предметів).

У результаті проведеного емпіричного дослідження було виокремлено типи учасників шкільного булінга: «кривдники» – це діти, які мають статус ізольованих чи знехтуваних у групі, впевнені й задоволені собою, з неадекватно завищеною самооцінкою; готові до агресивних дій щодо іншого і щодо себе; енергійні та намагаються верховодити над оточуючими, пробують підпорядкувати собі інших учнів; імпульсивні, легко сердяться, часто перебувають у напруженні або мають пригнічений стан; не дотримуються норм і правил; з низьким рівнем тривожності. «Жертви» мають високий рівень тривожності, неврівноважену поведінку, низьку самооцінку, середній та високий рівні самоконтролю, є чутливими, стриманими, емоційно стабільними, комунікабельними, з низьким рівнем схильності до агресивної поведінки. «Спостерігачі» мають середній рівень тривожності, адекватну самооцінку, невелику схильність до агресії, за статусом у групі є лідерами та такими учнями, яким однолітки надають перевагу. Свідком шкільного булінгу хоча б раз був кожний третій учень молодшого підліткового віку, більшість дітей можуть образити і принизити інших. Цього вони навчаються шляхом імітації агресивної поведінки, наслідування учительської та батьківської інвективної лексики.

Систематизація положень теоретичних підходів дала підставу визначити основні чинники, що сприяють виникненню насильницької поведінки у дітей молодшого підліткового віку: особистісні (індивідуально-психологічні особливості дитини, низька самооцінка, підвищена тривожність), виховні (неадекватний стиль взаємодії у сім'ї та в школі), соціальні (низький статус у класі), поведінкові (агресивні тенденції в поведінці, низький самоконтроль, готовність до агресивного реагування).

Встановлено, що превенція шкільного булінгу – це довготривалий процес, спрямований на запобігання негативному впливу чинників, що впливають на формування шкільного насильства.

Розроблено профілактичну програму з ранньої превенції шкільного булінгу серед дітей молодшого підліткового віку. Запропонована програма спрямована на формування адекватної самооцінки, комунікативних навичок конструктивної

взаємодії, розвиток емоційної саморегуляції, зміну соціального статусу в класі, зменшення проявів агресії та зниження рівня тривожності.

Список використаних джерел:

1. Абсалямова К. Особливості соціального статусу, соціальних ролей та альтруїзму у підлітків, що використовують булінг у відносинах / К. Абсалямова, О. Луценко // Соціальна психологія. 2013. № 55. С. 65–76.
2. Адамська З. М. Соціально-психологічний тренінг професійно-особистісного самовизначення майбутніх психологів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / З. М. Адамська. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 106 с.
3. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / А. Ю. Барліт, О.О. Барліт // Горизонти освіти. 2012. № 2. С. 44–46.
4. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі / Г. Беженар // Школа. 2012. № 2 (74). С. 75–79.
5. Беляєва С. Я. Дитячі негаразди: лікуємо любов'ю / С. Я. Беляєва. Київ: Ред. загальнопед. газет, 2013. 112 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. вид / І. Д. Бех. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
7. Бойбіна Ю. Розвиток самопізнання та впевненості у собі у дітей 10-12 років / Ю. Бойбіна // Психолог. 2008. № 25 (313). С. 4–63.
8. Валицкас Г. К. Самооценка у несовітшеннолетних правонарушителей / Г. К. Валицкас, Ю. Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологии. 2009. № 1. С. 45–54.
9. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посібник / Г. П. Васянович. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.

Приймак Марія Мирославівна,

*Заступниця директора з виховної роботи
ОЗ «Твіржанський ЗЗСО І-ІІІ ст. – ЗДО»*

Макар Олена Іванівна,

Соціальний педагог ОЗ «Твіржанський ЗЗСО І-ІІІ ст. – ЗДО»

Семенишин Марта Ігорівна,

Практичний психолог ОЗ «Твіржанський ЗЗСО І-ІІІ ст. – ЗДО»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Формування соціальних та громадянських компетентностей сприяє побудові освітнього процесу на засадах відновного підходу в освіті. Це системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення спричиненої

конфліктом шкоди. Відновлювальна шкільна культура приводить до позитивних відносин у шкільному співтоваристві: збільшує залученість учнів/учениць до шкільного життя та підвищує їхню загальну успішність. Відновні практики починаються з бажання школи діяти конструктивно і стежити, щоб усі прийняті нею методи спиралися на гідність і повагу у відносинах. Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, після чого – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови. Саме в навчальних закладах діти отримують приклад того, як спілкуватися один з одним, як вирішувати проблеми та відновлювати стосунки [4; 6].

Насильство та жорстоке поводження з дітьми, на жаль, стали для сучасного українського суспільства звичними явищами. Не поодинокими є випадки, коли замовчується не лише факт насильства, й приховуються його наслідки. Особливу увагу у вирішенні цього питання слід зосередити на профілактичній, просвітницькій роботі, перш за все, із сім'єю. З іншого боку, сім'ї необхідно надати психологічну допомогу, виправити стосунки, щоб діти мали можливість жити з власними батьками. Такі обставини вимагають втручання з боку служб, у тому числі освітніх закладів.

Надзвичайно актуальним стає питання підвищення інформованості якнайширшого загалу населення про недопущення будь-яких проявів насильства стосовно дітей та шляхи його подолання. І надзвичайно важлива роль у здійсненні інформаційно-просвітницької роботи щодо запобігання насильства в сім'ї належить педагогам загальноосвітніх шкіл, психологам та соціальним педагогам, спеціалістам громадських та державних організацій, що працюють з дітьми, молоддю та сім'ями, адже саме вони є ланкою, яка пов'язує дітей та їхніх батьків, саме вони мають прямий контакт з дітьми і можуть розпізнати у сім'ях своїх вихованців ситуації насильства та сприяти їх подоланню, а також інформувати школярів про існування такої проблеми, як насильство у сім'ї, та механізми її попередження [5; 11]

Створити сприятливі умови для розвитку, виховання та навчання – головне завдання закладу освіти. Від того, в якій атмосфері перебувають діти, залежить

їхній настрій, їхнє здоров'я, їхнє бажання вчитися і, зрештою, просто приходити до школи. Безпечна, доброзичлива атмосфера, заснована на довірі і повазі є найліпшою основою, щоб запобігти насильству та булінгу в закладі освіти. З проблемою насильства та булінгу в закладах освіти стикаються в усьому світі, і Україна не є винятком.

Для протидії насильству й цькуванню у закладах освіти, Міністерство освіти і науки України, за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини, а також міжнародних і громадських організацій, ініціювало перегляд та ухвалення низки доповнень до законодавчих актів України з метою посилити заходи із запобігання та протидії булінгу в закладах освіти, розробити порядок реагування та надання допомоги, а також посилити відповідальність за вчинення таких дій, у тому числі за бездіяльність і приховування таких випадків. Щоб випадки насильства у закладі освіти траплялися якомога рідше і не переростали в системне явище, кожен заклад освіти має розробити комплекс заходів для протидії насильству та булінгу. А якщо такі випадки все-таки трапляються, дуже важливо допомогти всім учасникам знайти шлях до примирення, щоб вони могли надалі продовжувати навчання в одному колективі [4; 9].

Дотримання, забезпечення та захист прав дитини передбачено Конституцією України, низкою законодавчих актів України та Конвенцією ООН про права дитини. Відповідно до статті 52 Конституції України, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Держава здійснює захист дитини: від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; від втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; від залучення до екстремістських релігійних

психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центр із питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передавання інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

Згідно зі статтею 150 Сімейного кодексу України, батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Батьки зобов'язані поважати дитину. **Забороняються:** будь-які види експлуатації батьками своєї дитини; фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Згідно зі статтею 53 Закону України «Про освіту» здобувачі освіти мають право на: безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці; повагу людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування).

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники **зобов'язані:** захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації

за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам; повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, яких залучають до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Згідно зі статтею 25 Закону України «Про освіту» засновник закладу освіти або уповноважена ним особа: здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про освіту», керівник закладу освіти забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування).

Відповідно до статті 55 Закону України «Про освіту», батьки здобувачів освіти зобов'язані виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

Порушення цих норм щодо дитини тягне за собою відповідальність, передбачену законодавством України [5; 13–15].

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. Київ: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
2. Попередження насильства в закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників «Здоров'я жінки і планування сім'ї». Київ: 2019. 96 с.
3. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.:

Рекус Оксана Вікторівна,
соціальний педагог Торчинського професійного ліцею

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проблема насильства дедалі частіше стає предметом громадського та наукового обговорення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, наразі Україна посідає п'яте місце в Європі за рівнем насильства серед молоді. На думку голови представництва ЮНІСЕФ в Україні Юкіє Макуо, Україні необхідна система формування здорового способу життя, адже діти не знають про ризики адиктивної поведінки, не мають уявлень про свої права та обов'язки, не можуть порозумітися з батьками, перебувають «під впливом вулиці». Негативний вплив на становлення особистості дитини мають також засоби масової інформації, адже діти наслідують культивованій через мас-медіа спосіб життя. До того ж важливим чинником насильства серед дітей часто є негативна атмосфера в навчальному закладі.

Поняття «насильство» і «насильницький злочин» в юридичній та психологічній практиці не збігаються. Поняття «насильство» щодо людини дуже широке і, окрім тих дій, що підпадають під дію Кримінального кодексу України, містить також й інші, зокрема: примус або заохочення здійснювати вчинки, які людина здійснювати не хоче; залучення людини до діяльності за допомогою обману, шантажу, маніпуляції, загрози фізичної розправи або матеріального збитку; перешкоджання тому, що людина хоче зробити; зловживання владою (наприклад, владою віку, яку мають дорослі над дітьми, владою статусу або посади, яку мають педагоги над школярами, владою сили, популярності, владою тендерною тощо).

На думку фахівців, вважати, що насильство має лише фізичні вияви, – помилково. Порушення, що виникають унаслідок насильства сягають основ функціонування людини, призводять до стійких особистісних змін, перешкоджають самореалізації особистості в майбутньому.

Традиційно виокремлюють чотири основні типи жорстокого поводження, зокрема: фізичне насильство; сексуальне насильство; психологічно жорстоке ставлення (емоційне насильство); занедбання.

Найбільш поширеними проявами насильства, якого зазнають діти в умовах навчального закладу (як з боку однолітків, так і з боку педагогів), є: приниження; побиття; образи; використання прізвиськ; навішування ярликів; кривдження; сварки.

Дослідники вважають, що приблизно третина дітей не лише регулярно потерпає від насильства в умовах навчального закладу, а й не отримує належної допомоги в таких ситуаціях. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами можуть мати різні види та форми. Наслідки цього завжди завдають серйозної шкоди для здоров'я, розвитку і соціалізації дітей. Зрештою, жорстоке поводження з дітьми в майбутньому породжує проблему суспільних втрат, тобто втрату продуктивних членів суспільства через порушення психічного та фізичного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної поведінки жертв насильства, оскільки колишні жертви самі часто завдають насильницьких дій іншим. У навчальних закладах різних типів мають працювати досвідчені фахівці, які дотримувалися б у своїй професійній діяльності чинного законодавства, створювали б безпечний простір для навчання та виховання дітей різних вікових категорій.

Основною метою діяльності психологічної служби системи освіти щодо запобігання насильства є: психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу; захист психічного здоров'я і соціального добробуту усіх його учасників: дітей, педагогічних працівників; здійснення соціально-педагогічного патронажу, спрямованого на надання допомоги соціально незахищеним категоріям дітей задля подолання їхніх життєвих труднощів та підвищення соціального статусу.

Виникнення насильства в умовах навчального закладу зумовлено багатьма чинниками. Розглянемо основні.

Низький рівень проведення організаційної роботи щодо профілактики насильства в навчальному закладі: не розроблено Кодекс поведінки для учасників

навчально-виховного процесу; не укомплектовано посади практичного психолога та соціального педагога; не створено для учасників навчально-виховного процесу можливості анонімного звернення про допомогу – відсутність «Скриньки довіри» або інших форм зворотного зв'язку; низька обізнаність класних керівників, вихователів щодо необхідності повідомляти адміністрацію навчального закладу (або практичного психолога, соціального педагога, медичного працівника – залежно від виявленої проблеми) в разі, якщо дитина – має занедбаний, «голодний» вигляд; носить одяг, що не відповідає погодним умовам, віку дитини; має зовнішні пошкодження; маніпулює іншими дітьми; часто демонструє агресивну поведінку щодо інших; відсутня взаємодія педагогів із працівниками психологічної служби навчального закладу (практичним психологом та соціальним педагогом); не проведено оцінки приміщень (роздягалень, душових, туалетних кімнат) та подвір'я навчального закладу на предмет небезпеки; відсутня служба охорони – немає нагляду за відвідувачами навчального закладу; не організовано чергування педагогів на перервах – діти залишаються без нагляду дорослих.

Низький рівень проведення методичної роботи щодо профілактики насильства. Не на достатньому рівні проводиться просвітницька робота з педагогічним колективом та батьками з питань: конфліктології; навчання навичок позитивного спілкування, навичок реагування в ситуації повідомлення про насильство; заходів виховного впливу.

Низький рівень обізнаності учасників навчально-виховного процесу щодо правових аспектів запобігати виникненню насильницької поведінки: учасників навчально-виховного процесу не повідомлено про їхні конституційні права та обов'язки; недостатній рівень проведення роботи з дітьми всіх вікових категорій та їхніми батьками з питань правової поінформованості щодо видів насильства та особистої безпеки; педагогічні працівники не ознайомлені з алгоритмом дій щодо супроводу дитини, яка постраждала від насильства.

Низький рівень обізнаності дітей усіх вікових категорій про норми поведінки в навчальному закладі щодо: правил особистої гігієни; правил надання

першої медичної допомоги; емоційної підтримки дитини, яка постраждала від насильства.

Чинники, що посилюють ймовірність насильства серед дітей, мають комплексний характер. Дослідники визначають такі чинники ризику: *щодо особистості*: гіперактивність; імпульсивність; недостатність вольового розвитку; слабкий контроль поведінки; порушення уваги; прояви агресивної поведінки в минулому; вживання алкоголю, наркотиків та тютюну неповнолітніми; наявність антисоціальних переконань; низький інтелект та рівень освіти; низька успішність та небажання навчатися; неповна сім'я; насильство в сім'ї; *щодо сімейного оточення*: слабкий контроль та нагляд за дитиною з боку батьків; жорсткі, слабкі чи непослідовні міри виховання з боку батьків; низький рівень емоційного зв'язку між батьками та дитиною; зловживання психоактивними речовинами та кримінальна діяльність батьків; низький рівень доходів у сім'ї; контакти з однолітками, які схильні до злочинної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Андреевкова В.Л. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Тернопіль, 2015. 133 с.

Савченко Тетяна Сергіївна,

Соціальний педагог Синельниківської ЗОШ I-III ступенів № 5

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У широкому розумінні емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями: як власними, так і інших людей.

Цілеспрямований розвиток емоційного інтелекту підлітків покращує комунікативну взаємодію в шкільному середовищі і дає змогу зменшити поширеність проявів шкільного булінгу.

Зростання соціальної активності є головним фактором у розвитку особистості підлітка. Та окрім відомої кризи підліткового віку, досить часто

формуватися гармонійній особистості заважає і такий складний соціальний феномен як булінг.

Булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетна) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, 70 аутсайтери). Булінг є досить поширеним у суспільстві, має складну рольову структуру та різні форми прояву.

Запобігання булінгу шляхом розвитку емпатійної складової ґрунтується на впровадженні тренінгів з елементами технології форум-театру, де кожен учасник може бути як глядачем, так і актором і запропонувати продовження історії, а замінити когось із персонажів, створивши, таким чином, нову історію.

Важливим у контексті протидії і запобігання булінгу в шкільному середовищі є не подавити агресивність підлітків, а трансформувати її. Тобто змістити вектор із деструктивного впливу на групову комунікацію на конструктивний. І саме досягненню цієї мети буде слугувати цілеспрямований розвиток одночасного і гармонійного розвитку всіх складових емоційного інтелекту підлітків.

Бордейчук Іванна Степанівна,
магістр, практичний психолог Центру професійно-технічної освіти №1
м. Івано-Франківська

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Вивчення такого явища, як булінг розпочалося ще в 70-ті роки ХХ століття. Першими проблемами шкільного цькування займалися декілька скандинавських дослідників: П.-П. Хайнеманн (1973), Д. Олвеус (1984); А. Пикас (1975; 1976; 1989); Е. Роланд (1983; 1988; 1989). Їхні дослідження отримали визнання та подальше впровадження серед науковців Великої Британії: В.Т. Ортон (1982), Д.А. Лейн (1973; 1975), Л.Ф. Ловенстейн (1978). Пізніше у Великій Британії вийшла перша книга, присвячена булінгу, авторами якої були Д.П. Таттум та Д.А. Лейн (1988). Також була надрукована книга Е. Роланд і Е. Мунте (1989), яка описувала загальноприйняті в інших країнах підходи до розв'язання цієї проблеми [3, с. 107].

Булінг (цькування) – тривожна тенденція, особливо для сучасного дитячого і молодіжного середовища. За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН ЮНІСЕФ у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища. Найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі», закриті для спілкування. Часто діти піддаються цькуванню з боку однолітків за свій зовнішній вигляд, переконання, поведінку, а також через різні життєві обставини тощо.

Результати опитування U-Report говорять про найрозповсюдженіші причини булінгу – ігнорування дорослими цькування (37%). Відповідно до статистики Національної дитячої «гарячої лінії» більш як 25% дзвінків, так чи інакше пов'язані зі цькуванням. Водночас за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це

своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються з їхніх однолітків, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знущанню. У травні 2019 року Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було проанкетовано 1497 учнів та учениць, 826 батьків, 271 педагог закладів освіти Луганської та Донецької області, з метою визначення рівня розповсюдження проблеми насильства та цькування (булінгу) в дитячому середовищі. 64,2% учнів та учениць вказали, що ніколи не зіштовхувались із проявами насильства або булінгу.

На думку молоді, часто булерами можуть виступати: хлопці (20,8 %); 27,6% вказали, що в такій ролі можуть бути діти, які мають лідерські якості; 19,8% – діти, фізично сильніші; 54,2% зазначили, що булером може бути будь-хто; 20,6% вказали, що найчастіше потерпають від булінгу дівчата; 71,1% – діти, які відрізняються від інших будь-чим; 56,9% – які не мають сучасних гаджетів, одягу; 34,0% – фізично слабші; 26% вказали, що в їхньому закладі освіти трапляються випадки булінгу між хлопцями та дівчатами. Педагоги та батьки вважають, що ефективними діями, які сприятимуть зниженню кількості випадків насильства в освітньому середовищі є проведення систематичних просвітницьких заходів із ненасильницької поведінки (61,7% – батьків, 89,7% – педагогів), впровадження якісних профілактичних програм (51,3% – батьків, 76,0% – педагогів), створення антибулінгової політики (51,0% – батьків, 80,8% – педагогів) [2, с. 132].

Виділяють *психологічні* та *фізичні* ознаки булінгу (цькування).

До *психологічних* ознак, за якими можна виявити жертву булінгу (цькування) відносять: відсутність контакту з однолітками, відсутність друзів; небажання йти до школи з різних причин; дитина чи підліток не бере участь у класній або шкільній діяльності; зміна поведінки – усамітнення, незвичне поведіння; прояв психосоматичних ознак (часті хвороби, наприклад, ломота в тілі, болі в животі, вірусні інфекції тощо); відмова від улюблених занять; проблеми зі сном; втрата апетиту, поява тривожності; низька самооцінка.

Про булінг (цькування) також свідчать *фізичні ознаки*, а саме: обмальовані руки або специфічні малюнки на полях у зошиті; загублені речі або втрачені гроші; порваний та/або забруднений одяг; поламаний особисті речі, іграшки;

образи в соціальних мережах, у СМС-повідомленнях; відеознування над жертвою або непристойні чи образливі фото; синці, подряпини, вирване волосся.

Цей список не є вичерпним, а деякі ознаки є специфічними для будь-якого насильства. Проте, якщо такі ознаки виявлені батьками, педагогами та іншим дорослими потрібно з'ясувати причини виникнення цих явищ [2, с. 132].

Як запобігти булінгу в навчальному закладі:

1. Якщо ви стали свідком булінгу – терміново повідомте адміністрацію навчального закладу.

2. Не приховуйте випадки булінгу заради репутації навчального закладу.

3. Зверніться за допомогою до психологічної служби закладу.

4. Не підтримуйте жодну сторону конфлікту.

5. Негайно реагуйте на прояви агресії та провокації зі сторони учнів.

6. Поговоріть з агресором наодинці, з'ясуйте причину такої поведінки.

7. Повідомте батьків двох сторін конфлікту.

8. На власному прикладі демонструйте прояв толерантного ставлення до учнів.

9. Допоможіть учням потурбуватися та підтримати жертву булінгу.

10. Не залишайте конфлікт не вирішеним, не думайте, що проблема вирішиться сама собою. Без допомоги фахівці булінгу не позбутися. [1, с. 140].

Ніщо не виникає з нічого і не зникає само по собі. Будь-чому передують причина виникнення та можна знайти пояснення. Прояв жорстокої поведінки це також наслідки деспотичного виховання або насилля у сім'ї. у такий спосіб булери намагаються про щось нам сказати або привернути до себе увагу. Будьте пильними. Не залишайте неповнолітніх наодинці зі своїми проблемами, реагуйте на них. Не будьте байдужими до чужого горя.

Список використаних джерел:

1. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013. 10 с.; Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». Київ, 2018. 140 с.

2. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

3. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України № 2657-VIII 18 грудня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>
5. Стопбулінг. URL: <http://www.stopbullying.com.ua/>

Бублікова Наталія Юріївна,
практичний психолог, Опорний заклад загальної середньої освіти Розумівська школа Долинської сільської ради Запорізького району Запорізької області

СТВОРЕННЯ В ШКОЛІ СПРИЯТЛИВОГО ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ ЗАСОБАМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» МАРВІНА МАРШАЛА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАПОБІГАННЯ ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Формування соціальних та громадянських компетенцій, необхідних для забезпечення ефективної, конструктивної комунікації між всіма учасниками освітнього процесу, поваги та дотримання всіх прав і свобод людини, запобігання дискримінації за будь-якими ознаками, розвиток низького рівня толерантності до приниження людської гідності, фізичного та психічного насильства є одним із провідних напрямів державної політики України у сфері освіти відповідно до Закону України «Про освіту» від 2017 року [1], Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 2020 року [2]. Поряд із цим проблема булінгу, тобто тривалого психологічного або фізичного насильства, є надзвичайно поширеною та актуальною у школі. Серед причин, що спричиняють подібне явище можна зазначити нестабільність ситуації в суспільстві: зниження авторитету інституту сім'ї, низький соціальний статус тощо.

Сучасна школа – це не тільки місце, в якому діти здобувають знання, а ще й простір їх повноцінного розвитку, де плекають і підтримують успіхи та креативність кожного. Розбудова такої моделі освітнього закладу можлива лише за умови фізичного комфорту, сприятливого психологічного, емоційного клімату, підтримка особистості, що розвивається. Сприятливий емоційний клімат у шкільному колективі забезпечує високу працездатність як педагогів, так і учнів, належний стан професійного здоров'я і психологічного самопочуття його членів,

взаємну підтримку в досягненні цілей, згуртованість колективу. А це, відповідно, сприяє забезпеченню високої ефективності діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Наразі ми маємо сталу систему керівництва в тому числі й в галузі освіти, засновану на методі «батога та пряника», але у сучасних реаліях цей метод управління є малоефективним, нежиттєдіяльним. Наявність жорсткого контролю ззовні, притаманна традиційній системі управління та керівництва закладом освіти передбачає чітке виконання інструкцій, постійний контроль з боку адміністрації або вчителя, що, своєю чергою, знижує рівень ініціативності учасників освітнього процесу. Також жорстка регламентація діяльності, на нашу думку, суттєво знижує рівень внутрішньої мотивації усіх учасників освітнього процесу, їхню спрямованість на відповідальність за кінцевий результат. Ще однією рисою, притаманною традиційній системі управління закладом освіти та комунікації в системі «адміністрація – вчитель», «вчитель – вчитель», «вчитель – учень», «учень – учень» є високий рівень стресового навантаження, що також говорить на користь перегляду методів управління і комунікації між усіма учасниками освітнього процесу. Таким чином, формування сприятливого емоційного клімату в закладі освіти є важливим завданням для досягнення успішності функціонування загальноосвітнього навчального закладу.

На нашу думку, створення сприятливого емоційного клімату засобами впровадження «Системи підвищення відповідальності» Марвіна Маршала дозволить уникнути або знизити рівень проявів насильства в закладі освіти.

«Система підвищення відповідальності» М. Маршала ґрунтується на наступних засадах: *ослаблення стресу* (позитивне налаштування, надання права вибору, рефлексія); *мотивація* (методи керівництва, розвиток внутрішньої мотивації, визнання замість похвали); *дисципліна* – як інструмент для навчання відповідальності.

Для реалізації проєкту планується: проведення констатувальної діагностики ситуації, що склалася в закладі освіти щодо емоційного клімату, стилю комунікації між всіма учасниками освітнього процесу; аналіз причин виникнення несприятливого емоційного, соціально-психологічного клімату в закладі освіти;

створення ініціативної групи з-поміж працівників закладу освіти, спрямованої на добір і впровадження ефективних методів і прийомів комунікації між учасниками освітнього процесу, управління освітнім процесом.

Учасниками проєкту є здобувачі освіти та педагогічний колектив. Для досягнення мети, заплановано систематичну методичну роботу з педагогічним колективом з питань впровадження. Системи (управління класом, вироблення процедур, управління увагою, боротьба із запізненнями, процедури закінчення уроку тощо), а також проведення циклу занять з учнями 1-11 класів із навчання рефлексії, усвідомлення рівня своєї поведінки.

Також важливою запорукою успішного досягнення мети є визначення дітей «групи ризику», систематичне проведення з ними індивідуальної роботи.

У результаті впровадження Системи ми очікуємо, що нам вдасться суттєво покращити емоційний, соціально-психологічний клімат в освітньому закладі, знизити рівень стресу всіх учасників освітнього процесу; підвищити рівень відповідальності на всіх рівнях взаємодії між учасниками освітнього процесу; стимулювати розвиток внутрішньої мотивації учнів, педагогів, адміністрації, підвищити рівень толерантності та поваги до прав і свобод людей і, як наслідок, знизити рівень проявів агресії та насильства між усіма учасниками освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145 – VIII. Дата оновлення: 01.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 23.01.2021).
2. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463–IX. Дата оновлення: 01.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 24.01.2021).
3. Маршал М. Дисципліна без стресса Учителям и родителям: как без наказаний и поощрений развивать в детях ответственность и желание учиться [пер. с англ. И. Антипкиной]. Москва: Эксмо, 2014. 250 с.

Варіна Ганна Борисівна,
старший викладач кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ НУШ

У сучасному світі інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у масові освітні установи – це глобальний суспільний процес, що зачіпає всі високорозвинені країни, в тому числі й Україну. В основі цього процесу лежить готовність суспільства і держави переосмислити всю систему ставлення до осіб з обмеженими можливостями здоров'я, з метою реалізації їх прав на надання рівних з іншими можливостей в різних сферах життя, включаючи шкільну освіту. Уведення в дію нового Закону України «Про освіту» закріплює практику надання дітям з особливими освітніми потребами «системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників», що є офіційним визначенням поняття «інклюзивне навчання» [5].

Прийняття цього законодавчого акта покладає на суспільство та державні органи значну відповідальність за долю всіх дітей, в тому числі й самого незахищеного прошарку суспільства – дітей з порушеннями розвитку, у тому числі з інвалідністю. Успішне запровадження інклюзивного навчання в системі освіти України дасть можливість вирішувати завдання підтримки дітей з особливими освітніми потребами на державному рівні. Важливою умовою ефективності інклюзивної освіти є цілеспрямоване формування в суспільстві толерантного ставлення до дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Одним із головних завдань сучасного етапу розвитку освіти, в тому числі й вищої, є засвоєння особистістю загальнолюдських цінностей, серед яких прогресивні мислителі завжди виділяли права людини, її свободу, повагу людських гідностей, турботу про людей, співчуття, прийняття іншої людини такою, якою вона є, – те, що в працях вчених (О. Асмолов, П. Гардінер, Е. Гутман, Дж. Мілль, О. Насіновська М. Поташник, Г. Солдатова, А. Хараш та ін.) визначається терміном

«толерантність». Теоретичний та емпіричний аналіз проблеми створення толерантного середовища в інклюзивному просторі засвідчують, що розумовий, емоційний і соціальний розвиток дітей із психофізичними порушеннями знаходиться у прямій залежності від позитивного ставлення до них, їх розуміння і прийняття вчителями, батьками та здоровими дітьми. Таке ставлення є однією із вихідних умов розв'язання проблем інклюзивного навчання, яке набуває все більшої значущості, тому формування культури толерантності є визначним [1]. На думку багатьох вчених (С. Братченко, Н. Капустіна, Н. Круглова, В. Лекторський, В. Петров, М. Семашко, К. Уейн) толерантність виявляється в прагненні людини досягти порозуміння з іншими, узгодити різні установки, мотиви, орієнтації, не вдаючись до насильства, придушення людської гідності [6]. Визначено загальні складові компоненти толерантності – поведінковий, емоційний, особистісний, когнітивний [7]. У психології толерантність розуміється, як така властивість особистості, що знаходить виявлення у повазі й визнанні рівності, партнерства, прагненні до розуміння з іншими, уникненні домінування й тиску, визнання явища плюралізму думок й позитивне ставлення до цього факту, розумінні його переваг [2].

Когнітивний компонент толерантності – розуміння особистістю складності, багатоманітності, неосязності дійсності

Емоційний компонент толерантності передбачає розвиток в особистості емоційної спрямованості на іншу людину, почуттів емпатії у стосунках з оточуючими, здатності до співчуття й співпереживання.

Поведінковий компонент толерантності – вміння, навички, здатності, які дозволяють функціонувати плюралізму думок, оцінок, емоцій у людській спільності.

Рис. 1 Структурні компоненти толерантного ставлення

Спираючись на компоненти структури толерантності, науковці вирізняють такі функції толерантності:

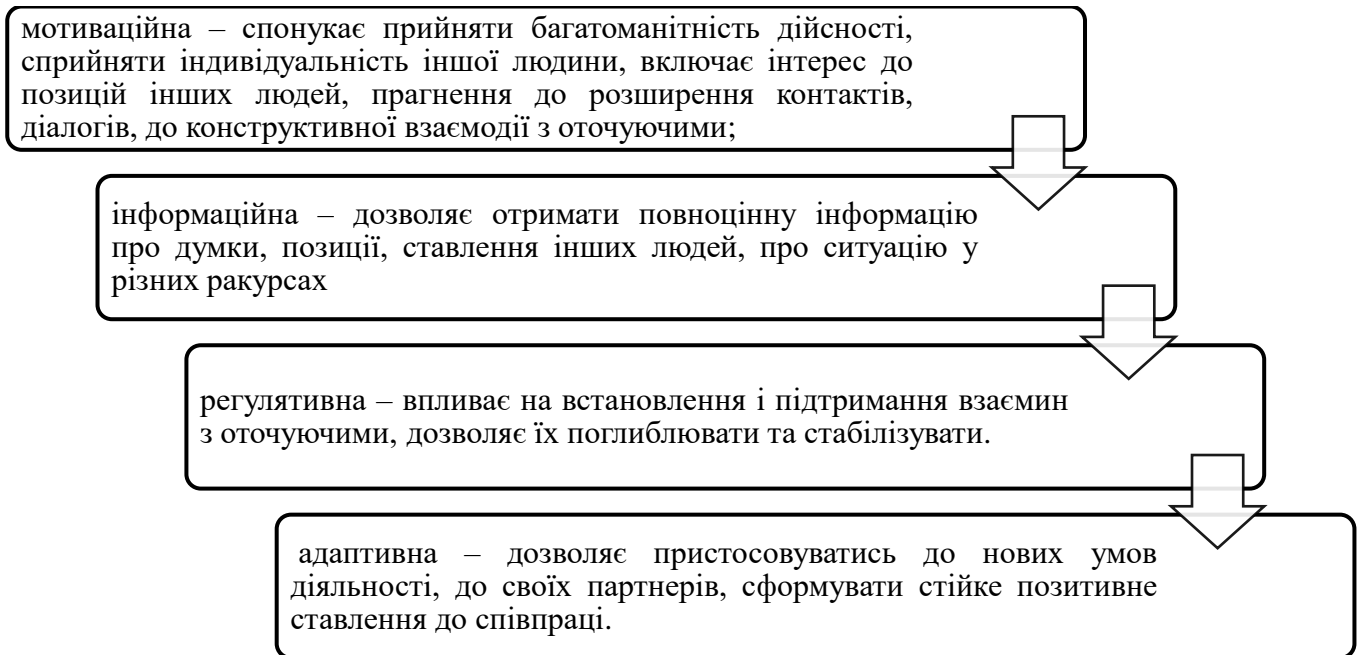

Рис 2. Домінуючі функції прояву толерантності

Аналіз теоретичних джерел із проблеми формування толерантності у молодших школярів в умовах інклюзивної освіти дозволив виділити ряд проблем: відсутність готовності батьків до навчання власних дітей разом із дітьми з особливими освітніми потребами; несформовані методичні засади організації толерантного середовища в інклюзивному просторі; відсутність спеціальних умов, методів, форм роботи в інклюзивному просторі; проблема толерантної свідомості та культури міжособистісних взаємовідносин; проблема профілактики і діагностики інтолерантності у суспільстві [3]. Відповідно до структурного та функціонального аналізу поняття «толерантності» можна виділити наступні шляхи побудови толерантного освітнього середовища в проєкції інклюзії:

1. Перший вектор (умовно назвемо його директивним) полягає в припиненні негативних реакцій одних дітей відносно інших, проте такі припинення забезпечують лише мінімальний рівень поваги до іншого.

2. Другий вектор (умовно назвемо його демократичним або особистісно-орієнтованим) полягає у створенні умов, необхідних для досягнення всіма учасниками освітнього процесу високого соціального статусу й усвідомлення соціальної значущості кожного з них. У дослідженні А. Колупаєвої показано, що само по собі спільне навчання здорових дітей і дітей «особливих» не розв'язує

всіх проблем їхньої взаємодії – без відповідної педагогічної роботи сфера дитячих стосунків може залишатися деформованою, неповноцінною [4].

Психолого-педагогічними детермінантами створення такого інклюзивного толерантного середовища важливою є реалізація наступних завдань:

- визнання необхідності використання різноманітних навчальних підходів з урахуванням різних стилів навчання, темпераменту й особистості окремих дітей;

- формування уявлення про «толерантність», як одного із напрямів гуманістичного виховання, що включає такі поняття, як особистість, сім'я, суспільство;

- дотримання принципів толерантності у стосунках із навколишніми, розширення уявлення дитини про інших людей;

- запровадження методичних рекомендацій щодо змін у технологіях навчання та виховання у навчальному закладі, які б відповідали принципам педагогіки толерантності;

- виховання активної життєвої позиції у дітей на основі усвідомлення ними своїх потреб, переваг і недоліків, прав і обов'язків; розуміння прав і норм людського співіснування; розвитку уміння давати оцінку своїм вчинкам і вчинкам інших (саморефлексії);

- використання різних варіантів об'єднання дітей у групи та налагодження співробітництва та підтримки серед дітей групи;

- використання широкого спектра занять, практичних вправ і матеріалів, що відповідають рівню розвитку дитини;

- формування уявлення дитини про себе як унікальну, неповторну особистість; уміння прислухатися до думки інших; мирно, без конфліктів вирішувати різні проблеми.

Інклюзія є соціальною концепцією, яка передбачає розуміння мети – гуманізація суспільних відносин і прийняття прав осіб з обмеженими можливостями на якісну та доступну освіту. Інклюзія в освіті – це ступінь інклюзії в суспільстві, одна з гуманітарних ідей його розвитку. Основний принцип інклюзії полягає у тому, що усі діти мають навчатися разом, попри певні труднощі чи відмінності, які існують між ними. В основі інклюзивної освіти

лежать ідеї рівного ставлення до всіх членів суспільства незалежно від їхньої національності, статі, раси, культури, соціального стану, релігії, індивідуальних можливостей і здібностей.

Список використаних джерел:

1. Андреев М.В. Категорія «толерантність» і система сучасної освіти / М.В. Андреев // Розвиток особистісного потенціалу та професійних навичок майбутнього фахівця: зб. наук. праць / За заг. ред. Г.Є. Гребенюка; Мін-во мистецтва і туризму України. Луганськ. держ. інст.культури і мистецтва. Обл. метод. кабінет учб. закладів мистецтва та культури. Харків: Стиль Іздат, 2006. 264 с. С. 9–15.
2. Грабовська С.Л., Островська К.О. Психологічні особливості ставлення учнів загальноосвітньої школи до інклюзивного навчання / С.Л. Грабовська, К.О. Островська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. Наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. № 17. С. 77–85.
3. Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції. Збірник теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді / І.Д. Зверева, І.Б. Іванова. Київ: А.Л.Д., 1995. 96 с.
4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / А. А. Колупаєва. Київ: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
5. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. Київ: Контекст, 2000. 336 с.
6. Ризердон Б. Э. Толерантность – дорога к миру / Б. Э. Ризердон. Москва: Бонфи, 1996. 304 с.
7. Nicholson P. Toleration as a Moral Ideal // Aspects of Toleration. / Eds. / Horton, S. Mendus. London, New York: Mththen and Co. ltd, 1985. 255 с.

Вітязь Оксана Зіновіївна,

практичний психолог Комунального закладу Пустомитівської районної ради «Звенигородський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Пустомийлівського району Львівської області»

ТЕХНІКИ УПРАВЛІННЯ ЕМОЦІЯМИ

*Якщо шукаєш досконалості, прагни змінити себе, а не інших.
Простіше самому надіти сандалі, ніж покривати килимом усю землю...*

Е. Мелло

Управління емоціями – це необхідна навичка для кожної цивілізованої людини. Дозволяючи негативним емоціям визначати наші вчинки, ми можемо отримати катастрофічні наслідки для власного самопочуття і взаємодії з оточенням.

Усі ми стикаємось із ситуаціями, коли через конфлікти, сварки чи неочікувані складності ми втрачаємо внутрішню рівновагу. Це призводить до нервового перенапруження в поточному моменті. Людина втрачає те, що називають «міцно стоїть на ногах».

Емоційна саморегуляція – це керування людиною власними емоціями у процесі діяльності чи спілкування з іншими людьми [4].

Емоційними реакціями добре керують ті, хто має високий рівень емоційного інтелекту та знає техніки управління емоціями.

1. Техніки заземлення у психології.

Мета застосування: для досягнення психічної опори через відчуття опори фізичної (із поверхнею землі); для відновлення контакту з навколишнім світом, щоб повернути увагу людини в момент «тут і зараз».

Одна з функцій заземлення електричних приладів – це захист тіла від високого струму через скидання напруги. Таку саму роль відіграє психологічне заземлення людини задля здобуття рівноваги в момент психічної перенапруги. У моменти надлишку емоцій нам хочеться тупнути ногою або з силою вдарити рукою по найближчому предмету. Чому? Ми робимо це несвідомо для того, щоб скинути напругу.

Найпростіші практики заземлення в напружених ситуаціях (способи заземлення):

1. Потупотіти ногами. Під час цього процесу ми ніби скидаємо напругу в землю.

2. Щільно притиснути долоні до твердої стіни, спираючись на неї тілом. Тіло має бути розслабленим. Ефект досягається через відчуття стійкості позиції, напруга скидається в стіну.

3. Пройтися твердими кроками до вікна чи певного предмета, зосередившись на контакті з поверхнею землі.

4. Стати ногами на тверду поверхню. Бажано, щоб це була земля, але можна також виконати цю вправу на підлозі. Деякий час тримати увагу на контакті тіла з землею. Потім на почутті твердості та стійкості позиції. На видиху віддати землі всю свою напругу.

5. Лягти на траву або килимок. Ноги на ширині плечей, руки вздовж тіла, але не щільно, долоньями догори. Увагу слід зосередити на контакті тіла з землею і відчутті її твердої монолітності і опору.

6. Масаж або поплескування по тілу. Через вплив на тіло та подальші відчуття тактильних сенсорів увага фіксується в моменті «тут і зараз», розслабляються стислі м'язи та розганяється блокована енергія.

2. Техніки глибокого і заспокійливого дихання для саморегуляції.

Дзеркалом емоцій є ритм дихання. Глибоке дихання (за участю м'язів живота) – важливий фізіологічний інструмент релаксації. Згадаймо відому режисерську репліку: «Дихайте глибше, ви схвильовані». Вдих – збуджує, мобілізує, підсилює м'язову напругу, супроводжується відчуттям прохолоди; видих – заспокоює, розсіює негативні емоції, допомагає розслабленню м'язів, супроводжується відчуттям тепла. Повільне і глибоке дихання сприяє зниженню збудливості нервових центрів та психоемоційного напруження, є ефективним способом звільнення від тривоги.

На тілесному рівні тривога означає нестачу повітря. Найкращий спосіб впоратися з тривогою – прийняти її як частину життя, дозволити існувати і дихати... Будь-яку емоцію можна «продихати». Деколи достатньо просто зробити глибокий вдих і видих (під час якого відпустити переживання), потягнутися і позіхнути, щоб повернутися у нормальний стан.

3. Техніки звільнення від небажаних емоцій.

- **Вправа «Диригент»**, яка дозволяє відчутти можливості емоційного звільнення через рухи. Із закритими очима під швидку музику учасники роблять достатньо інтенсивні та різкі рухи, ніби диригуючи, при цьому намагаються звільнитися від непотрібної емоції.

- **Вправа «Десять кроків»**

1. Увійдіть у стан рівноваги (дихання, м'язова релаксація).
2. Сконцентруйтеся на проблемній ситуації. Пригадайте ситуацію, яка викликає неприємні емоції.

3. Визначте емоцію, яку переживаєте у зв'язку з цією ситуацією, від якої хочете звільнитися. Оцініть інтенсивність емоції за 10-бальною шкалою. Ще раз

подумайте, чи насправді хочете відпустити емоцію. Як почуватиметеся, якщо ця емоція зникне. Якщо готові попрощатися з емоцією, переходьте до наступних кроків.

4. Прислухайтеся до фізичних відчуттів у тілі. Що ви відчуваєте (порожнечу, холод, напругу, спазм, відчуття важкості, серцебиття, змінене дихання) і де (у голові, горлі, грудях, животі, спині, руках, ногах...)? Наприклад, тиск в грудній клітці, клубок у горлі тощо.

5. Які асоціації, образи пов'язані з цими тілесними відчуттями (камінь, палка, змія, їжак).

6. Відокремте ваше «Я» від емоції. Емоція є лише частиною вас, належить вам, від неї можете звільнитися. Коли відчуєте, що «Я» – це «Я», а емоції – це лише емоції, якими ваше «Я» може управляти, тоді з'явиться можливість відпустити їх.

7. Відпустіть емоцію на свободу. Просто відпустіть. Виберіть найбільш прийнятний для себе спосіб.

А) Продихайте емоцію, спостерігаючи за образом. Уявляйте собі, ніби з потоком дихання на видиху образ поступово покидає вас, ваше тіло. Відчуйте, як змінилися ваші переживання.

Б) Починайте переживати свої емоції. Нехай вони заповняють ваше тіло і розум. Якщо це горе, можете заплакати, гнів – відчуйте, як «закипає кров», змінюється дихання і напружується тіло. Переживіть свої почуття та емоції.

В) Висловіть емоцію в русі (наприклад, протанцюйте її під музику).

Г) Висловіть емоцію мовою малюнку або в іншій творчій діяльності.

8. Перевірте результат. Критерій, ознака звільнення від емоції: фізичне й емоційне полегшення. Ви можете відчути, ніби тягар впав з плечей; раптову хвилю холоду по тілі; чи стало смішно. Така реакція означає, що накопичена емоційна енергія звільнилася.

9. Виміряйте знову інтенсивність емоції за 10-бальною шкалою. Повторюйте техніку до тих пір, поки інтенсивність не зменшиться до найменшої цифри.

10. Похваліть себе. Скажіть щось таке: «Я це зробив/ла», «Я – молодець».

- **Техніка «7 – П»**

Кожний крок супроводжується жестом.

1. Піймай, схопи емоцію (наприклад, злість). Жест: двома руками щось вхопити. Зміст: фіксація наявності переживання, розпізнання емоції.

2. Продихати негативну емоцію. Жест: руки на животі. Зміст: глибоке дихання має заспокійливий вплив.

3. Попий водички. Зміст: прохолодна вода допомагає прийти до тями.

4. Потягнись. Рухові дії: потягнутися до гори, у сторони, окремо витягнути ноги, руки. Зміст: потягування, розтягування зменшує м'язову напругу, послаблює емоцію.

5. Подумай, проаналізуй! Жест: руки покласти на маківку голови. Подумки дати відповіді на запитання: «Що зараз відбувається?», «Звідки моя емоція?», «Що я хочу?», «Як вчиню наступного разу в аналогічній ситуації?».

6. Поклади у серце позитив, наповни його іншою емоцією. Подумайте, яку емоцію ви хотіли б переживати та наповніть нею серце. Жест: руки до серця. Зміст: природа не любить порожнечі, тому звільнене від негативної емоції місце краще заповнити позитивом.

7. Подякуй! Разом скласти долоні й подякувати долі за можливість здобувати цінний досвід. Зміст: формування позитивного мислення, уміння бути вдячними.

4. Цікаві вправи на усвідомлення відповідальності за емоції (з власного досвіду застосування в роботі з учнями).

- **Вправа «Заборона на емоції».**

Мета: усвідомлення відповідальності за власні почуття, формування готовності до управління емоційними реакціями.

Ресурси: шарфи, хусточки (5 штук).

Опис. Заохотьте учня до гри. За допомогою хусток, шарфів «заблокуйте» йому послідовно всі канали сприйняття та передання інформації:

рот – щоб не сварився і не кричав (зав'яжіть хусточкою рот);

очі – щоб не бачили нічого недостойного, не виказували ненависть, гнів, невдоволення, щоб не плакали (пов'яжіть хусточку на очі);

вуха – щоб не чули нічого зайвого (затуліть шарфом вуха);

ноги – щоб не копалися і не ходили в погані компанії (перев'яжіть хусточкою ноги);

душу – щоб не страждала (пов'яжіть шарф на тулуб в ділянці серця).

Після завершення процедури запитайте учасника: «На що спроможна така людина? Чи може висловити свою думку? Спостерігати, бачити прекрасне? Творити, обіймати, висловлювати радість? Співчувати, радіти, довіряти?».

Поступово звільняйте учасника, супроводжуючи свої дії оптимістичними висловлюваннями. Наприклад: «Розв'яжемо очі, щоб ви могли бачити прекрасне і насолоджуватися ним» тощо.

Обговорення. Запитайте добровольця: «Як ви себе зараз почуваєте? Що відчували впродовж виконання вправи?», «Що робити з негативними емоціями? (Емоції варто висловлювати і робити це в коректній формі. Емоції – це енергія, якою можна мудро скористатися для позитивних змін) [3].

• Групова вправа «Малюнок по колу»

Мета: усвідомлення відмінностей сприйняття світу різними людьми, розвиток толерантності у ставленні до інших людей, їхніх думок.

Метод: творча праця.

Ресурси: аркуш паперу на кожного учасника.

Опис. З одного боку аркуша кожний учасник пише своє ім'я, з іншого – незавершений малюнок (наприклад, кілька точок, геометрична фігурка, лінії, які символізують певний стан чи образ). Через кожні 10 с усі водночас передають свої малюнки сусідам ліворуч, які щось домальовують. Вправа виконується доти, доки малюнок не повернеться до господаря.

Обговорення. Чи відображають малюнки задуманий автором образ? (У кожному малюнку був закладений задум, а результат залежить від бачення того, хто з'єднував крапки, домальовував. Розуміння того, що безліч інших думок мають право на існування і всі вони по-своєму корисні, додає толерантності у ставленні до інших, допомагає зберегти емоційну рівновагу). [3]

Психологічний стан людини впливає на її фізичний стан, на гармонійність зв'язків із соціумом. Неврівноважена людина часто роздратована, схильна до

агресивної поведінки, має проблеми в колективі, що зрештою підриває її авторитет. Завдяки технікам управління емоціями можна свідомо керувати своїм станом, не дивлячись на непередбачуваний хід подій і, таким чином, поліпшити якість життя в цілому.

Список використаних джерел:

1. Аболин Л. М. Эмоциональная устойчивость и пути ее повышения // Вопросы психологии. 1989. № 4. С. 142–149.
2. Грабовська С. Л. Равчина Т. В. Конфлікти без насильства. Посібник / за ред. Ю.Р. Шведа Львів : Фонд «Європа – Україна», 2001. 193 с.
3. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник / автор І. М. Матійків Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
4. https://pidru4niki.com/83380/psihologiya/emotsiyna_samoregulyatsiya_protsesti_spilkuvannya_metodi_tehniki.

Горленко Валентина Миколаївна,

*науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти
Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної
роботи Національної академії педагогічних наук України*

Сосновенко Наталія Василівна,

*науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти
Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної
роботи Національної академії педагогічних наук України*

ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ, ЯК ОСНОВА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ СЕРЕД ДІТЕЙ

Концептуальні засади реформування середньої школи відносять освітнє середовище до дев'яти ключових компонентів, які складають формулу Нової української школи. Передбачається, що освітнє середовище забезпечує необхідні умови, засоби і технології для навчання здобувачів освіти. Одним з основних завдань педагогічних працівників при цьому стає створення умов для того, аби сучасні діти могли навчатися без страху й насилля, отримувати ціннісні життєві навички, які відповідають світу що змінюється.

Значущість цього питання підкріплюється «Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» схваленою Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020, а також низкою інших нормативно-правових актів: Конвенцією про права дитини; Законом України «Про охорону дитинства»; Законом України «Про освіту»; Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо протидії булінгу»; Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Постановою КМУ від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»; Постановою КМУ «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення»; Наказом МОН № 1047 від 02 жовтня 2018 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами» та іншими.

Зазначимо проблему, що існує на сьогодні в правовому полі України: в нормативно-правових актах визначено лише поняття «домашнє насильство». Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року домашнє насильство розглядається як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання» між суб'єктами різного ступеню родинного зв'язку. Також надано визначення різних видів домашнього насильства: економічного, психологічного, сексуального і фізичного, через перелік конкретних випадків.

Насильство над дітьми є глобальною світовою проблемою, яка завдає шкоду їх здоров'ю та майбутньому. Це відноситься й до дітей, які є свідками вчинення дій насильницького характеру, тому варто звернути увагу на заходи превентивного характеру. Принцип запобігання та реагування на насилля, жорстоке поводження та експлуатацію дітей має бути ключовим в організації безпечного освітнього середовища закладів освіти.

Під освітнім середовищем ЗЗСО будемо вважати штучно побудовану систему педагогічних, психологічних, організаційних умов, які спрямовані на забезпечення виконання мети освітнього процесу ЗЗСО: всебічного розвитку, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до самореалізації тощо [3]. Освітнє середовище науковці розглядають у різних аспектах: розвивальне освітнє середовище (І. І. Карабаєва, О. Я. Савченко, С. В. Смолюк),

психологічно безпечне середовище (І. О. Баєва, О. А. Єлісеєва, Т. П. Цюман), інформаційно-безпечне освітнє (Л. А. Найдьонова, Т. С. Кабаченко В. Е. Лепский), екологічно безпечне освітнє середовище (В. І. Панов, С. В. Совгіра), здоров'я збережувальне освітнє середовище (Т. І. Бережна, Н. В. Карленко, О. Р. Волошин), фізично безпечне освітнє середовище (Р. Barrett, В. Cleveland, K.Fisher).

Розглянемо більш детально саме психологічно безпечне освітнє середовище, яке, на думку І. О. Баєвої, є первинним бо «цінності та смисли, уявлення і ставлення людини диктують її поведінку» [1]. Уточнимо поняття психологічно безпечного освітнього середовища. Так, І. О. Баєва визначає поняття психологічно безпечного освітнього середовища, як стан «вільний від прояву *психологічного насильства у взаємодії*, який сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, який створює референтну значущість середовища та забезпечує психічне здоров'я всіх її учасників» [2]. Н. І. Бойчук., Т. П. Цюман, вивчаючи безпечне освітнє середовище, акцентують увагу на психологічній складовій, а саме: комфортній міжособистісній взаємодії, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, *відсутності будь-яких проявів насильства та наявності достатніх ресурсів для їх запобігання*. Г. М. Мешко, О. І. Мешко визначають психологічно безпечне освітнє середовище, як «середовище, яке спеціально створюється в навчальному закладі та охоплює сукупність певних умов, технологій, що спрямовані на збереження і зміцнення психічного здоров'я дітей та педагогів, покращення їх самопочуття, забезпечення емоційного благополуччя, гармонізацію їх особистості».

Отже, психологічно безпечне освітнє середовище – це сукупність таких умов, як комфортність перебування кожного учасника освітнього процесу в закладі освіти, психічне здоров'я кожного учасника освітнього процесу, мінімізація проявів насильства в закладі освіти [3].

Насильство – найбільш розповсюджена форма порушення прав людини. Без подолання цього соціально небезпечного явища не можливо створити умови для самореалізації здобувачів освіти, реалізації принципів рівних прав, свобод і можливостей.

Психологічно безпечне освітнє середовище ЗЗСО характеризують (за О. А. Семиздралова): сприятливий соціально-психологічний клімат у ЗЗСО; високий рівень залученості в освітнє середовище та формування соціальних навичок взаємодії учасників освітнього процесу; підвищення рівня залученості батьків та громадськості освітнього процесу; підтримку учнів у період вікових криз ін. Будь-яке зусилля зі збереження та забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища школи має підтримуватися самими учнями, викладачами, адміністрацією і батьками (J. Hamby).

Існують і певні ризики створення психологічно безпечного освітнього середовища. Так, Є. Б. Лактіонова у своїх дослідженнях виокремила такі групи ризиків: ризики, пов'язані з дитиною (рівень психічного і фізичного розвитку, низька мотивація, труднощі адаптації, високий рівень агресії, педагогічна занедбаність); ризики, пов'язані з учителем (емоційне вигорання, некомпетентність, низький рівень мотивації, низький рівень професійного саморозвитку); ризики, пов'язані з сім'єю (зміна складу сім'ї, розлучення, завищені вимоги до дитини, шкідливі звички, неувага до дитини та інші); ризики, пов'язані з управлінням освітньою установою (рівень управлінської культури, відсутність команди однодумців в адміністрації, необґрунтовані вимоги до педагогічного колективу); ризики, пов'язані з організацією освітнього процесу, змістом освіти (великий обсяг навчального навантаження, психоемоційні перевантаження учнів); ризики, пов'язані з особливостями шкільних взаємин у діадах: учень – учень (неконструктивні міжособистісні взаємовідносини, насильство, нетерпимість, низький рівень комунікативної компетентності); учень – педагог (відсутність довірливих відносин, відсутність психологічної підтримки, авторитарність); педагог – педагог (суперництво, неузгодженість педагогічних позицій); ризики, пов'язані з особливостями територіального розташування ЗЗСО.

Отже, комфортність перебування в закладі всіх учасників освітнього процесу, а саме: учнів, педагогів, батьків, зменшення випадків насильства та конфліктних ситуацій є одним з ключових факторів формування психологічної безпеки освітнього середовища.

Захист дітей від жорстокості, насильства та запобігання злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний характер. Проблема насильства не є проблемою окремого закладу. До розв'язання цієї проблеми повинні бути залучені увесь колектив закладу, соціальні служби мікрорайону, поліцейська служба, ЗМІ і громада загалом.

Список використаних джерел:

1. Баева И. А. Психологическая защищенность и психологическая безопасность современного человека. Психолог и общество: диалог о взаимодействии: материалы конференции (Москва, 12 февраля 2008). URL: http://ruscenter.ru/netcat_files/multifile/2416/_Psihologicheskaya_zaschischennost_i_psihologicheskaya_bezopasnost__sovremennogo_cheloveka__text_i_audiozapis__vystupleniya_Baeva_I._A.pdf
2. Баева И. А., Гаязова Л. А. Психологическая безопасность образовательной среды школы и ее психолого-педагогическое сопровождение. Психологическая наука и образование. 2012. №3. URL : <http://psyedu.ru/journal/2012/3/3015.phtml>
3. Науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації (моделі, досвід): колективна монографія / наук. ред. В. Г. Панок. Київ: Ніка-Центр, 2020. 152 с.

Гудзенко Тетяна Петрівна,

здобувач магістратури факультету права та психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Корсунська Вікторія Валентинівна,

науковий керівник: старший викладач кафедри психології ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

«БУЛІНГ» З ПОГЛЯДУ «ДИТИНА АГРЕСОР»

Тривожною тенденцією сучасного дитячого середовища, визнаною на державному рівні, є булінг. До 2019 року в нашій державі поняття булінгу майже не використовувалося в правовому полі. У 2017 році Дитячим фондом ЮНІСЕФ (ООН) оприлюднено результати дослідження, де 67 % дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу [1].

Булінг – це насильство, а не звичайний конфлікт. Жертва не має можливості себе захистити від дій насильників. Конфлікти часто відбуваються між дітьми й це є частиною нашого життя. Немає ідеального світу, де всі були б дружні та не було б суперечок, але в ході конфлікту вирішуються питання і проблеми,

загартовується характер, виникає багато нових ідей. А якщо конфлікт відбувається систематично, при чому одна сторона займає сильнішу сторону, друга – слабшу, в присутні третьої сторони – спостерігачів, це вже можна назвати цькуванням або новим словом булінг. Мета нападника полягає у здійсненні жорстоких дій стосовно своєї жертви, заподіяння їй шкоди, викликання у неї почуття страху, тривоги, створення негативних умов для існування. Прояви булінгу спостерігається у вигляді психологічного тиску та фізичних знущань. Ознаки різні – це образи, погрози, ігнорування, побиття, поштовхи тощо.

У квітні 2016 року U-Report (міжнародний молодіжний проєкт Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)) проведено онлайн опитування майже 200 000 осіб із 22 країн світу щодо насильства над дітьми та молоддю. В нашій країні респондентами стали 4,5 тис. учасників. Результати були разючі: 48% респондентів зіштовхнулася з насильством, 62% – страждають від агресивних дій однолітків. У травні 2016 року в опитуванні брали 2000 респондентів. Майже 89% учасників підтвердили існування булінгу в Україні. За результатами дослідження основними причинами прояву знущання є: ігнорування дорослими самого булінгу – 39%, особливості характеру певних дітей – 26%.

Проблема булінгу поширюється в освітньому середовищі та має деструктивні наслідки, з якими впоратися можливо лише за допомогою спеціалістів. До вивчення цього питання звертаються багато сучасних психологів та спеціалістів, які спрямовують свої зусилля на профілактику та запобігання протиправних дій серед дітей та підлітків.

У ході вивчення проблеми, можна виділити певні характерні ознаки булінгу: **вербальний** – словесне знущання та залякування (образи, погрози, неповажні коментарі щодо зовнішнього вигляду, стилю одягу, етнічної приналежності тощо); **фізичний** – залякування за допомогою фізичних дій (стусани, поштовхи, небажані дотики, побиття тощо); **соціальний** – ігнорування, навмисний не допуск до групової участі у заходах (трапеза за обіднім столом, гра, заняття спортом, громадська діяльність тощо); **кібербулінг** – звинувачення з використанням образливих слів, розповсюдження невірогідної інформації в Інтернет мережі

(повідомлення в соціальній мережі, сексистські та расистські висловлювання тощо).

Вивчення цієї проблеми розглядається з точки зору постраждалої сторони. У своїй роботі, ми хотіли б звернути увагу, що від булінгу страждають і жертви, і агресори. Коли ми говоримо, що жертви булінгу отримують травму від агресивних дій нападника, то виникає багато питань до самого агресора. Що відбувається з дитиною агресором? Які є підстави для скоєння цього злочину? Хто винен у поведінкових порушеннях неповнолітніх? Тому виникла необхідність звернути увагу на емоційний стан нападників та причини виникнення та проявів агресивної поведінки.

На думку сучасних психологів, майже 50% дітей-агресорів самі є жертвами психологічного та фізичного насилля. Поведінка дитини-агресора не без підстав. Науковці у своїх дослідженнях приділяють увагу вивченню підліткової деліквентності, яка проявляється в діях або бездіяльності.

Проблему вивчення агресивної поведінки розглядали Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, Ж. Піаже, Е. Еріксон, особливості агресивної поведінки вивчали О. О. Мізерна, І. С. Мазоха, проблеми агресивності у зв'язку з конфліктами Г. В. Васильєва, С. В. Ковальов та ін.

З точки зору Г. В. Васильєвої, з високою схильністю до агресивності відрізняється особистість, яка енергійна, активна, безпечна [2]. Крім цього, науковець пояснює, що агресивність і агресивні реакції пов'язані з такими особистісними особливостями, як домінантність, непоступливість, напористість, що може призвести до конфліктної поведінки.

Прояви агресивної поведінки з боку булерів мають у собі емоційні проблеми, які пов'язані з невмінням вступати до комунікації з оточенням, мають проблеми психоемоційного розвитку. Саме через агресію дитина протидіє стресу, адаптивній реакції організму на несприятливі умови ззовні. Така категорія дітей потребують підтримки дорослих у формуванні здорових стосунків з оточенням не тільки в освітньому закладі, але й протягом усього їх подальшого життя. За статистичними даними більшість булерів не діляться своїми проблемами, бо їх сприймають як відщепенців та соціально неадекватними елементами.

Вивчення теми надала можливість, урахуванням думки сучасних психологів, встановити причинами булінгу з боку дитини-агресора: **знижена самооцінка**, яка має ознаки нарцисизму, відкритості та зверхнього ставлення до інших; **ознаки девіантної поведінки в родині** (пияцтво, нецензурні висловлювання, бійки тощо), де дитину принижують, ображають, знецінюють. Надалі діти віддзеркалюють сімейні стосунки в дитячому колективі, який стає каталізатором; **мікроклімат у дитячому середовищі**, що створений самостійно або дорослим, в якому перебувають діти-агресори.

Об'єктом побиття стає слабша дитина, на якій агресор вирівнює свій психологічний стан; **«тіньові або неформальні лідери»**, тобто категорія учнів, яка спираючись на власний авторитет, керує «підлеглими-учнями» задля задоволення потреб у самоактуалізації та самовираженні; **відсутність емпатії** до інших та власне до себе самого; **ставлення дорослих** до потреб дитини (потурання або байдужість).

Крім цього, можна зазначити, що від прояву цькування страждають у майбутньому дві сторони: **у жертв булінгу** після отримання психічної травми виникають певні зміни: розлад емоційного стану, дитина стає агресивною, з'являється тривожність, відбуваються зміни в поведінці, дитина схильна до депресії; порушується комунікація, в дорослому житті не можуть налагодити стосунки з іншими та залишаються самотніми, можуть стати жертвами мобінгу; з'являються серцево-судинні хвороби, анорексія або булімія тощо; **у булерів** спостерігається ознаки поведінки з відхиленням, тобто девіантна, оточення негативне, надалі вони потрапляють до виправних установ; виконують низькокваліфіковану роботу; мають прояви диктаторського поводження в родині; вживають ненормативну лексику, пліткують, розповсюджують брехливу інформацію та таким чином досягають певного положення та статусу тощо.

Вивчаючи це питання, ми дійшли висновку, що прояви булінгу в сучасних умовах наносить загрозу не тільки дитині, яка потрапила під насильницькі дії, а й безпосередньо дитині-агресору, яка здійснювала такі дії. Ми вважаємо, що системний та поступовий підхід у подоланні цькування в освітньому середовищі сприятиме зменшенню прояву насильницьких дій. Важливим та корисним буде

проведення профілактичної роботи спеціалістами правоохоронних органів та закладами освіти (психологи, соціальні педагоги, педагоги та ін.), створення безпечних умов для навчання, проведення індивідуальних консультацій з двома категоріями конфлікту для виявлення потреб та розв'язання конфліктної ситуації, залучення до спортивних змагань та відвідування спортивних секцій, проведення дискусій, бесід, тренінгів, профілактичних заходів не тільки з постраждалими, а й безпосередньо з батьківським колективом із метою розуміння дитячої психіки тощо.

З метою налагодження ситуації в дитячому колективі можна використовувати різноманітні методи, наприклад, методика «розставлення сил». Це дозволить зрозуміти рівень комунікації між дітьми та виявити серед учнів дітей-агресорів та дітей-жертв.

Цікавим та корисним моментом у роботі буде обговорення художньої літератури, наприклад, книги американської письменниці Джуді Піколт «Дев'ятнадцять хвилин», перегляд та обговорення фільму «Булер» (режисер Лі Гірш), мультфільмів («Жив собі чорний кіт», «Про пташок», «Вірте у любов, вірите у Різдво», «Курка, яка несла всяку всячину», «Гидке каченя»).

Виховання молодого покоління – це невіддільна складова правопросвітництва, і дуже важливо, щоб діти усвідомлювали своє право бути захищеними та знали, як діяти у разі посягання на їхню честь та свободу.

Список використаних джерел:

1. Адажій О. Агресор, жертва та спостерігачі: Психологічні портрети учасників булінгу. URL: <https://womo.ua/psihologichniy-portret-uchasnikiv-bulinga/>.
2. Мазоха І. С. Агресивність як чинник агресивної поведінки особистості. / Наука і освіта. 2016. № 9. С. 99–104.
3. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу / Юридична газета онлайн. Всеукраїнське професійне юридичне видання. № 1 (707).
4. Як подалати булінг, на думку молоді / U-Report UKRAINE. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/>.
5. Ящицина А. М. Дослідження психологічних основ деструктивної поведінки та її прояв у дітей шкільного віку. / Наука і освіта. № 11. 2016. С. 72–79.

Завгородня Ірина Анатоліївна,
*практичний психолог Ізюмського дошкільного навчального закладу
(ясла-садок) №12 Ізюмської міської ради Харківської області*

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЛЯ ДІТЕЙ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Діти, як найбільш активна й допитлива аудиторія, часто першими знайомляться з новими технологіями, такими, як інтернет, випереджаючи в технічній освіченості батьків. У цьому є позитивний бік: підвищення рівня ерудиції, формування навичок спілкування з людьми, але є й негативний: відсутність життєвого досвіду, як правило, підвищує ризик зіткнутися з онлайн-загрозами: онлайн-насилля; шахрайство; порнографія; отримання особистої інформації з метою злочинного використання [1, с. 8].

У дошкільному віці дитина засвоює правила поведінки і вчиться оцінювати власні вчинки та дії оточення крізь призму моральних норм, що формуються у спілкуванні з дорослими. Саме цей період є найважливішим для навчання правилам поведінки і безпеки в Мережі. При цьому слід пам'ятати, що, попри знання певних правил, діти можуть порушувати їх, тому необхідність батьківського контролю для дітей молодшого віку дуже висока. Маленькі діти повинні виходити в інтернет лише під наглядом дорослих ще й тому, що їм потрібна допомога в навігації під час пошуку сайтів і при спілкуванні.

Для підвищення безпеки Вашої дитини:

- Створіть список Вибраного з адресами перевірених сайтів.
- Навчіть дитину правил конфіденційності і поведінки в Мережі.
- Роз'ясніть дитині те, для чого і як правильно створювати ніки.

Придумайте разом із дитиною нік, у якому не міститься особиста інформація про неї, і безпечний пароль.

- Розкажіть дитині, що в Мережі люди можуть видавати себе за кого завгодно, тому слід ставитися обережно до нових віртуальних знайомих і в жодному разі не повідомляти їм будь-яку особисту інформацію.

- Використовуйте пошукові сервіси, призначені спеціально для дітей.

- Створіть спеціальне робоче середовище для дитини з обмеженим списком дозволених сайтів.
- Використовуйте спеціальне сучасне програмне забезпечення для контролю ресурсів, що відвідує Ваша дитина.
- Користуйтеся програмами батьківського контролю.
- Користуйтеся інформаційними фільтрами.
- Використовуйте засоби блокування небажаного контенту.
- Застосовуйте функції блокування вікон, що впливають.
- Виключіть можливість використання дитиною служб миттєвого обміну повідомленнями, електронної пошти та чатів.
- Не дозволяйте дитині користуватися голосовими службами для взаємодії з товаришами у мережевих іграх.
- Навчайте дитину відрізняти правду від брехні.
- Проявляйте зацікавленість до віртуального життя дитини та не ігноруйте запитання, що вона ставить. Якщо не знаєте відповідей на якісь запитання, можете спільно пошукати їх в інтернеті.
- Хваліть дитину, якщо вона чинить правильно, і спокійно роз'яснюйте, що потрібно робити, як себе вести, якщо вона помиляється.
- Довірливі стосунки дозволять вам вжити своєчасних заходів у випадку виникнення ситуації, що загрожує безпеці вашої дитини [1, с. 33].

Сімейна онлайн-безпека – відповідальність кожного.

Навчіть дитину правил безпечної роботи у Мережі:

1. Роз'ясніть дитині важливість захисту своєї та чужої конфіденційної інформації: не можна викладати в інтернет інформацію про сім'ю та її фінансові справи, адреси проживання та навчання, номери телефонів, кредитної картки та банківські дані; нікому, крім батьків, не можна називати власні паролі до інтернет-сервісів (навіть найкращим друзям).

2. Навчіть дітей поводитися в інтернеті так само як у реальному житті. У Всесвітній Мережі дитина має поводитися ввічливо, не робити нічого, що може образити інших людей або суперечить закону. Поясніть дітям, що в інтернеті

також слід із повагою ставитися до людей та їх авторських прав. Незаконне копіювання та розповсюдження матеріалів, що є чиеюсь власністю, вважається крадіжкою.

3. Віртуальний співрозмовник може видавати себе за іншого. Навчіть дитину не надто довіряти незнайомим людям у Мережі. Дитина повинна знати, що не можна призначати зустріч з віртуальними знайомими без дозволу батьків.

4. Віртуальний світ іноді коштує реальних грошей. Завжди потрібно з'ясувати, скільки коштують спеціальні інтернет-сервіси: наприклад, якою є повна вартість SMS в онлайн-грі. Якщо така інформація не очевидна для дитини, вона має звертатися за порадою до Вас. Допомагайте дітям розібратися, скільки насправді коштують такі SMS-послуги та чи дійсно необхідно їх надсилати.

5. Звертатися за порадою – необхідно. Повідомте дитині, що вона може звернутися до Вас у будь-якій ситуації. Якщо в інтернеті (у повідомленні електронної пошти, на сайті, форумі, чаті) щось не зрозуміло, хвилює або загрожує, дитина завжди має звертатися по допомогу до Вас. Інформація та послуги в інтернеті не завжди безпечні, тому перш ніж завантажувати, копіювати чи встановлювати будь-що з інтернету, дитина має отримати Ваш дозвіл. Навчіть перевіряти інформацію з Мережі за допомогою додаткових запитів і звернення до перевірених джерел [1, с. 46].

Список використаних джерел:

1. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепа М. А., Бугайова Н. М. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (Посібник для батьків): Київ: Видавництво: ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.

Єхалова Людмила Василівна,

*викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»*

ДІТИ ВІЙНИ. ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЛЯ

В Україні, де майже 7 років йде війна, що призвела до тимчасової окупації частини території країни, доцільно і важливо говорити про наявність і наслідки насилля. На 2014 рік, на початок військових дій, згідно зі статистичними даними, всього дитячого населення в Донецькій і Луганській області було 996 756 осіб. На

сьогодні на підконтрольній території, у так званій «сірій зоні», зареєстровано 421 511 дітей. За даними громадських організацій, кількість дітей-переселенців з Донбасу і Криму перевищила 170 000 осіб, а на окупованій території залишилося понад 2 тисяч дітей-сиріт. Від збройного конфлікту загалом різною мірою постраждали 580 тисяч дітей. У тому числі близько 300 з них загинуло, 56 – вважаються зниклими безвісти. Близько 500 дітей отримали поранення і фізичні травми різної тяжкості. І навіть після закінчення активної фази збройного протистояння зростання цієї жахливої статистики не припиняється – діти отримують тілесні ушкодження в результаті необережного поводження та нещасних випадків з вибухонебезпечними предметами. За даними ЮНІСЕФ, з початку 2021 року жертвами обстрілів на Сході України стали десять дітей. Тільки за перший тиждень січня зафіксовано шість випадків. Це більше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Наведені дані – трагедія, яка стала статистикою.

Повертаючись у реалії життя на мирній території, хотілося б звернути увагу на наступне. На рубежі століть останнім писком світової телемоди стали реаліті-шоу, в яких публіці надавалася можливість підглядати за життям, замкнених в умовах обмеженого простору учасників. Реальні скандали, реальні бійки, реальний секс – ті сценарії, завдяки яким глядачі із захватом занурювалися в чуже життя. В цьому випадку на думку приходять приклади боротьби, наприклад, із булінгом, насиллям, коли публіка, якій набридло підглядання по ТБ, влаштовує показові пошуки «ворога».

Психологічний механізм доволі простий: прагнучи до завоювання нагороди, з'ясування міри та ступеню провини, учасники погоджуються піддати один одного випробуванням, які, у свою чергою, підхоплюються натовпом, і несуть руйнівні наслідки психологічного насилля тут, на мирній території, яка, ймовірно за все мала б стати ресурсною та безпечною зоною всієї України. Так, ворог є, але чи варто шукати ворога один в одному? Чи краще об'єднатися в реальності, а не вигадці? На жаль, активісти, які підхоплюють ідею пошуку булінгу та насилля абсолютно в усіх актах поведінки, не є достатньо компетентними, щоб зрозуміти, що далеко не всі прояви агресії в дитячому

колективі є булінгом (інколи це просто здорова конкуренція, яку необхідно пройти у своєму зростанні), не завжди акт обмеження батьками своєї дитини в будь-яких речах є видом психологічного або економічного насилля (натомість, варто подивитися на цей акт, як на прояв турботи та хвилювання за майбутнє дитини, виховний процес врешті решт).

Відомий американський шоумен Чак Берріс одного разу зауважив: «Останнє ігрове шоу буде таким: гравця, який програв, вбивають». Як не моторошно звучить, але суспільство поступово рухаються саме в цьому напрямку.

Розмірковуючи над цим питанням, ми схилиємося до того, що вектор допомоги та спрямованості зусиль спільноти є безнадійно втраченим, оскільки глобальні зусилля витрачаються на формальні речі та пошуки шоу, в яких може взяти участь кожний. У цих пошуках ми витрачаємо дорогоцінний час, забуваючи, що всі діти, які проживали або до тепер живуть у Донецькій і Луганській областях, мають досвід насилля відповідно до реалій військових дій.

Визнання на державному рівні важкого життєвого шляху громадян України, чие дитинство збіглося з часом проведення операції об'єднаних сил по всій території Донецької та Луганської областей – важливий крок до боротьби з насиллям над дітьми. Цей механізм може запуститися з розумінням, що діти, які під час проведення операції об'єднаних сил пережили психологічне насильство і психологічні страждання (травми), які з'явилися в результаті зростання в умовах військових дій, збройних конфліктів, внутрішнього переміщення, залишення свого місця проживання чи перебування через негативні наслідки збройного конфлікту. І направити значущі зусилля саме сюди, в місце врегулювання конфлікту.

26 січня 2020 року було внесено зміни та доповнення до Закону «Про охорону дитинства» [4], а саме було введено окрему статтю про захист дітей, які постраждали від збройного конфлікту. В ній йдеться про те, що діти, які отримали поранення, каліцтва, контузії, в тому числі діти, які пережили фізичне, психологічне, сексуальне насильство, належать до потерпілих від збройного конфлікту.

«Оскільки діти – особливо вразлива категорія населення, дотримання їх прав і законних інтересів залишається одним із пріоритетів держави. Відповідно до міжнародних стандартів у всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, а в умовах збройного конфлікту – мінімізації його негативних наслідків», – значиться в пояснювальній записці до проєкту постанови [5].

Однак зміст самого проєкту, на жаль, говорить про зворотне.

На думку експертів у сфері захисту прав дітей, процедура отримання статусу в розробленому порядку настільки складна, що завершити її зможуть в кращому випадку близько чотирьох тисяч дітей зі згаданих 421 тис., які отримали в результаті військових дій психологічні травми різного ступеня. І постраждалих, виявляється, одиниці.

Є в постанові й безліч інших колізій. Саме з цієї причини вона була знята з розгляду на засіданні Кабміну і відправлено на доопрацювання. Експерти вважають, що постанова містить ряд істотних недоліків.

Якщо, наприклад, дитина незаконно переміщена або має психологічні проблеми, все це може бути зафіксовано за допомогою оцінки потреб дитини. І це соціально-психологічна робота. Відповідно до проєкту постанови, вводиться ряд документів, необхідних для підтвердження дитиною цього статусу. Тобто категорія дітей, яка постраждала більше інших, по суті, обмежується в правах.

На нашу думку, однією із проблем, що потребує розгляду, є категорія дітей, які постраждали від психологічного насильства. Термін «психологічне насилля» розкритий в українському законодавстві лише в контексті насильства над дітьми в сім'ї [1]. Визначення, що є психологічним насильством у контексті військових дій, поки що немає, але якщо ми говоримо про професійний підхід, то в психології для психологічного насильства є об'єкт і суб'єкт. А коли йдеться про військові дії, то найчастіше це – психологічна травма [2], наприклад, коли на очах дитини загинув хтось із близьких. Однак у законі та в психології ця дефініція досі відсутня, проте можна зустріти термін «травма війни», яка дещо описує цей процес.

У цій роботі ми спробуємо дати визначення та схарактеризувати термін «психологічне насилля війни».

Психологічне насилля війни – це насилля, яке виникає внаслідок постійного перебування в житті дитини неприродних факторів, що суттєво перешкоджають її психічному та фізичному розвитку. До неприродних факторів ми відносимо: присутність поруч озброєних людей, військової зброї, атрибутики, техніки, яка вільно рухається населеними пунктами, блок-постів, звуків пострілів, обстрілів, вибухів, пошкодження помешкань, смертей, поховань, камуфльованого кольору тощо. Психологічне насилля у такому разі є спланованою довготривалою поведінкою, результатом якої є зловживання правами дитини без будь-яких правових виправдань, при якому дитина набуває схильності жертви, звинувачувати себе у скоєному щодо них насильстві, вивченої безпорадності, надмірно пасивної поведінки.

Саме ця ситуація потребує негайного вирішення, тому що вона є реальною, а не вигаданою, болючою, незворотною, і такою, що залежить від дій кожного із нас.

Принциповим є те, що всі ці фактори вже стали постійною ознакою і нормою життя, які призводять до формування своєрідних поведінкових патернів, супроводжуючись страхами, фобіями. Таким чином, в дитини формується тривожна, дезорганізована або хаотична прив'язаність, що заміняє дитині норму і перешкоджає формуванню здорових зв'язків, які вона пронесе через все своє життя у вигляді особливостей стосунків у родині, професії.

2020–2021 навчальний рік – рік, коли розпочали навчання в школах першачки, які народилися під час війни та не пам'ятають іншого життя.

Як би не було, внаслідок воєнних дій ці діти зазнають психологічного насильства, отримавши моральні та психологічні страждання (травми), що не потребують доведення, і які вони досі переносять внаслідок проживання в умовах воєнних дій.

Люди перестали розуміти, де правильна відповідь на питання сина з вірша Маяковського: «Що таке добре і що таке погано?» Усвідомленість дій кожного в будь-яку мить життя – головна стратегія подолання лиха – насилля, булінгу. Саме

вона в тандемі з людяністю рятує світ і дарує мир. Немає впевненості, що ми, як частина суспільства, знайшли правильну відповідь сьогодні, але одне здається правильним – з нами, як і раніше, не все в порядку.

Список використаних джерел:

1. Безлюдний О. Насильство над дитиною в сім'ї // Педагогіка і психологія. № 3. Київ. 2009. С. 121–131.
2. Бова А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. / Український соціум. № 1 (6). Київ. 2005. С. 15–25.
3. Кінаш Я. Насильство в сім'ї: реалії сьогодення / Право України. № 11/12. Ужгород. 2011. С. 170–175.
4. Черевач О. М. Адміністративно-правова характеристика насильства в сім'ї / Право і суспільство. № 6. 2011. С. 147–151.
5. Ярская-Смирнова Е. Р. Домашнее насилие над детьми: стратегия объяснения и противодействия / Е. Р. Ярская-Смирнова, П. В. Романов, Е. П. Антонова / Соц. Исслед. № 1. 2008. С. 57–64.

Іванова Тетяна Миколаївна,

психолог Комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Мелітопольської міської ради Запорізької області

Пижик Галина Григорівна,

заступниця директора з навчально-виховної роботи, практичний психолог Ліцею № 10 Мелітопольської міської ради Запорізької області

ШКІЛЬНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Для психологічної служби закладу освіти актуальним і нагальним є створення та підтримка позитивного психологічного клімату та недопущення проявів ненависті, нетерпимості та насилля в освітньому закладі. У школі іноді трапляються конфлікти і від правильного та результативного підходу до їх вирішення залежать стосунки у колективі, ефективність навчально-виховного процесу та психологічне здоров'я підростаючого покоління [2, с. 4].

Одним із методів протидії насиллю є медіація. Медіація – це метод вирішення конфлікту, при якому третя нейтральна сторона допомагає сторонам, між якими відбувається протидія, знайти рішення, яке б відповідало потребам та інтересам кожного учасника, та протидіяти насиллю [3, с. 2]. Медіація ровесників може стати результативним підходом запобігати виникненню насилля у

шкільному середовищі. Такі програми надають унікальну можливість самим різним учням ефективно використовувати комунікаційні механізми, навички міжособистісних відносин і навички вирішення проблем у звичайному житті. В цьому полягає актуальність дослідження з теми «Шкільна медіація як засіб формування безпечного освітнього середовища».

Дослідженнями в галузі конфліктології, зокрема розробленням методів вирішення конфліктів, займалися Т. В. Дуткевич, Н. В. Грішина, А. Я. Анцупов, І. В. Базилева, Б. С. Волков, Б. І. Хасан, О. О. Бодалев, В. С. Агєєв, Ф. М. Бородкін, А. К. Зайцев, М. І. Леонов, А. Г. Здравомислов [2, с. 1].

Вибір здобувача освіти на роль медіатора та її підготовка для роботи з міжособистісним конфліктом є важливою складовою успіху та ефективної діяльності шкільної служби примирення. Куратором шкільної служби примирення може бути соціальний педагог або шкільний психолог.

Медіація передбачає розв'язання конфліктної ситуації за принципом «виграш – виграш», тобто основною ідеєю медіації є врахування інтересів та потреб кожної конфліктної сторони. Реалізації цієї ідеї здійснюється за певними правилами і принципами [3, с. 6].

До основних принципів медіації належать добровільність, нейтральність, конфіденційність, розподіл відповідальності між сторонами.

Спілкування між сторонами конфлікту у процесі медіації відбувається через медіатора. Це дозволяє уникнути проявів агресії та оптимізує донесення інформації від одного учасника процесу до іншого. За допомогою навичок ефективного спілкування – перифразу, резюме, відображенню почуттів медіатор сприяє налагодженню взаємодії між сторонами конфлікту, допомагає їм «почути» один одного [1, с. 83].

Результатом процедури медіації є згода та примирення. Це два рівні розв'язання конфліктів, які мають свої особливості. Згода – це договір за предметом конфлікту, примирення стосується вже не реальних предметів суперечки, а стосунків, взаємин сторін.

Те, що медіація сприяє примиренню учасників конфлікту, є надсильною стороною цієї технології. Сторони, які примирилися, здобувають певний

корисний досвід: вони починають виявляти турботу про іншого учасника конфлікту, мають змогу у майбутньому користуватися отриманими знаннями. Сутність медіації полягає у тому, що вона допомагає трансформувати деструктивну взаємодію сторін у конструктивну. Ресурси цієї трансформації власне у людській сутності – у силі, порядності, співчутті, емпатійності людини, а медіація лише допомагає цій сутності реалізуватися [3, с. 147].

Медіація у школі – ін.новаційний підхід до вирішення міжособистісних конфліктів, які виникають між учасниками навчально-виховного процесу, метою впровадження якого є реалізація практики конструктивної ненасильницької взаємодії у конфліктних ситуаціях. Медіація у школі можлива за умов реалізації декількох програм: «Медіація однолітків» і «Шкільна медіація».

Програма «Шкільна медіація» передбачає впровадження власне процедури медіації та її принципів у систему школи через залучення дорослих медіаторів до процесу вирішення шкільних конфліктів. Шкільна медіація сприяє швидкому та ефективному розв'язанню конфліктів на локальному рівні, без залучення владних структур і адміністративного тиску. Медіаційну допомогу можуть здійснювати практичний психолог, соціальний педагог, інші представники педагогічного колективу школи, спеціалісти-медіатори.

Програма «Медіація однолітків», яка впроваджується на базі Ліцею № 10, також має на меті здійснення цілеспрямованої діяльності у профілактиці і швидкому реагуванні на конфліктні ситуації в шкільному середовищі, але вона передбачає залучення дітей-медіаторів до процесу вирішення учнівських конфліктів. Сутність програми полягає у передаванні відповідальності за розв'язання конфліктів у руки самих школярів: пройшовши навчання, учні-медіатори допомагають своїм одноліткам домовлятися у ситуаціях конфліктної взаємодії без участі вчителів, батьків, адміністрації.

Медіаційна процедура – це процедура, заснована на принципах раціонального аналізу ситуації, раціонального вибору дій і прийняття рішень. Медіатори повинні знати і чітко дотримуватися правил та принципів медіації, завдяки яким вона набуває статусу безпечної процедури, безпечної у фізичному, психологічному, соціальному розумінні [1, с. 26].

Порядок проведення відновлювальної програми медіатором шкільної служби примирення наступний: 1. Підготовчий етап – збір інформації; 2. Перший зв'язок з однією зі сторін конфлікту; 3. Попередня зустріч з однією зі сторін конфлікту; 4. Перший зв'язок із другою стороною конфлікту; 5. Попередня зустріч із другою стороною конфлікту; 6. Зустріч для примирення та підписання договору примирення; 7. Слідкування з боку медіатора за виконанням умов договору примирення [3, с. 24].

Інформація про конфлікт може потрапити до шкільної служби примирення декількома шляхами: через скриньку ШСП (лист може бути як анонімним, так і підписаним), через особисте звернення до куратора ШСП учасника конфлікту або стороннього свідка, звернутися може як учень, так і вчитель.

Найбільш тривалим при вирішенні шкільних і міжособистісних конфліктів є підготовчий етап. Витрати часу зумовлені з'ясуванням справжньої причини конфлікту, всіх учасників ситуації. Найчастіше учасників декілька і час підготовчого етапу збільшується за рахунок індивідуальної роботи з кожним, коригування його поведінки, перевірки правильності цієї поведінки, отримання зворотної реакції на зміни в стилі поведінки окремих учасників [3, с. 48].

Критерії готовності учасників до переходу на наступний етап: визнання учасниками того, що сталося; визнання негативних наслідків, які спричинив конфлікт; визнання своєї провини; щире бажання зробити які-небудь дії для зміни ситуації; бажання обговорити наявну проблему з іншими учасниками; впевненість кожного у власній готовності зустрітися «обличчям до обличчя» з протилежною стороною, для обговорення конкретних дій щодо виходу зі сформованої ситуації. Очікуваний позитивний результат – згода учасників конфлікту на взяття участі в зустрічі примирення.

Наступним етапом є зустріч для примирення. Метою цього етапу є організація і проведення зустрічі примирення, створення умов для укладання договору примирення між сторонами конфлікту [3, с. 87].

На цьому етапі вирішуються наступні завдання: допомога у вираженні (а при необхідності переформулювання) сильних емоцій представників сторін; організація діалогу сторін, спрямованого на відновлення картини і наслідків

ситуації; допомога сторонам в усвідомленні ситуації, що склалася; організація діалогу для досягнення рішення, яке б задовольнило усі сторони-консенсусу. Пошук відповіді на питання: «Як зробити, щоб ситуація не повторилася?»; складання договору примирення сторін, що враховує узгоджені рішення сторін і механізм його виконання. Зустріч для примирення повинна проходити на нейтральній території, на неї приходять тільки ті люди, яких бажають бачити учасники конфлікту.

Для того, щоб договір примирення за результатами відновлювальної програми був ефективним, необхідно витримати наступні вимоги: 1) скласти договір абсолютно точним і конкретним, так, щоб він сприймався однозначно обома сторонами; 2) написати договір примирення тією мовою, яка зрозуміла обом сторонам; конкретизувати імена, терміни, строки; 3) прописати тільки реалістичні дії, що задовольняють інтереси обох сторін; 4) сформулювати договір примирення у нейтральному тоні, не ображаючи нічий гідності; 5) вказати, яким чином будуть вирішуватися питання, які можуть виникнути в майбутньому.

Для процесу примирення дуже важливо, щоб договір про врегулювання відносин давав процедурне, змістовне і психологічне задоволення усім сторонам. Високий ступінь незадоволеності одного або декількох учасників веде до продовження конфлікту після його формального завершення [1, с. 207].

На останньому етапі програми примирення медіатор забезпечує успішність виконання пунктів договору, укладеного та підписаного на попередньому етапі представниками сторін. Медіатор вирішує такі завдання: здійснює контроль за виконанням умов договору; організовує при потребі додаткові зустрічі сторін.

Отже, результатом реалізації програми є створення інституту посередництва – шкільної служби медіації однолітків, діяльність якої спрямована на вдосконалення системи міжособових взаємин, покращання психологічного клімату у шкільному колективі. Всі учасники освітнього процесу залучаються до участі у програмі: адміністрація, вчителі, батьки, учні – всі вони знайомляться з особливостями медіації, її сутністю і спрямованістю завдяки презентаціям програми, навчальним семінарам, робочим зустрічам.

Список використаних джерел:

1. Буш Р. Что может медиация. Трансформативный подход к конфликту / Буш Р., Бэррок А., Фолджер Дж. / Пер. с англ. Київ: Издатель Захаренко В.А., 2007. 264 с.
2. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: Навчальний посібник / Т. В. Дуткевич. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 456 с.
3. Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця: Збірник статей. / Наук. редактор Войтюк І.А. Київ: Арт-Бюро, 2004. 228 с.

Ілюшик Наталія Олексіївна,

практичний психолог Загальноосвітньої школи I–II ступенів села Личини Камінь-Каширської районної ради Волинської області

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ ДОПОВІДІ

Насильство в закладах освіти має різну природу і характер, проявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінг). Особливою ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням.

Шкільне насильство – надзвичайно складна проблема, і під час її вирішення необхідно враховувати різні фактори. Людину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами. Нині набирає обертів кібербулінг – це приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де спілкуючись, ображають інших, поширюють плітки, особисті фотографії, зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Необхідно звертати увагу на **наслідки шкільного насильства**. Жертви переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи: неадекватне сприймання себе – занижене самооцінювання, комплекс неповноцінності, беззахисність; негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі; неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози; девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Дітям треба розповідати **як реагувати на цькування**. Як молодші школярі, так і старшокласники мають неодмінно звертатися за допомогою до дорослих – учителів і батьків. Допомога дорослих дуже потрібна особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю. Підлітки часто намагаються самостійно впоратись із деякими ситуаціями. Психологами розроблено поради для них як впоратись із ситуацією самостійно:

- Ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, удайте, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям.

- Якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи спокій, використайте гумор. Цим ви зможете спантеличити кривдника/кривдників, відвернути його/їх від наміру дошкулити вам.

- Стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу.

- Не вступайте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Чим агресивніше ви реагуєте, тим більше шансів опинитися у загрозовій для вашої безпеки та здоров'я ситуації.

- Не соромтеся обговорювати такі загрозові ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки та припинити насилля.

У закладі освіти вирішальна роль у боротьбі з насильством належить педагогічним працівникам. Проте впоратися з цією проблемою вони зможуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій. **Для успішної боротьби:** усі члени шкільної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у закладі освіти є неприйнятними; кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання миролюбства має бути включено до шкільної програми; спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила, складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися.

Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими; дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил; жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є недопустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою у разі повторних випадків агресії; аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапалося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити з кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога; залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході; учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущанням і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих; потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства. Ці механізми мають забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними; для успішного запобігання та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

Багато дітей із різних причин не повідомляють про пережите насильство або булінг, тому важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливість педагогів та інших працівників закладу освіти, їх уважне ставлення до учнів і здатність вчасно помітити симптоми негараздів в їх поведінці та настрої. За такими **ознаками** можна припустити, що дитина знаходиться в стані стресу, можливо, викликаного конфліктами і насильством: пропуски занять або прогули у певні дні або певних уроків; запізнення на заняття, відмова від участі в позаурочних заходах без об'єктивних причин або з надуманих причин; часті скарги на погане самопочуття на заняттях; замкнутість, уникнення друзів, однокласників, самоізоляція або ізоляція з боку інших учнів; зниження успішності, втрата інтересу до навчання та іншої діяльності; недовіра до

однolitків і дорослих, низька самооцінка, невпевненість у собі; неухажність, забудькуватість, нездатність концентруватися; постійний або частий стан тривожності, напруженості; лякливості, страх гучних звуків і різких рухів; постійний або частий поганий настрій, стан пригніченості, або, навпаки, гіперактивності, дратівливості, агресивності; різкі і безпричинні перепади настрою; втрата або псування особистих речей (мобільного телефону, рюкзака, підручників та ін.), синці, розірваний або зім'ятий одяг; відмова пояснити причини вищеописаних станів і поведінки або неправдоподібні пояснення.

Цей список не є вичерпним, але багато з цих ознак є специфічними для насильства.

Список використаних джерел:

1. Касьяненко Т. І., Швачко Ж. П. Насильству немає виправдання: добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю / Суми, 2017. 33 с.
2. ЮНЕСКО. Как остановить насилие в школе. Пособие для учителей. 2011 г. Режим доступу: <http://www.unesco.org/education>.

Кашкарьова Людмила Ромуальдівна,

*кандидат психологічних наук, доцент, керівник гуртка «Психологічні студії»
Центру дитячо-юнацької творчості ім. С. М. Рудневої*

АНАЛІЗ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПИ, АМЕРИКИ, АЗІЇ ТА УКРАЇНИ З ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Булінг – це форма насильства, при якій спостерігається свідоме жорстоке психічне чи фізичне ставлення, що не має характеру самозахисту, зі сторони дитини або групи до іншої групи або окремої дитини, які не можуть захистити себе. Це явище позначає дитячу жорстокість, але частіше зустрічається в підлітковому віці через внутрішню суперечливість і конфліктність дітей, що зростають.

Ми проаналізували досвід протидії булінгу в учнівському середовищі країн Європи, Америки, Азії та України. Цінною інформацією для нас виявилася «Абетка булінгу» [5] та матеріали ЗМІ [1–4].

Досвід США і Канади. *Методика «Команда зв'язків».* Цю систему запропонував Джон Дьюї, американський педагог і філософ. Куратором Команди зв'язків є шкільний психолог або авторитетний та шанований учнями й колегами педагог. У Команду можна потрапити за конкурсом, який проводять серед тих,

хто цього бажає. Членів Команди відбирають та готують на спеціальних заняттях бути «шефами» учнів молодшого віку й допомагати їм вирішувати конфлікти. Кожний «шеф» має 3-5 «підшефних», до кожного з яких повинен за день хоча б раз підійти на перерві, привітатися, усміхнутися, запитати: «Як справи?», «Все в порядку?», «Є проблеми?». І дати зрозуміти «підшефному», що готовий допомогти йому у вирішенні цих проблем. Старшокласники краще адаптовані до школи й зможуть допомогти учневі вирішити його проблеми. І про можливе цькування вони дізнаються першими. У школах, де є шефство, тривалого цькування практично не буває. Участь в Команді розглядається як повноцінний шкільний предмет, за який учні, що потрапили в Команду, отримують оцінку.

Метод соціометрії Кетті Пітт (США). Вчитель математики кожного тижня роздає учням класів, в яких викладає, аркушики, на яких вони пишуть імена чотирьох однокласників, з якими хотіли б сидіти за одною партою. Також вони обирають кращого учня тижня. Кетті аналізує записки кожен п'ятницю та з'ясовує: кого діти не назвали, хто не визначився з сусідом по парті, хто не потрапив до списку кращих, у кого та минулому тижні була купа друзів, а на цьому тижні – жодного, чому так сталося? Кетті допомагає учням, яких забули друзі, адаптуватися. У класах, де вона викладає, панує атмосфера дружби й взаємодопомоги, і ніхто не відчуває себе ізольованим і самотнім [4].

Досвід Казахстану. *Методика «Рада батьків».* Обирається орган, до якого входять шановні батьки, не більше чотирьох осіб (серед них бажана наявність співробітника органів внутрішніх справ, прокуратури, або юриста, або керівника, або військового). За заявою вчителя або учня-жертви Рада батьків розглядає випадок булінгу й забезпечує доведення до стадії виконання санкції щодо булера. До таких питань залучають й акимів (керівників місцевого самоврядування).

Методика «Без звинувачень». Дає гарні результати в учнівському середовищі, в якому переважають просоціально налаштовані учні. Модератором виступає педагог або практичний психолог. Методика складається з трьох етапів. Перший етап – підготовка. Він включає: першу розмову з жертвою, розмову з батьками жертви, інформування та підготовку інших вчителів. Другий етап – проведення. Він включає зустріч з групою помічників (учнів групи), яким

пояснюється, в чому проблема. Наголошується на важливості нікого не звинувачувати й не дискутувати з приводу минулого, нікого не карати, а разом взяти на себе відповідальність за те, що відбувається: що може зробити кожна людина з групи? Замість обіцянок обговорити, що може зробити кожен, в кінці розмови передати відповідальність групі. Друга розмова з жертвою проводиться приблизно через тиждень. Відбуваються також бесіди з кожним із членів групи; потім, можливо, повторні бесіди – індивідуальні або з групою. Третій етап – свято, можливо, навіть з врученням дипломів учням-помічникам – приблизно через два місяці. Наступні дії – «тримати руку на пульсі». Підтримувати контакт із жертвою та її сім'єю, регулярно довідуватися про те, як розвивається ситуація.

Досвід Швеції. *«Метод Фарста».* Метод отримав назву від району в місті Стокгольм. Саме там група вчених під проводом Карла Льюнгстрома розробила й успішно апробувала методику оперативної протидії булінгу. У кожній школі створюється група з п'яти-шести досвідчених і спеціально підготовлених педагогів. Робота проводиться у декілька етапів і полягає у збиранні інформації, конфіденційних бесідах з інформантами, жертвою, булінгером чи булінгерами, заповненням, за необхідності, протоколу. Складність цього методу полягає в тому, що булери виправдовуються, щоб позбавитися почуття провини й відвернути увагу від скоєного. Вислухавши «аргументи», педагог може поговорити на ці теми. Однак він не дозволяє відвернути увагу від вчинених дій – від самого булінгу. Булінгеру твердо дають зрозуміти, що терпіти подібні речі, ні зараз, ні в майбутньому ніхто не збирається. Головна мета бесіди: змусити булінгера зрозуміти неподобство своєї поведінки, відчутти розкаяння. Найкращий результат: зробити агресора партнером у боротьбі проти булінгу.

Метод «Поетанне колесо» застосовується при роботі з насильством у групах. Спершу проводиться ретельний збір інформації про випадок булінгу. Перед проведенням бесіди виконавців булінгу ізолюють один від одного. Під час проведення бесіди з одним із булерів, інші не повинні спілкуватися один з одним. Після досягнення від першого виконавця переконливої згоди на те, щоб він негайно припинив булінг, можна запросити колишню жертву і провести бесіду в дусі примирення. Після цього по черзі проводиться аналогічна процедура з

іншими булерами. На завершення можна зібрати всіх булерів для проведення загальної бесіди, подякувати їм за співпрацю, повідомити, що вони будуть перебувати під контролем і висловити впевненість в тому, що досягнуті домовленості будуть виконуватися. Після цього починається відкрите спостереження за поведінкою учасників, при цьому відзначаються й заохочуються факти їх просоціальної поведінки.

Метод «Правила школи». Батькам учня, коли вони вперше приводять свою дитину до школи, вручається друкована яскрава пам'ятка з основними правилами цього навчального закладу. Правил рекомендується не більше восьми, серед них і таке: «Булінг неприпустимий. Санкції – такі». Разом із батьками слід уважно прочитати правила, після чого батьки ставлять підпис внизу пам'ятки.

Досвід ФРН. Сучасна освіта ФРН виходить з моделі протистояння булінгу на семи рівнях. I. Підвищення рівня комунікативної культури в школі. II. Удосконалення компетенцій педагогічного та технічного персоналу школи протидіяти властолюбній поведінці. III. Формування в учнів конструктивної поведінки на випадок булінгу на їхню адресу. IV. Формування конструктивної поведінки у глядачів – свідків булінгу. V. Залучення дітей до участі в шкільних проєктах, що підвищують їх самоцінність і соціальний престиж. VI. Зміна ставлення батьків і вчителів до булінгу як до незначного явища. VII. Залучення громадськості [5].

Досвід Австрії. *«Служба підтримки учнів».* Добровольці з-поміж учнів проходять тренінг конструктивного вирішення конфліктів та розвитку здібностей до емпатії. Адміністрація школи надає їм ресурси й повноваження для роботи з булерами та їх жертвами; для них зорганізуються зустрічі з психологом.

Досвід Великобританії. *Програма Д. Таттума.* На стадії роботи з кризою розробляються санкції щодо булерів. Може скликатися «шкільний суд», де обрані учні й вчителі розбирають скарги та визначають покарання. На цій стадії реалізується «човникова дипломатія», коли психолог або педагог зустрічається по черзі наодинці з кривдниками та жертвою, підводить обидві сторони до спільної зустрічі. Дорослі не нав'язують учням способи вирішення конфліктної ситуації, але цікавляться їх думкою й позицією. На стадії інтервенції до кожного з

учасників інциденту «прикріплюють» старшого учня, який живе неподалік, щоб вони могли разом ходити до школи та назад. На стадії профілактики проводяться спеціальні уроки, які коректують поведінку в ситуації цькування й конфлікту [2].

Методика «Щоденник булінгу» полягає в тому, що жертва може фіксувати кожен акт насильства щодо себе з точним зазначенням місця, часу, свідків. Коли таких протоколів збирається достатньо – це є вагомим аргументом як для адміністрації навчального закладу, так і для керівників місцевих органів освіти для вжиття заходів. Таким чином, булер сам може опинитися в ролі жертви.

У багатьох країнах Європи у випадках булінгу застосовують *механізм шкільної медіації*. Медіатор, посередник із психологічною або педагогічною освітою, який не має жодного стосунку до конфлікту, організує зустрічі між дітьми, їх батьками та вчителями. Всі мають право висловитися, розповісти про інцидент, про свої почуття, про своє бачення ситуації.

Така практика поступово запроваджується і в Україні. Так, Оксана Дацко, заступник директора з виховної роботи гімназії міста Жмеринка Вінницької області за один навчальний рік проводить понад 50 медіацій лише у своїй гімназії. Педагог зазначає, що в цьому постійно виникає потреба. Вона також проводить тренінги для інших шкіл по всій Україні [1].

На прес-конференції в Київському будинку дітей та юнацтва Нік Вуйчич розказав школярам як йому вдалося припинити цькування стосовно себе. Треба мати неабияку сміливість, щоб підійти до булера і просто поговорити з ним. «Чому ти так робиш? Мені ж боляче!», – з такими словами Нік звернувся до свого кривдника у школі. «Тобі справді так боляче?» – запитав у нього хлопець. Нік відповів йому: «Так». «Я більше не буду, вибач. Я не думав, що тобі так болить, я просто грався». «Тоді обніми мене», – відповів йому Нік Вуйчич. – «Він не наважувався, я сам його обняв!» [3].

Як бачимо, в країнах Європи, Америки, Азії та України накопичений корисний досвід протидії булінгу в учнівському середовищі, який варто вивчати та запозичувати.

Список використаних джерел:

1. Безп'ятчук Ж. Булінг у школі: чому українські діти такі жорстокі? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003> (дата звернення 31.01.2021)

2. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення 31.01.2021)
3. Ворох Р. Безпечна школа – міф чи реальність? URL: <http://gkpress.if.ua/bezpechna-shkola-mif-chy-realnist/> (дата звернення 31.01.2021)
4. Дойл Г. Я – проста вчителька. Але я знаю 1 спосіб покінчити з булінгом і знущанням в школах! URL: <http://osnova.com.ua/news/1031> (дата звернення 31.01.2021)
5. Кривцова С. В. Азбука булінга. URL: <http://psychologia.edu.ru/azbuka-bullinga/start.html> (дата звернення 31.01.2021)

Козлова Валентина Сергіївна,

практичний психолог Костянтинівського районного навчально-виховного об'єднання «Гімназія – Мала академія наук №1 «Таврія» Костянтинівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Здавалося б уже така обговорювана тема як булінг має принаймі зменшити кількість дітей, які потрапляють у ситуації цькування, але, на превеликий жаль, кількість осіб, яких піддають насиллю у найрізноманітніших його проявах, лише зростає. Також спостерігається ситуація, коли діти, які раніше не виділялися агресивністю, стають булерами. Невпинно росте кількість спостерігачів конфліктів та запис відео/фото на телефон із подальшим його викладанням у соціальних мережах. Виникає актуальне питання: чому ж кількість учасників булінгу росте з кожним днем?

Варто відзначити, що характерною рисою булінгу є те, що він передбачає свідому поведінку, спрямовану на спричинення шкоди та страждання іншій людині. Наявність булінгу в освітньому середовищі має негативний вплив не лише на жертву цькування, а також на кривдників і спостерігачів, батьків та працівників закладів освіти. Закон щодо протидії булінгу заклав основні маркери, за якими можна розпізнавати булінг (цькування).

Проживаючи своє життя дитина знаходиться в колективі, тобто соціалізована, дотримуючись культурних цінностей і, певною мірою, перебуваючи в дитячій субкультурі, яка, відповідно, моделює її поведінку й спілкування з однолітками. Це – різні ігри, читання книг, зацікавленість музичним

мистецтвом, спортом, відповідна мода (особливо зачіски, нетиповий макіяж, нанесення тату), дитячі дозвілля та ін. З цього приводу М. Гримич наголошувала, що діти порівняно легко пристосовуються до нової культури та швидко вступають у неї, причому настільки, що починають усвідомлювати її своєю [1, с. 175].

«Підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група», – говорить Ірина Сидорук [2].

М. Титаренко, досліджуючи життєвий світ особистості, пише: «Кожна особистість на певному етапі свого розвитку має більш-менш проявлену здатність свідомо змінюватися, тобто робити самостійні життєві вибори. Готовність до вибору передбачає незагальмоване, невикривлене психологічними захистами бажання. Бажання чого? Бажання зовнішніх і внутрішніх змін, руху вперед, саморозвитку» [3, с. 27–28].

Як зазначає П. Рандолл, є очевидним, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном булінгу, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Більшість розуміє, що людина, яка поводить себе подібним способом є продуктом складних соціальних процесів, які через недосконале навчання і виховання, створюють антисоціальну особистість, схильну до агресивного маніпулювання іншими людьми, як правило, слабшими. До тих пір, поки моделі соціалізації (у тому числі й гендерної) будуть недосконалими, невідповідними розвитку сучасного суспільства, будуть виховуватися люди, які ставатимуть ініціаторами булінгу у школі, на робочому місці, в сім'ї [4, с. 73].

Як зазначає відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [5, с.15].

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця зазначає, що булінг – це агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини. Дослідниця виділяє сім ознак булінгу:

1. Емоційне приниження включає вербальні та невербальні способи вираження. Вербальні способи – це негативно забарвлені висловлювання, використання підвищеного тону, крик, звинувачення у помилках, приниження здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо.

2. Продовження емоційно образливої та принизливої поведінки впродовж тривалого періоду. Жертви булінгу визнають, що навіть, якщо неприйняття і несхвалення висловлюється у відносно м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності та відсутності виходу.

3. Непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг.

4. Втручання у приватне життя людини.

5. Якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг.

6. Якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині, або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події, ця поведінка є булінгом.

7. Агресор займає вище становище, ніж його жертва і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [4, с.12–13].

Викорінення цього явища – є завданням надзвичайно складним, оскільки потребує зміни моделі взаємин між жінками та чоловіками на сучасному етапі розвитку суспільства. Середня школа є важливою інституцією суспільства, яка покликана зробити значний внесок у вирішення цього надзвичайно складного завдання.

Дж. Салісбері наголошує, що нам всім, а педагогам середніх шкіл особливо, необхідно пам'ятати й постійно нагадувати собі, що такі традиційні чоловічі

характеристики як сила, націленість владою і можливість контролювати не є вродженими. Ці риси є переважно соціальними конструктами, які були створені культурою, ідеологією суспільства у процесі історичного розвитку.

Таким чином, ця створена або умовна маскулінність перестає бути незмінною, даною від природи, а стає тимчасовим, змінним конструктом. І головне таким конструктом, який вчителі, батьки та учні можуть змінити за допомогою власних активних зусиль. На шкільних педагогів покладається завдання гендерного виховання хлопців, яке відповідає сучасним реаліям. Однією з головних цілей гендерного виховання молодого покоління є викорінення булінгу у міжстатевих відносинах [6].

Список використаних джерел:

1. Гримич М. Дитяча субкультура як моделююча система. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. Ред. М. Гримич. Київ: Дуліби, 2008. С. 175–190.
2. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально- педагогічна проблема. Соціальна педагогіка. 1, 2015. URL: file:///C:/Users/admin/Desktop/Nvvnup_2015_1_36.pdf (дата звернення: 25.01.2021).
3. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
4. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims / P. Randall. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. Режим доступу: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.
5. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. 2006. № 11. С. 15–17.
6. Salisbury J. Challenging Macho Values: Ways of Working with Boys in Secondary Schools / J. Salisbury. Routledge Falmer, 1999. 338 p. Режим доступу: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=100957668>.

Кокуца Віта Володимирівна,

практичний психолог Центру професійно-технічної освіти м. Житомира

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Насильство та жорстоке поводження з дітьми, на жаль, стали для сучасного українського суспільства звичними явищами. Не поодинокими є випадки, коли замовчується не лише факт насильства, й приховуються його наслідки. Особливу увагу у розв'язанні цього питання слід зосередити на профілактичній, просвітницькій роботі серед учнівської молоді.

Надзвичайно актуальним стає питання підвищення інформованості якнайширшого загалу населення про недопущення будь-яких проявів насильства стосовно дітей та шляхи його подолання. І надзвичайно важлива роль у здійсненні інформаційно-просвітницької роботи щодо запобігання насильства в сім'ї належить психологам та соціальним педагогам, що працюють із дітьми, молоддю, адже саме вони є ланкою, яка пов'язує дітей та їхніх батьків, саме вони мають прямий контакт із дітьми та можуть розпізнати у сім'ях своїх вихованців ситуації насильства та сприяти їх подоланню, а також інформувати молодь про існування такої проблеми, як насильство у сім'ї та механізми її попередження [1, с. 11].

Одним із найважливіших напрямів профілактичної діяльності, спрямованої на протидію насильству в умовах навчального закладу, є просвітницька робота серед учнівської молоді. Просвітницьку роботу проводять, як правило, фахівці психологічної служби навчального закладу (практичні психологи, соціальні педагоги) у взаємодії з адміністрацією та класними керівниками навчальних груп.

Фахівці визначають такі основні форми просвітницької роботи щодо запобігання насильству: лекційна робота; організація конкурсів, фестивалів, акцій; організація клубів з правових знань; лекторії (кіно, відео) правових знань; організація на базі навчального закладу консультативних пунктів, де всі учасники освітнього процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів.

Слід зауважити, робота з роз'яснення та вивчення чинного законодавства, міжнародних актів проводиться з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей учнівської молоді.

Коллективні форми й методи виховної роботи (міні-лекції, бесіди, диспути, усні журнали, кінолекторії та ін.) охоплюють одночасно велику кількість підлітків та молоді, сприяють створенню їхнього позитивного настрою.

Проведення профілактичних заходів щодо насильства серед учнівської молоді сприяє формуванню правосвідомості та правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиває активність, самостійність, творчість, створює умови для самореалізації особистості учня [2].

З метою профілактики насильства та надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій фахівці психологічної служби: аналізують соціально-психологічний клімат в освітньому закладі в цілому та окремих групах, дають рекомендації щодо його поліпшення та сприяють класним керівникам, іншим співробітникам освітнього закладу, учням та батькам у його поліпшенні; розпізнають в учнів і працівників закладу освіти проблеми в міжособистісному спілкуванні, адаптації до колективу, передумови до насильницької поведінки або віктимізації і надають їм своєчасну соціально-психологічну допомогу; здійснюють систематичне спостереження за учнями з особливими освітніми потребами, особливостями розвитку та поведінки і іншими учнями, у яких надвисокий ризик стати жертвою насильства і дискримінації, а також за учнями, що знаходяться на внутрішньому обліку через порушення дисципліни або вчинення актів насильства; надають їм, їхнім батькам і класним керівникам необхідну консультативну допомогу; консультують педагогів, інших співробітників освітнього закладу, учнів і їх батьків з питань запобігання агресивної поведінки, вирішення конфліктних ситуацій та надають необхідну психологічну та соціальну допомогу; проводять із працівниками освітнього закладу, учнями та їх батьками спеціальні заняття і тренінги з розвитку навичок спілкування, вирішення конфліктів, керування емоціями і подолання стресових ситуацій; беруть участь у розборі випадків насильства, оцінюють психологічний стан жертви, кривдника і свідків, і надають їм необхідну соціально-психологічну допомогу; у разі наявності показань рекомендують звернутися за професійною психологічною і соціальною допомогою та реабілітацією до відповідних установ; взаємодіють із фахівцями соціальних служб, центрів соціальної допомоги сім'ї та дітям, реабілітаційних центрів, медичних служб для надання допомоги постраждалим від насильства та іншим учасникам конфліктних ситуацій [3, с. 57–58].

Найповніше духовну культуру особистості забезпечує виховна функція сім'ї. Сучасна сім'я має бути головною ланкою у вихованні дитини. Вона має забезпечити їй достатні матеріальні та педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку.

Саме сім'я є партнером закладу освіти в збереженні моральних основ, соціалізації дітей, розвитку культури та економіки. Враховуючи, що батьки готують свою дитину до майбутнього самостійного життя, яке несе в собі численні обов'язки як перед собою, так і перед суспільством, заклади освіти повинні здійснювати організаційно-практичну роботу щодо формування їх педагогічної культури. З метою позитивного впливу сім'ї на формування дітей слід усіляко підносити пріоритети родинного виховання, звернути увагу батьків на відповідальності сім'ї за виховання і долю дитини (ст. 51 Конституції України).

Така робота з батьками передбачає використання як просвітницьких форм і методів роботи, так і практичних занять: проведення тематичних батьківських зборів з актуальних питань виховання, зборів-диспутів, зборів-практикумів, коли батьки отримують певні завдання, наприклад, для визначення рівнів моральної та правової свідомості дитини тощо; лекції, науково-практичні конференції, батьківські дні, тренінги та ін.

Необхідно звернути увагу батьків на феномен впливу мережі Інтернет. Особливо це стосується захоплення дітей спілкуванням у соціальних мережах, яке може призвести до небажаних знайомств та потрапляння в ризиковані та кримінальні ситуації, а також до розвитку інтернет-залежності та впливає на формування культури поведінки та спілкування дітей.

У цьому напрямі робота з батьками учнів передбачає: ознайомлення з нормами етики спілкування в Інтернеті; ознайомленням із поняттями «жорстоке поводження», «наси́льство та експлуатація», методами та формами їх вираження в ІКТ (кібербулінг, «улещування» з метою сексуальної експлуатації та з сайтами, які пропагують насильство, порнографію, суїциди, наркотичні засоби, расизм, фашизм, антисемітизм); формування мотивації на раціональний діалог із дітьми, довірливі стосунки з ними, взаємодію з фахівцями з проблеми порушення культури мобільного зв'язку; формування досвіду (вмінь і навичок) запобігання неправомірним, асоціальним діям поводження щодо себе і своїх дітей при використанні мобільних телефонів та спілкування в Інтернеті.

У контексті цієї проблеми можна провести заняття з батьками та розглянути питання: норми та етика користування Інтернетом; права та обов'язки батьків

щодо виховання дітей; злочини проти життя, здоров'я і гідності особи; єдність та відмінність права і моралі; діти – жертви кібербулінгу; нормативно-правові акти щодо запобігання злочинів та насильства над дітьми в ІКТ; заохочення та покарання дітей у сім'ї; особистий вклад батьків і їх відповідальність – моральна, юридична; головні завдання морально-етичного виховання дітей. Живе спілкування з дітьми – запорука їх непотрапляння в залежність (комп'ютерну, наркотичну); роль та педагогічні функції сімейних вихователів та ін.[4, с. 27-29]

Психолого-педагогічна діяльність, спрямована на профілактику і подолання насильства ґрунтується на принципах: системності, персональної відповідальності дорослого, чіткої позиції самих дорослих, послідовність і несуперечність. З метою формування в особи поваги до законів і норм моралі профілактична робота повинна бути цілісною, несуперечливою і послідовною.

Список використаних джерел:

1. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т. В., Степура Н. П., Даниленко І. С. та ін.; За заг. ред. Т. П. Цюман. Київ: ВПЦ «Експрес», 2009. 328 с;
2. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://sites.google.com/site/krivoyrogkzsh42/vihovna-robota-1/radaprofilaktiki/poperedzenna-nasilstva-sered-ditej-ta-ucnivskoie-molodi>
3. Електронний ресурс. Режим доступу <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>
4. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: навчально-методичний посібник / За заг.ред. Бережної Т. І., Удалової О. А., Волосюк Т. В., Буянової Г. В. Київ: Україна, 2018. 136 с.

Корсунська Вікторія Валентинівна,

*старший викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»*

ХАРАСМЕНТ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Актуальними проблемними питаннями сучасного суспільства залишаються питання, пов'язані з насиллям, яке має різноманітні ознаки, починаючи зі звичайного образливого слова та закінчуючи нанесенням тілесних ушкоджень. Прояви насилля спостерігаються як в домашніх умовах, так і в соціумі, в закладах/установах незалежно від форм порядкування. Жертвами насилля стають

різні особи: як діти, так й дорослі. Інформація щодо цькування з'являється в ЗМІ як «ранкова кава у звичайний день». Це все не може не привертати уваги. І як ми розуміємо, насильство – це навмисна операція або дія однієї особи стосовно іншої, яка, користуючись перевагами фізичної сили, порушує недоторканість та особисті права особи, спричиняє як емоційне страждання, так і фізичне пошкодження.

У сучасному житті спостерігаються умови, про які можна говорити як про насилля: навмисні дії та бездіяльність; перевага однієї особи над іншою, яка порушує права останньої; діяльність або бездіяльність однієї особи відносно іншої, що призводить до порушення недоторканості та власних кордонів останньої; особа, над якою здійснюється насилля, страждає від фізичного тиску та заподіяння шкоди.

Насилля не має якихось певних ознак кольору шкіри або волосся. Під загрозові дії, що спричиняють біль та страждання, може потрапити будь-яка особа.

Процес цькування на сьогодні має поширення та різну форму, але, ми хотіли б звернути увагу на такий вид насилля як харасмент, на який не звертають уваги, а навпаки замовчують. Сам термін *харасмент* (англ. *harassment* – домагання) – це порушення особистісних кордонів та субординації, докучання, приниження і порушення недоторканності приватного життя.

У сучасному суспільстві домагання найбільше розглядається як елемент сексуального насилля. В Законі України «Про забезпечення прав та можливостей жінок та чоловіків» ми знаходимо пояснення стосовно до сексуального домагання *«дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування»* [5].

За даними досліджень Національного демократичного інституту 4 млн дорослих в Україні стали жертвами харасменту та майже 50% постраждалих не зверталися за допомогою кваліфікованих спеціалістів.

У 2019 році в Женеві Генеральною конференцією Міжнародної організації праці прийнято нову Конвенцію та відповідно надані рекомендації щодо насилля та домагання на робочому місці.

Випадки харасменту дедалі спостерігаються не тільки з дорослою людиною. Домагання сексуального плану існує між учасниками освітнього процесу в системі «викладач – здобувач» та «учень – учень». Наприклад, у взаєминах системи «учень – учень» під сексуальне домагання підпадають цнотливі дівчата, від яких вимагають вступити до інтимного зв'язку за ради примхи лідеру класу. Докучлива поведінка має ознаки образливих висловів, свисту, «затримання жертви в куті приміщення», настроювання групи однолітків проти жертви, висміювання та ін. Дівчата відчувають психологічний тиск, більшість із них піддається впливу сторонніх із метою бути в так званій «зграї» та отримують статус «своїх». Ті ж, хто не погоджуються прийняти вимоги щодо вступу в інтимні стосунки, підпадають під тиск, який плавно переходить у стадію булінгу.

Існують випадки, коли спостерігаються взаємини в системі «викладач – здобувач». Взаємини, начебто дорослих людей, наповнюються негативними висловлюваннями щодо зовнішнього вигляду, саркастичні та принизливі висловлювання щодо інтелектуальних здібностей, комплементи мають принизливий окрас. До дівчат проявляють інтерес сексуального плану, маніпулюючи тим, що вона може не скласти екзамен із дисципліни. Але, такі випадки залишаються в таємниці, бо жертви попереджені про наслідки розкриття таких випадків.

Взагалі, харасмент має різні ознаки: *фізичні* – небажані дотики, поцілунки, обійми, щипки, *невербальні* – вульгарні жести, *вербальні* – вульгарні та образливі компліменти, неоднозначні натяки на сексуальний зв'язок тощо. Крім цього, до харасменту можна віднести небажані дзвінки, образи, примушування до інтимної близькості, переслідування, посвисти, вигукування на вулиці.

Прояви харасменту можна спостерігати будь-де: на роботі, вулиці, в закладах та установах. На думку багатьох дослідників, харасмент – це влада, тобто дії однієї особи проти іншої у форматі «керівник – підлеглий», «вчитель – учень», «провідник потягу – пасажир» та ін. В розумінні ролі «злочинець –

жертва» точно показується, хто і що робить: злочинець і жертва, якій завдані збитки; злочинець здійснює напад, а жертва захищається.

Відповідно до визначення, закріпленого в законодавстві, учасниками освітнього процесу є здобувачі освіти (учні, вихованці); керівники; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; психологи, бібліотекарі; інші спеціалісти; батьки здобувачів освіти, або особи, які їх замінюють. На нашу думку, проводячи аналіз взаємовідносин в освітньому колективі, слід розуміти категорію осіб, які підпадають під домагання. В освітньому закладі кожен виконує свою соціальну роль. Отже, й ознаки прояву харасменту в освітніх установах мають бути визначені з урахуванням виконання можливих соціальних ролей.

Розглядаючи дане питання, ми дійшли висновку, що домагання в суспільстві відбуваються між людьми незалежно від соціальної ролі. Важливий компонент таких дій є «тут і зараз» та має хаотичний характер. Іноді такий процес має затяжну форму (необмежений час), який тягнеться довгі роки. Злочинець діє з наміром стосовно жертви, яка слабкіше його, порушує її недоторканість та особисті права, завдаючи страждання і шкоди. Найчастіше винуватцям здається, що вони діють із благих намірів та переконані, що у них не було іншого вибору і довелося застосовувати насильство. Якби жертва щось зробила чи ні, все було б інакше. Крім цього, така взаємодія має негативні наслідки, які впливають на психологічний стан, мають прояви психосоматики тощо.

Наслідки харасменту в освітньому закладі:

стосовно дорослої людини: звільнення з роботи за власним бажанням; звільнення з роботи під тиском; зміна місця проживання; отримання допомоги у психотерапевта; довготривале лікування депресії у спеціалізованих медичних закладах; уникнення від спілкування з оточенням, усамітнення, зміна емоційного стану та прояв поступального соматичного розладу, емоційне вигорання та професійна деформація;

стосовно малолітньої/неповнолітньої дитини: зміни у психічному стані, що призводить до усамітнення, втрати бажання та мотивації до навчання, безсоння,

сльозливість, втрата апетиту, зміна емоційного стану та прояв агресії або апатії; відбувається прояв поступального соматичного розладу тощо.

Отже, ми розуміємо, що харасмент (домагання, переслідування) перш за все є порушення недоторканості та особистісних прав особи; загроза рівним можливостям людини незалежно від віку, статі та соціальної ролі; вид насилля, яке впливає на психологічне, фізичне та сексуальне здоров'я, честь та гідність людини.

Список використаних джерел:

1. Бугаєць Т. Харасмент на роботі: що це таке та як від нього захиститись. Пояснює юристка. / Проект Кешер в Україні. URL: <https://www.projectkesher.org.ua/news/kharasment-na-roboti-shcho-tse-ta-iak-vid-n-oho-zakhystytys-poiasniuie-iurystka/>.
2. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці. Філадельфія, 10 травня 1944 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_328#Text.
3. Convention concerning the elimination of violence and harassment in the world of work, adopted by the conference at its one hundred and eighth session, Geneva, 21 June 2019. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_711570.pdf.
4. Курило О.Й., Розман І.І. Вербальні та невербальні аспекти спілкування. / Молодий вчений. № 4.4 (44), квітень, 2017. С. 114–118.
5. Про забезпечення прав та можливостей жінок та чоловіків. Закон України від 07.01.2018 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15?find=1&text=%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5+%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1.
6. Про освіту. Закон України від 01.01.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?find=1&text=%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8+%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83#w1_2

Лагерєва Ірина Всеволодівна,

практичний психолог Державного навчального закладу «Михайлівське вище професійне училище»

ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ІЗ МЕДІАЦІЇ ТА ВІДНОВНИХ ПРАКТИК ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ШЛЯХОМ СПІВРОБІТНИЦТВА

Враховуючи сучасний етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи вирішення конфліктів. Надзвичайно

гостро проблема мирного врегулювання конфліктів виділяється в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища цькування, булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей.

Система середньої загальної, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти потребує значних змін, які мають забезпечити дотримання загальнолюдських прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; створити атмосферу безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечити процес конструктивної комунікації учнівської молоді з оточенням.

Розв'язання означених проблем передбачає впровадження в систему освіти технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва. Важливими кроками в цьому напрямку є: формування у здобувачів освіти здатності протистояти булінгу, навичок ненасильницької поведінки, побудови конструктивного діалогу, розуміння поняття «мир» акцент на формуванні таких життєвих навичок: ефективна комунікація, управління конфліктами, толерантність, недискримінація, управління емоціями, формування ненасильницької поведінки, цінностей тощо. Зазначене вище можливе через активне визначення особистістю власної системи цінностей, що проявляється у системі дій людини. Саме тому в основі програми закладено базові компоненти побудови миру: ставлення до миру; знання конфлікту; конструктивна комунікація; мирне врегулювання конфлікту, недискримінація, рівність прав чоловіків/хлопців та жінок/дівчат, усвідомлення власної значущості у побудові миру, усвідомлення конфлікту як важливої та невіддільної частини життя, створення особистої мирної стратегії поведінки в конфлікті. Вагомим кроком у побудові мирного освітнього простору та зменшенні рівня конфліктності в учнівському середовищі є впровадження, освітньої програми «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді».

Концептуальна ідея Програми передбачає формування у здобувачів освіти вміння мирно вирішувати конфлікти, керуватися загальнолюдськими цінностями у спілкуванні з іншими, пропагуючи ідеї побудови миру та медіації.

Результатом реалізації має стати формування таких життєвих навичок: ефективна комунікація, управління конфліктами, толерантність, недискримінація, управління емоціями, формування ненасильницької поведінки, цінностей тощо. Зазначене вище можливе через активне визначення особистістю власної системи цінностей, що проявляється у системі дій людини. Саме тому в основі програми закладено базові компоненти побудови миру: ставлення до миру; знання конфлікту; конструктивна комунікація; мирне врегулювання конфлікту, недискримінація, рівність прав чоловіків/хлопців та жінок/дівчат.

Список використаних джерел:

1. Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М. Київ, 2018. 23 с.
2. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». / Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Лунченко Н.В., Матвійчук М.М. Київ, 2018. 140 с.
3. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків. Навчально-методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М., Дацко О.В. Київ: ФОП Нічога С.О. 2020. 200 с.
4. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. Київ, 2018. 174 с.

Літвін Оксана Ярославівна,

практичний психолог, Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №4 «Ромашка» Центр розвитку дитини

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

З метою вивчення психологічних аспектів протидії насильству необхідно, перш за все, визначити поняття насильства. Необхідним є також розгляд чинників та факторів, які впливають на виникнення насильства. Наразі не існує загальноприйнятого визначення цього поняття, тому можна розглянути такі його визначення:

Насильство – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання [13].

Насильство – навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока ймовірність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток (ВООЗ) [5].

Процес виникнення насильства бере свій початок із часів появи людини і суспільства, майнових класів і держав. В історії Стародавнього світу наведено чимало історій про те, як вбивством новонароджених, вирішували проблему високої народжуваності, як вбивали слабких та скалічених дітей [9; 17].

Вчені наводять різні причини формування насильницької поведінки. Це і зв'язок із пристрастями – пихатістю, ненавистю, похитливістю, надмірним честолюбством, користолюбством, і з вадами мислення – помилковими думками та висновками (Т. Гоббс), із неправильним вихованням (потурання примхам дітей) (Дж. Локк), із незадоволенням головних потреб у дитинстві (задоволення та безпека), яке призводить до «базальної ворожості» та «базальної тривоги», що і є причиною насильницької спрямованості особистості (К. Хорні) [6; 8; 10; 16]. Також аналіз робіт Дж. Долларда, Н. Міллера, Л. Дуб, О. Маурера, Р. Сірса свідчить про те, що природним підґрунтям насильства є агресія і вона органічно з ним пов'язана [3; 4]. Л. Берковіц, Дж. Доллард, К. Лоренс, Н. Міллер, Е. Фромм зауважують, що насилля – це продукт людської агресії. Соціально-психологічні експерименти Ф. Зімбардо, С. Мілгрем показують, що насилля й агресія пов'язані не лише біологічним фактором, але й соціальним. Тобто агресія та відповідна соціальна ситуація можуть згенерувати прояв насилля [2; 15].

Загалом, дослідники по-різному розуміють поняття агресії. До його визначення вони підходять або з огляду на її наслідки або на попередні умови,

зокрема намір завдати шкоду. З огляду на усе вищесказане, доцільно навести таке визначення цього поняття.

Агресія – це форма соціальної поведінки, яка реалізується в контексті соціальної взаємодії [12].

Поряд із поняттями насильства та агресії, дослідники розглядають поняття «гніву» і «ворожості».

Слово «гнів» у побутовому розумінні означає специфічні почуття, певні експресивно-поведінкові реакції, специфічні фізіологічні реакції і навіть відкриті фізичні і (або) словесні атаки. Синонімами поняття «гнів» можуть бути – «обурення», «злість». Сильний гнів визначають як «лють», яка обумовлює виникнення нестримної агресивної поведінки. Емоційний компонент агресії пов'язаний із гнівом, станом недоброзичливості, злості, мстивості, тривоги.

Зотова О. І. у своїх дослідженнях використовує термін «гнів» тільки для позначення переживань чи почуттів. Гнів відрізняється від агресії тим, що це не дія, а емоційний стан. На відміну від агресії він не спрямований на досягнення мети та не є реалізацією конкретного наміру в тій чи іншій ситуації. Гнів як емоційний стан, на думку вченого, не «запускає» прямо агресію, а зазвичай тільки супроводжує спонукання до нападу на жертву.

Ворожість, на думку Зотової О. І., визначається як негативна установка щодо іншої людини або групи людей, «яка знаходить своє вираження у вкрай несприятливій оцінці свого об'єкта – жертви» [8, с. 44]. Ворожість проявляється в демонстрації недружнього ставлення до конкретної людини, антипатії, в бажанні йому зла.

Л. Бертковіц розглядав гнів, як спонукальний компонент виникнення агресивної реакції. На його думку, гнів виникає тоді, коли досягнення мети, на яку спрямована дія суб'єкта, блокується ззовні [3; 4].

Деякі науковці, зокрема Р. Берон, Л. Рудь Р. Грановська, О. Чемеровська-Коруба К. Коруба, Д. Ольвеус, Р. Річардсон, до чинників виникнення насильницької поведінки у дітей відносять низький рівень сформованості моральних уявлень, емоційна нестабільність, неадекватна самооцінка, низький рівень розвитку інтелекту, високий рівень особистісної тривожності, не

сформованість навичок самоконтролю поведінки, несприятливий емоційний мікроклімат в сім'ї, характер і система виховання, низький рівень соціальної адаптації. Тобто дитина може бути схильною до прояву насильницької поведінки через певні особливості темпераменту та характеру, через переживання психологічних проблем, через вікові кризи, через надмірну агресивність та, загалом, низький рівень розвитку емоційного інтелекту, через несформовану систему чітких вимог та правил у сім'ї, надмірні вимоги батьків до дитини [3; 7].

Варто зазначити, що наукові дослідження показують, що схильність до насильства залежить від того, в якій сім'ї виховувалась дитина. Якщо з дитиною поводитись жорстоко, проявляли до неї насилля, причому різні його види, то і вона сама буде схильною до насильницької поведінки, до агресивності [3].

Науковці Р. Джеллес, М. Страус, Т. Стейнметц стверджують, що чим частіше батьки сваряться між собою, застосовують фізичне насилля одне до одного, тим більша ймовірність того, що вони б'ють і своїх дітей. Агресія батьків «передається» дітям, що, своєю чергою, впливає на їхню схильність до насильства [18].

В. Семиченко, Н. Максимова, В. Заслуженюк та ін. виокремили такі особливості сімейного виховання, які впливають на формування насильницької поведінки дітей: нерозуміння внутрішнього світу дитини, незнання індивідуальних та вікових особливостей дітей; жорстоке ставлення батьків до дитини; дефіцит якісного позитивного спілкування з дитиною; несформованість моральних установок батьків або їх викривлення; відсутність якісної організації життя сім'ї [11; 14].

Варто зазначити, що великий вплив на формування та прояв насильницької поведінки, особливо у сучасному світі, мають засоби масової інформації. Результати зарубіжних досліджень показують, що в телевізійних програмах, наприклад, на кожну інформаційну годину в середньому припадає до дев'яти актів фізичної та восьми актів вербальної агресії [3]. Якщо ж говорити про дошкільників, у яких ще не сформоване критичне мислення, то стає зрозумілим, що перегляд телевізійних програм чи мультфільмів з актами насилля є для них одним зі способів засвоєння насильницької поведінки та того, як вони можуть

поводитися у подібних та інших ситуаціях. Діти ідентифікують себе з головними героями та потім, у реальному житті, демонструють таку ж поведінку, говорять такими ж словами.

Розглянувши визначення поняття насильства та чинники його формування, видається можливим їх узагальнення у дві групи та виокремлення тих аспектів роботи психолога, на які варто зосередити увагу в роботі для протидії насильству в закладі дошкільної освіти.

Основні чинники формування насильницької поведінки:

- індивідуально-психологічні особливості (низький рівень розвитку емоційного інтелекту; низька самооцінка; не сформованість навичок самоконтролю поведінки; високий рівень особистісної тривожності; особливості темпераменту та характеру; сором'язливість, особливості вольової сфери; агресивність; емоційна нестабільність; низький рівень розвитку інтелекту; низький рівень сформованості моральних уявлень; відсутність чи не достатня сформованість критичного мислення);

- соціально-психологічні (статус у колективі; низький рівень соціальної адаптації; особливості соціальної ситуації; особливості сім'ї та виховання у ній (повна/неповна, нерозуміння батьками внутрішнього світу дитини, незнання індивідуальних та вікових особливостей дітей, жорстоке ставлення батьків до дитини, дефіцит якісного позитивного спілкування з дитиною, не сформованість моральних установок батьків або їх викривлення, відсутність якісної організації життя сім'ї), вплив засобів масової інформації [11; 14].

Узагальнення чинників формування насильницької поведінки дає можливість виділити основні аспекти в роботі психолога для протидії насильницької поведінки в закладі дошкільної освіти, а саме:

- робота з емоційно-вольовою сферою дітей (індивідуальна та групова робота з підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту, корекції агресивності, тривожності, конфліктності, сором'язливості, розвитку вольових якостей, формування адекватної самооцінки);

- робота із соціальною сферою дітей (підвищення рівня згуртованості, научіння навичкам взаємодії один з одним, научіння елементарним навичкам вирішення конфліктів);

- робота з сім'ями, у яких виховуються діти (просвіта та консультування батьків щодо індивідуальних та вікових особливостей дітей, щодо спілкування з дітьми, групові заняття з батьками з розвитку емоційного інтелекту, консультування батьків із питань виховання дітей);

- просвіта батьків та педагогів щодо насильницької поведінки дітей та особливостей її прояву в закладі дошкільної освіти.

Особливу увагу варто звернути на роботу з дітьми-переселенцями, з дітьми, батьки яких є чи були учасниками АТО та з дітьми з неблагонадійних сімей.

У методичному посібнику «Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід» наведені результати досліджень, проведених Фондом ООН ЮНІСЕФ у 2017 році та результати анкетувань, проведених Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у 2019 році, та запропоновано особливості впровадження системного підходу та організації системної роботи з протидії насильства. Представлено матеріали у формі інтерактивних та тренінгових занять для вихованців закладів освіти, зокрема і дошкільної (для вихованців середнього та старшого дошкільного віку), педагогічних працівників закладів освіти; батьків вихованців/учнів та учениць; персоналу закладів освіти, метою та завданнями яких є надання знань про булінг як прояв насильства; протистояння булінгу; опрацювання механізмів реагування та звернення в ситуації булінгу; формування розуміння неприпустимості проявів насильства та булінгу в освітньому середовищі; популяризація ненасильницьких моделей поведінки [1].

Використання матеріалів цього посібника, проведення запропонованих занять із вихованцями є також важливим аспектом протидії насильству в закладі дошкільної освіти.

Отже, тема насильства в закладах освіти, зокрема і дошкільної, та впровадження механізмів його протидії потребує особливої уваги всіх учасників освітнього процесу. Вивчення та розуміння психологічних аспектів протидії

насильству, запровадження системного підходу в освітніх закладах є важливою частиною цього процесу.

Список використаних джерел:

1. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: методичний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. Санкт-Петербург: Прайм Еврознак, 2002. 560 с.
3. Бэрон Р. Ричардсон. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 352 с.
4. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. 512 с.
5. Всемирная Организация Здравоохранения. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. 2002. URL: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf 35.
6. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 1. 583 с.
7. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
8. Зотова О. И. Проблемы отклоняющегося поведения / Под ред. Е.В.Шороховой, М. И. Бобневой. Москва: Наука, 1976. С. 343–365.
9. Історія педагогіки: курс лекцій: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Київ, 2004. 171 с. URL: <http://www.infolibrary.com.ua/books-book-69.html>.
10. Локк Дж. Сочинения: в 3 т. / пер. с англ. и лат. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. 668 с.
11. Максимова Н. Ю. Мілютіна К. Л., Піскун В. М. Соціально-психологічні проблеми насильства. Київ: Перун, 1996. 464 с.
12. Наенко Н.И. Психическая напряженность. Москва: МГУ, 1976. 112 с.
13. Насильство: Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н–П. 720 с. ISBN 966-7492-04-4. URL: <http://leksika.com.ua/13761106/legal/nasilstvo>.
14. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Київ: ВІАН, 1996. 352 с.
15. Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 767 с.
16. Хорни К. Наши внутренние конфликты / пер. с англ. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. 555 с.
17. Buchner G., Cizek B., Gossweiner V., Kapella O., Pfliegerl J. Grundlagen zu Gewalt in der Familie. München, 2007. 74 p.
18. Straus M. A., Galles R. J. Behind closed doors: Violence in the American family. New York: Anchor / Doubleday, 1980. 254 p.

Масалова Юлія Вікторівна,
соціальный педагог Комунального закладу освіти
«Середня загальноосвітня школа № 63» Дніпровської міської ради

РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ ДІТЕЙ ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Одним із ключових компонентів запобігання булінгу багато дослідників вважають розвиток емпатії у дітей. Розвиток емпатії може вплинути на зниження агресивних проявів у дітей.

Емпатія – це здатність зрозуміти, як інша людина думає і що відчуває в конкретних ситуаціях. Важливо розвивати у дітей почуття емпатії, тому що діти, схильні до булінгу, отримують соціальну винагороду за свою поведінку – почуття влади та контролю над оточенням, підвищену увагу до себе, високий соціальний статус і т. п. Таким чином, вони можуть не звертати уваги на шкоду, яку приносять своїм жертвам.

Розвиток у дитини навичок емпатії допомагає запобігти булінгу, тому що ці навички вчать дітей ставитися до однолітків «по-людськи», а не як до засобу здобуття популярності в класі. Розвиток емпатії допомагає дітям зрозуміти, як думають і що відчувають їх однолітки.

Емпатія (*грецьк.* em – всередині, pathos – почуття) розглядається у двох площинах: як процес або стан і як стійка здатність (навичка) особистості, що розвивається у процесі соціалізації. Емпатія як здатність – це вміння осягати душевний стан, переживання іншої людини, розуміти її емоційну мову, озиватися на психологічний стан. Також це інтуїтивне розуміння психологічного настрою, вміння перебрати на себе роль іншої людини, зрозуміти її приховані мотиви, душевне метушіння, ототожнення своїх почуттів з емоціями іншого і разом із тим усвідомлення їх винятковості, індивідуальності. Поняття емпатії застосовується не лише до живих людей. Адже співпереживати можна і літературному героєві, і тварині, і зламаному дереву.

Багато науковців визначають емпатію, як найважливіший чинник формування допоміжної поведінки. Наприклад, Бейтсон стверджує, що чим

більше людина схильна до співпереживання, то вища її готовність допомогти в конкретному випадку.

Емпатійність виявляється у: терпимості до вираження емоцій іншими людьми; намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника; готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається. Відсутність емпатії або її низький рівень свідчать про байдужість людини, її емоційну черствість.

У психології емпатію розглядають, як єдність емоційних, когнітивних та вольових процесів. Серед видів емпатії виокремлюють такі:

1. *емпатію емоційну* – реакцію афективного типу, основу на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого; готовність відгукнутися на почуття і душевні хвилювання.

2. *емпатію когнітивну* – що ґрунтується на розумових процесах: здатності інтенсивно проаналізувати інформацію про співрозмовника, готовність зрозуміти та прийняти його позицію, а також здатності передбачити його психологічні реакції в конкретних ситуаціях.

3. *емпатію поведінкову* – реакція вольового типу, виражається у мотивації до альтруїстичної допоміжної поведінки на користь іншої людини, спрямованої на поліпшення її емоційного стану.

За допомогою психологічних тестів можна визначити власний рівень емпатії. Діагностика емпатії умовно поділяє людей на три рівні:

1. *Низький рівень.* Людина відчуває труднощі у спілкуванні, не вміє співпереживати, емоційно відгукуватися на почуття. Не розуміє вчинків, скоєних під впливом душевних поривів.

2. *Середній рівень.* Людина тримає під контролем свої почуття, думки, емоції, не завжди здатна поділитися наболілою душевною проблемою. Розуміє емоційне метушіння інших людей, але вважає, що не варто виставляти свої почуття напоказ.

3. *Високий рівень.* Людина відчуває яскравий емоційний відгук на переживання. Часто не відокремлює свої емоційні проблеми від проблем інших людей, однаково співпереживає близьким і стороннім людям.

Емпатія може бути вродженою здатністю, що дуже яскраво простежується у малюків. Якщо заплакав один, то його обов'язково підтримають інші. Неабиякий вплив на розвиток емпатії має спілкування з батьками. Порушення контакту з батьками травмує психіку дитини та негативно впливає на розвиток емпатії.

Після вступу дитини до дитячого садочка, школи до процесу виховання долучаються вихователі та вчителі. Розвиток емпатії у дітей залежить від того, як педагог сприятиме розвиткові стосунків між дітьми, як він сам виявляє емпатію до учнів, як він допомагає їм вирішувати конфлікти. Так, учитель має заохочувати дітей дбати одне про одного, телефонувати до однокласників і цікавитися їхнім самопочуттям, коли вони хворіють, допомагати надолужити пропущений матеріал. Емпатійність дітей виявляється також у їхньому піклуванні про тварин, у ставленні до рідних.

Мистецтво є потужним джерелом розвитку емпатії. Милуючись картиною чи слухаючи приємну музику, людина немов поринає в новий світ, емоційно переживаючи, те, що хотів передати митець. Переглядаючи театральні вистави, спектаклі, гарні фільми, людина вчиться співпереживати героям, сприймати світ їхніми очима, розвиваючи в такий спосіб здатність до емпатії. Набути емпатійного досвіду можна, читаючи гарні літературні твори, уявляючи себе на місці героїв, переживаючи їхні почуття.

Самовиховання емпатії починається з накопиченням життєвого досвіду та емоційного багажу. Для початку дитина вчиться слухати іншу людину, заглиблюватися у тембр її голосу, стежити за зміною міміки, ділитися з нею враженням від почутого. Прагнути розібратися в собі – це важливий аспект розвитку емпатії. Дітям, підліткам буває важко пояснити свої емоційні проблеми, попросити допомоги у дорослих. Важливо навчитися аналізувати свої вчинки, слова, думки, коригувати їх у міру потреби. Тільки після того, як людина усвідомить свої думки, почуття, прагнення, вона зрозуміє мотивацію інших людей.

Існує кілька дієвих вправ, які необхідно проводити з учнями шкіл із метою профілактики булінгу і розвитку емпатії.

«Відчуй емоцію». Вправа виконується серед невеликої кількості дітей, щоб мати можливість вислухати кожного учня. Учитель підбирає невеликий за обсягом розповідь, зміст якого розраховане для сприйняття школярами відповідного віку. Попередньо їм роздають картки із зображенням різних емоцій. У процесі читання діти викладають на стіл картки, на яких зображений відповідне на їхню думку емоційному стану героїв. У кінці організовується дискусія, під час якої кожен учень має можливість пояснити свій вибір.

«Інтонанція». Учитель повинен попередньо пояснити, що таке інтонація, і яка вона буває. Як приклад він промовляє одну фразу з різними емоціями. Учні пропонується відтворити діалог відомої казки, обігравши репліки героїв із різними емоціями.

«Відчуй на собі». Вправа підходить для учнів середніх і старших класів. Учитель роздає картки із зображенням різних предметів і явищ кожній дитині з умовою, що малюнок не повинні бачити інші. Завдання кожного учасника гри у тому, щоб скласти змістовну розповідь про персонажа, який ви бачите на зображенні, зуміти передати риси його характеру та особливі відмінності, не називаючи його. Інші гравці повинні здогадатися, що зображено на картці.

«Знайди причину». Учні пропонується до уваги фільм або мультфільм, в якому головні герої конфліктують між собою, або ображають когось. Після його завершення слід подумати, що стало причиною конфлікту, чому герої так себе ведуть, що необхідно зробити, щоб конфлікт був вичерпаний. Така вправа дозволить дітям наочно розглянути конфліктну ситуацію, вчитися аналізувати причини її виникнення і замислюватися над тим, як не стати її учасником.

У дітей шкільного віку дружба створює сильне почуття причетності. З метою запобігання булінгу у класі, необхідно розвинути у дітей як навички встановлення дружби, так і здатність правильно вибирати друзів. Здатність до дружби можна розглядати як два взаємопов'язані компоненти:

- встановлення дружніх взаємин. У багатьох дітей вміння заводити друзів з'являється само собою, однак у деяких це викликає труднощі. Якщо у дитини немає друзів, вона позбавляє себе можливості розвивати здорові соціальні

навички та навчитися ефективно взаємодіяти з однолітками. Згодом вона потрапляє в замкнене коло соціальної ізоляції;

- вміння правильно вибирати друзів. Багато дітей сприймають школу як вороже середовище, де неможливо сформувати з ким-небудь дружні стосунки. У шкільній соціальній ієрархії висока конкуренція, і деякі діти вдаються до булінгу, щоб зайняти в ній найвище місце. Один зі способів це запобігти – навчити школярів встановлювати дружні взаємини з однолітками поза школою. Вчителі та батьки повинні заохочувати дітей у тому, щоб вони спілкувалися з однолітками на ігровому майданчику, в спортивних секціях або різних гуртках. Коли дитина зробить перший крок на шляху до дружніх взаємин, батьки та вчителі повинні допомогти йому в цьому.

Крім цього, щоб навчити дитину встановлювати дружні взаємини, батьки повинні навчити його правильно вибирати друзів. Маленькі діти вибирають собі друзів інтуїтивно: вони вирішують, із ким грати, ґрунтуючись на тому, хто любить такі ж ігри, як і він сам, хто добрий до них і т. п. Однак, коли дитина стає старше, її соціальна динаміка стає надскладною, а мотивація у пошуку друзів змінюється. Часто школярі вибирають собі друзів за соціальним статусом. Дитина може керуватися такою логікою: «вона популярна, і, якщо я буду з нею дружити, я теж стану популярною» або навпаки.

Батьки можуть допомогти дитині побачити токсичні відносини та впливати на їх мотивацію в пошуку друзів. Довірчий діалог батьків із дитиною з приводу того, як правильно шукати друзів, вчить її робити правильний вибір.

Булінг сьогодні є великою проблемою у взаємних відносинах сучасної молоді. Педагогам слід постійно застосовувати різні прийоми та впроваджувати заходи, спрямовані на протидію насильницьких дій в учнівському середовищі та розвитку емпатійних відносин.

Список використаних джерел:

1. Бадалев А.А. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии / А. А. Бадалев, Т. Р. Каштанова // Групповая психотерапия при неврозах; под ред. Б.Д. Карвасарского, В.А.Мазуренко. Ленинград, 1975. С. 11–19.
2. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О. П. Санникова. Одеса: Хорс, 1995.

3. Рябовол Т. А. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т. А. Рябовол.
4. Барбара Б. Х. Когда твой ребенок – психопат [Електронний ресурс] / Бредли Хагерти Барбара. 2017.

Мостова Тетяна Олександрівна,

*аспірантка кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності, ЗНУ
практичний психолог, соціальний педагог КЗ «Василівська ЗОШ I-III ст.№3»
Василівської районної ради Запорізької області*

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні дитина може зіткнутися з насильницькими діями в будь-який час і в будь-якій ситуації: у школі, на відпочинку, на вулиці. Навіть родина не є тут винятком, попри те, що цей соціальний інститут покликаний забезпечувати безпеку, яка є необхідним фактором для нормального розвитку дитини. Проблема впливу екстремального досвіду на психіку дітей є однією з актуальних у психології розвитку, оскільки травматизація і віктимізація дітей поширені в сучасному суспільстві. Особливо травматичний вплив на психіку дитини спричиняється у разі фізичного, психологічного або сексуального насильства у сім'ї. Наслідки насильства викликають важкі психологічні травми і чинять негативний вплив на особистість дитини, тобто перешкоджають дитині реалізувати себе соціально, професійно та особистісно. Також насильницькі відносини у родині можуть провокувати прояви девіантної поведінки, яка особливо яскраво проявляється у підлітковому віці.

Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних праць, присвячених проблемам насильства над дітьми, показує необхідність глибокого і систематичного вивчення цього феномена. У вітчизняній психології досліджень, які були б присвячені психологічним наслідкам різних видів насильства над дітьми в сім'ї, методам надання психологічної допомоги та розробленні психокорекційних програм недостатньо. Разом із тим, надання психологічної допомоги дітям, які пережили різні види насильства, вимагає врахування вікових особливостей дітей та

підготовки кваліфікованих кадрів для роботи з ними. Суттєве значення для вивчення питання надання психологічної допомоги дітям – жертвам насильства став підхід В. Дерябіної, про специфіку її надання дітям різних вікових груп, а також наукові праці, що описують технологію психологічного супроводу дітей, які пережили травматичні наслідки різних ситуацій насильства в структурі сім'ї (Н. Платонова; Л. Алексєєвої; Т. Сафонові, Є. Черепанові та ін.)

Широке коло досліджень у галузі виховання педагогічно занедбаних дітей та підлітків-правопорушників проводилося педагогами, юристами, соціологами, філософами, психологами, медиками, а саме: М. Алемаскіним, Б.Ананьєвим, Г. Бочкарьовою, Т. Драгуновою, Д. Зотовим та ін.

Сім'я – це особливий суспільний механізм, що передбачає стосунки між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, родиною, які пов'язані не лише спільністю побуту, але й засновані на взаємній моральній відповідальності і взаємоповазі. Разом із тим, в умовах економічної, соціальної кризи, руйнуванні моральних цінностей, інститут сім'ї також зазнає згубних впливів і може перетворитись в осередок насильства [1].

Однією із базових потреб людини є почуття безпеки. Для дитини саме у сім'ї важливо почувати себе захищеною. Якщо батьки не можуть задовольнити базові потреби дитини, то на глибинному рівні психіки відбувається травматизація особистості. Далі може початися відповідний процес, який трансформується в агресію і може набути форму девіації, яка, своєю чергою, сприятиме деформації особистості.

Відзначаючи головний механізм впливу негативних умов виховання можна зазначити, що несприятливі умови виховання в сім'ї, в якій виховувалася дитина у дитячому віці, можуть датися взнаки через багато років при зіткненні з певною життєвою ситуацією. Психологи і юристи називають це проблемою криміногенної дії неблагонадійної сім'ї зі зсувом у часі. Найбільш типовими помилками сімейного виховання можна вважати такі: дефіцит позитивного спілкування батьків і дітей; відсутність у дорослих стійких власних моральних установок; умови життя в сім'ї не сприяють формуванню у дитини моральних

звичок; незнання і нерозуміння батьками внутрішнього світу дитини; недоброзичливе, грубе ставлення дорослих до дитини [4].

Підлітковий вік має дуже важливе значення у розвитку та становленні особистості людини. У цей період значно поширюється обсяг діяльності людини, помітно змінюється характер, відбуваються відчутні особистісні зміни, з'являються новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки та вимальовується загальна картина моральних переконань [2]. Проблемним є те, що все це відбувається на фоні фізіологічного й психічного розвитку підлітка, його духовного становлення. Для дітей такого віку провідною діяльністю є спілкування з ровесниками і наслідування їхнього прикладу. Підлітковий вік, характеризується фахівцями як перехідний, критичний. Звідси й неадекватність реакцій у відносинах із навколишнім середовищем, суперечність у діях і вчинках, які сприймаються дорослими, як аномалія, відхилення від загальноприйнятих правил і норм поведінки. Зміни в поведінці дитини (як-от: дратівливість, брутальність, невихованість, небажання навчатися) спричиняють одночасне бурхливе фізичне зростання і статеве дозрівання, занепокоєння сприйняттям себе іншими людьми та пошук професійного покликання [3]. Підліток намагається самовизначитися, ідентифікувати себе як члена однієї із соціальних груп, що водночас вимагає від нього прийняття цієї групи: поведінки, стилю одягу, мовлення. Якщо до психологічного радикала підлітка додаються ще й випадки насилля у сім'ї, то ми можемо говорити про тенденції до девіантної поведінки.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. Девіацію можна визначити як відхилення від загальноприйнятих норм і встановлених стандартів (юридичних, моральних чи соціальних) поведінки. Девіантність визначається відповідністю або невідповідністю вчинків (дій, діяльності) соціальними нормами (очікуванням), можуть бути й спірними (навіть вбивство не абсолютне – на війні воно заохочуване). Девіація включає три основні компоненти: людину, якій властива певна поведінка; норму (очікування), яка є критерієм оцінки поведінки як девіантної; іншу групу або організацію, що реагує на таку поведінку [5].

Суттєва ознака девіантної поведінки – конфлікт, суперечність між чинними нормами моралі та права, а також невміння, небажання або нездатність підлітка відповідним чином їх виконувати. Цікаво те, що на сьогодні серед мотивів антигромадянської поведінки підлітків майже половина скоєних правопорушень пов'язана із задоволенням примітивних, зокрема аномальних для підліткового віку, потреб (спиртне, тютюнові вироби, наркотичні речовини тощо). За статистикою, частина підлітків (до 20 %) скоюють правопорушення з прагнення пізнати нове, випробувати незвідане, інша частина – з пустощів, з нічого робити (11 %). Близько чверті відсотків правопорушень здійснюються з бажання самоствердитися серед однолітків [4].

Людина не народжується девіантною, а стає такою поступово. Психологічні труднощі, емоційні розлади та порушення поведінки досить часто зустрічаються у більшості дітей. Це – невіддільна частина розвитку. У підлітків із девіантною поведінкою спостерігається порушення в емоційно-вольовій сфері. Для них характерні неврівноваженість, запальність, імпульсивність, часта зміна настрою, емоційна нестійкість. Така нестабільність характеру впливає на відносини в класному колективі з однолітками, з дорослими, призводить до частих конфліктів.

Більшість фахівців вважає, що девіантна поведінка закономірна в тому, що не виникає на порожньому місці. «Важкі» підлітки, як правило, виростають у неблагонадійних сім'ях. Зазвичай девіантна поведінка стає наслідком цілого комплексу причин. Це і спадкові захворювання, і неналежний догляд за дитиною, і нездорові сімейні стосунки тощо. Особливу проблему в таких сім'ях становлять прояви жорстокості до дітей у вигляді фізичних покарань і, навіть, сексуальне насильство. Безумовно, негативний відбиток на психіку дитини накладає спостереження за проявами жорстокості й насильства як у власній сім'ї, так і в телепередачах і кінофільмах.

Проблема девіантності повинна вирішуватися через підвищення ролі сім'ї в профілактиці такої поведінки підлітків. Також необхідне підвищення виховної ролі школи в попередженні та подоланні відхилень у дітей – підготовки якості вчительського складу, створення при школах соціальної служби, яка б могла сприяти індивідуалізації роботи з девіантними підлітками, розвиток системи

позанавчальної виховної роботи з ними в умовах школи. Та найголовніше те, що єдність сім'ї та школи об'єднує та підсилює виховний вплив на девіантних підлітків. Сукупність усіх цих соціальних чинників справляє істотний вплив на розвиток особистості підлітка [2]. Чинники визначають характер соціальної активності – її позитивне чи негативне спрямування. Загальної педагогіки для впливу на підлітків з девіантною поведінкою замало, необхідно застосовувати інші прийоми та методики, які вивчає соціальна педагогіка. Вона має на меті допомогу неповнолітнім, які мають проблеми в задоволенні особистих потреб та у пристосуванні до соціальних, фізичних і психічних норм суспільства.

Отже, цілком обґрунтовано можна стверджувати, що кінцевою метою виховання, як процесу, який формує особистість, є вчинки особистості, які є соціальною дією, що об'єднує особистість і соціум. Виховання відіграє значну роль у житті людини, воно не існує поза певним середовищем і може бути зрозумілим лише у взаємодії з ним. Водночас виховання є суспільним процесом, одним із компонентів соціального середовища.

Список використаних джерел:

1. Варбан Є. О. Стратегії і прийоми психологічного подолання життєвих криз особистості / Є. О. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. № 8 2008. С.19.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство (социологический этюд) / Э. Дюркгейм. Москва: 2004. 560 с.
3. Запобігання відхиленням у поведінці школярів: за ред. Б. С. Кобзаря, Е. І. Петухова. Київ: Вища школа, 2002. 143 с.
4. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. Комітет сприяння захисту прав дитини. Київ. 2003. 342 с.
5. Мірошніченко А. В. Насильство в сім'ї [Електронний ресурс] /А. В. Мірошніченко// Правова освіта. Сайт Головного управління юстиції у Кіровоградській області. Режим доступу: http://pravovaosvita.ucoz.ua/publ/nasilstvo_v_sim_39_ji/1-1-0-13.

Надвинична Тетяна Лонгінівна,
*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи, керівник психологічної
служби Західноукраїнського національного університету*

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Протягом останніх десятиліть світова спільнота приймає постійні виклики політичного, соціального, економічного, культурного характеру. Зниження загального рівня добробуту, постійні загрози життю і здоров'ю, зростання конкуренції та соціальної напруженості в повсякденному житті, сприяє поширенню різних варіантів деструктивної конфліктної взаємодії (агресії, насильства та ін.), які поширюються на всі соціальні інститути. Характерні зазначені тенденції й для освітнього середовища. Нині більшість дослідників визнають, що рівень різноманітних видів насильства серед дітей та молоді надзвичайно високий. Практично кожного дня оприлюднюються випадки не просто неконструктивних, але часто вкрай жорстоких взаємин між учнями середньої, старшої та навіть молодшої школи. Так, згідно з опитуванням, проведеним ЮНІСЕФ у лютому 2017 року, 67% дітей протягом останніх трьох місяців зіштовхувалися з переслідуванням. При цьому 24%, тобто кожна четверта дитина, за цей період ставали жертвами булінгу. За даними ВООЗ, Україна у 2017 році займала 7 місце у світі з переслідувань та 9 місце – за кількістю жертв цькування серед 15-річних. Разом із тим, Україна займає 4-те місце за рівнем проявів агресії серед підлітків. 80% дітей зіштовхуються з різними видами насильства протягом шкільного життя [1]. Отож булінг, як тривале та повторюване насильство однієї людини або групи осіб стосовно іншої, що має на меті залякати та підпорядкувати її волю, вже став звичним фактом сучасного вітчизняного освітнього простору.

Проблема вивчення різноманітних форм насильства не нова, а її різноманітні аспекти ґрунтовно висвітлені у роботах як зарубіжних (Д. Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пікас, Є. Роланд. та ін.), так і вітчизняних (І. С. Бердишев, М. Г. Нечаєва, І. С. Кон, М.Л. Бутовська, О.Л. Луценко, К.Е. Ткачук та інші) науковців. На нашу думку, не зважаючи на значну цікавість вітчизняних дослідників до цієї

тематики, більшість їх пошуків присвячена аналізу булінгу у шкільному середовищі, в той час, як освітній простір ЗВО залишається поза увагою. З одного боку, це продиктовано об'єктивними обставинами. Студентський колектив дещо відрізняється від шкільного і за своєю структурою і за розподілом ролей, які у ньому виконуються. Адже вступаючи до ЗВО кожна молода людина має можливість презентувати себе у зовсім новому статусі, без «тягаря шкільного минулого» у якому, можливо, вона виступала у певній ролі булінгу. Крім цього, студенти, вступивши у новий віковий період, дорослішають, змінюють життєві інтереси, ціннісні орієнтири тощо, а це робить їх поведінку менш конфліктною та агресивною. З іншого – в університеті вже немає такого жорсткого контролю за життям молодої людини, кожен сам може обирати як власний професійний шлях, так і форму взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Та, якщо для старшокласників це перевага, то для студентів початкових курсів інколи навпаки – перешкода. Адже, звикнувши до шкільного регламенту, більшість із них очікує, що організацією їхньої колективної діяльності будуть займатися інші (куратори, викладачі), а тому не проявляють належного рівня активності та ініціативності. Тому, за законами групової взаємодії, «владу» у групі захоплюють найбільш авторитетні студенти, які не завжди є «позитивними» лідерами і можуть намагатися керувати колективом в агресивній формі, провокуючи та підтримуючи насильство.

Останні десятиліття, особливо останній рік, ускладнений пандемією та вимушеною соціальною ізоляцією, минули під знаком т.з. «віртуальних просторів соціалізації», які значно скоротили число ситуацій живого, безпосереднього спілкування. При цьому фактично єдиним для переважної більшості дітей, підлітків та молоді простором соціальної взаємодії залишається освітня установа, зокрема учнівський та студентський колектив. На жаль, інноваційні тенденції, які нині мають місце у вищій школі, дещо змістили акценти із колективних на індивідуалізовані підходи, методи і форми побудови освітнього простору. Це, звичайно, відображає пріоритети сьогодення, які спрямовані на розкриття та плекання індивідуальності, але водночас, залишають особистість на одинці зі своїми проблемами, ускладнюють процес адаптації та прийняття нового

соціального статусу. Багато сучасних студентів зауважують, що за роки навчання в університеті так і не змогли знайти своє місце у студентському колективі або потерпали від різноманітних форм булінгу (більшою мірою психологічного) саме через брак організованих заходів із формування т. з «первинного колективу». Особливо актуальним це питання є для молодих людей, які у шкільному житті зіштовхувалися з проявами насильства з боку інших. Так, дослідники цієї проблематики вказують, що більше половини таких студентів «... не відчують бажання до самостійного налагоджування контактів, включення в чіюсь діяльність, але очікують такої поведінки від інших, хочуть, щоб їх запрошували брати участь у діяльності, цінували спілкування з ними» [2].

Відтак, пріоритетне завдання усіх учасників освітнього процесу ЗВО – насамперед, кураторів за підтримки фахівців психологічної служби [3; 4], активізувати діяльність із розвитку первинного студентського колективу, в процесі якої буде здійснюватися руйнування деструктивної взаємодії через активізацію і розвиток просоціальної поведінки, яка є альтернативою агресивній, віктимній і конформній поведінці, через залучення молоді в колективну творчу діяльність, виконання ними вправ, рольових ігор спрямованих на командування, формування знань і умінь безконфліктного спілкування, розвитку позитивних емоційних відносин членів колективу завдяки побудові формальних та неформальних взаємодій між ними, здійснення колективних творчих справ, спрямованих на турботу про колектив і про інших людей тощо.

Отож, основним механізмом реалізації потенціалу колективу в профілактиці булінг серед студентської молоді вважаємо діяльнісне опосередкування, як детермінацію поведінки і міжособистісних взаємодій членів групи змістом, цілями і завданнями групової діяльності у процесі якої буде здійснена зміна конкурентних відносин на відповідальну залежність, при якій кожен відповідає не лише за власний результат навчальної чи соціальної діяльності, а й обстоює позицію всього колективу.

Серед найдієвіших профілактичних заходів, спрямованих на попередження та боротьбу з проявами булінгу у студентському колективі можна зазначити наступні:

- проведення профілактичних заходів (лекцій, круглих столів, зустрічей тощо) з метою підвищення рівня психологічної культури щодо проблем булінгу в освітньому просторі ЗВО серед усіх його безпосередніх учасників (викладачів, кураторів, студентів та ін.);

- організація просвітницької кампанії, спрямованої на ознайомлення із юридичними, психологічними та соціальними аспектами вирішення різноманітних питань, пов'язаними із насильницькою поведінкою з боку інших;

- використання практико-зорієнтованих занять (тренінгів, освітніх ігор тощо), мета яких – розвиток емоційної та соціальної компетентності. Перша спрямована на усвідомлення своїх емоцій, управління ними та розпізнавання емоційних станів інших людей, що дає змогу чітко ідентифікувати випадки, в яких здійснюється булінг і регулювати власні стани в цих інцидентах, друга ж – розвиває навички асертивної поведінки і конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;

- регулярне проведення психодіагностичних обстежень (індивідуальних та групових) у т. ч. соціометрії з метою виявлення не лише учасників булінгу, але і його свідків, яка уможливить роботу з неформальною структурою групи через індивідуальні дії. Останні дослідження доводять, що звернення до свідків та високостатусних просоціально зорієнтованих членів студентської групи з проханням допомогти потенційній або реальній жертві насильства через демонстрацію зразків поведінки у взаємодіях і захистити жертви від атак, мають значний позитивний ефект;

- розроблення та впровадження чіткого механізму звернення до відповідних адміністративних органів усіх учасників освітнього процесу у разі виникнення ситуації булінгу тощо.

У всіх вищеперерахованих випадках доцільно активно залучати не лише представників професорсько-викладацького колективу та фахівців-психологів, а й самих студентів, котрі у ситуації безпосередньої емоційної взаємодії зможуть більш легко знайти форми і методи донесення інформації до студентської групи.

Відтак, пропоновані психопрофілактичні заходи спрямовані не лише на зниження рівня прояву різноманітних форм насильства, а на зміну всього

освітнього середовища ЗВО, яке передбачає створення безпечних та комфортних умов навчання і діяльності всіх його учасників.

Список використаних джерел:

1. Булінг в українських школах. Дослідження UNICEF Ukraine. Директор школи. 2017. № 1/2. С. 7–11.
2. Кайріс О. Д., Самойленко А. С. Психологічні особливості міжособистісних відносин студентів ВНЗ з досвідом шкільного булінгу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/33693173.pdf>
3. Надвинична Т. Л. Інноваційні методи профілактики девіантних форм поведінки серед студентської молоді. *Malzenstwo i rodzina – wspoczesny obraz / Praca pod redakcja J. Zimnego*. Katowice. 2019. С. 329–342.
4. Надвинична Т. Л. Моделі і схеми профілактичної роботи психологічної служби університету. *Психологія і суспільство*. 2016. № 1. С. 114–134.

Пріснякова Людмила Макарівна,

*завідувач кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент ВНПЗ
«Дніпророський гуманітарний університет»*

ДИТЯЧЕ НАСИЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Актуальність теми полягає в тому, що одним із показників духовного розвитку та соціальної зрілості суспільства є ставлення до дітей. Діти – майбутнє кожної країни, якщо вони живуть здоровим життям зараз, то за країною буде багатообіцяльне майбутнє.

Вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує сталість економічного і духовного поступу. В суспільстві, що зорієнтоване на високі загальнолюдські цінності, не можуть бути терпимі прояви жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне – насильство знову породжує ту ж саму жорстокість.

Актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми зумовлена тим, що різні види насильства над дітьми, ігнорування їхніх основних потреб негативно позначаються на розвитку, здоров'ї та житті дитини, порушують її соціалізацію, спричиняють бездоглядність і злочинність серед дітей. Достовірної статистики щодо дітей, зокрема потерпілих від жорстокого поводження, в Україні немає

передусім через брак доступного механізму виявлення та системи обліку таких дітей. Певною мірою це зумовлено відсутністю визначення поняття «жорстоке поводження з дітьми» в юридичній практиці. Поширення жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, школі, мікросередовищі є очевидним і засвідчує відставання розвитку правової науки від потреб соціальної практики.

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» фізичне насильство в сім'ї визначено як умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, шкоди його честі й гідності. Водночас значення поняття «фізичне насильство над дитиною» не змінюється й у тому разі, коли дитину б'ють або завдають тілесних ушкоджень поза сім'єю: у школі, виховній установі, мікросередовищі тощо. Фізичне насильство як вид жорстокого поводження з дітьми, на жаль, є досить поширеним в українській практиці сімейного виховання, попри те, що Сімейний кодекс України забороняє батькам застосовувати фізичні й інші види покарання стосовно дітей. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» виокремлено чотири види насильства в сім'ях: психологічне, фізичне, сексуальне й економічне. Численні соціологічні опитування дітей, проведені авторитетними науковими організаціями, свідчать про активне поширення насильства щодо дітей: від 40 до 50 % опитаних дітей констатували застосування до них різних форм насильства. Опитані батьки або дорослі також підтверджують активізацію насильства з боку інших осіб стосовно молодшого покоління. Батьки та дорослі зазвичай джерелом насильства вважають інших дітей, учителів, медичних працівників, а інколи – державних службовців. Діти визнають джерелом насильства батьків (вітчимів), старших братів або сестер, однокласників. Молодші за віком діти частіше зазнають фізичного насильства. Жертвами психологічного та сексуального насильства стають переважно підлітки.

Таким чином, держава законодавчо забезпечує захист дітей від: усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбального і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до

вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань і течій, використання їх для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

При створенні законодавчих актів треба враховувати й системи, які характеризують суспільство-раціональне (матеріальне), ірраціональне і духовне. Дотримуючись цього підходу, складемо рівняння соціально-політичного стану суспільства. Як змінні виберемо: добробут суспільства y_1 – ВВП на душу населення; ступінь інтелектуалізації суспільства h , духовність суспільства ζ . Ступінь інтелектуалізації суспільства h можна прийняти пропорційною числу людей із вищою (і середнім спеціальним) освітою, тобто $h \sim N_{he}$. Тому реальний добробут населення прямо пропорційно N_{he} і обернено пропорційно до числа малограмотних, рівному $(N_{\Sigma} - N_{he})$ (які в основному виконують фізичну роботу), тобто добробут пропорційний відношенню

$$N_{he}/(N_{\Sigma} - N_{he}) = 1/(1/N_{he} - 1) = 1/(1/h - 1) \quad (1)$$

Як ми зазначили вище, в духовність ми включаємо все, що вналежать до етичної поведінки людини – криміналізацію, демократизацію, культуру, ідеологію, релігію і тому подібне. Балансове рівняння можна записати таким чином

$$y_1 + \Delta y_1 = R \cdot \zeta / (1/N_{he} - 1) \quad (2)$$

Розглянемо докладніше функцію етики поведінки суспільства ζ (духовність суспільства). Найпростішим підходом буде представлення цієї функції у вигляді творів відповідних коефіцієнтів, отриманих нормуванням певного чинника стосовно до світового стандарту. Так, коефіцієнт демократизації суспільства представляє відношення інформаційної множини, що відображає сукупність найрізноманітнішої інформації про демократичні порядки в суспільстві I_d , і множини, що відображає світовий стандарт демократії

$$\zeta_d = I_d / I_d^*$$

Оскільки визначати потужність цих інформаційних множин ми не можемо, то перехід до відносних величин істотно спрощує обчислення коефіцієнта ζ_d – це

може бути метод експертних оцінок, соціологічних опитів, тестування. Таке завдання має самостійне значення і її рішення в справжній роботі не ставиться.

Аналогічно можна ввести коефіцієнти культурності нації $\zeta_k = I_k / I_k^< (<1)$, духовних цінностей $\zeta_{sp} = I_{sp} / I_{sp}^< (<1)$, криміналізації $\zeta_{cr} = I_{cr} / I_{cr}^< (>1)$. Тоді функція етики поведінки суспільства ζ буде дорівнювати

$$\zeta = \zeta_d \zeta_k \zeta_{sp} / \zeta_{cr} \quad (3)$$

Як видно, одним з основних шляхів падіння добробуту народу в країні відповідно до запропонованої моделі є зменшення функції етики поведінки суспільства s , яке може забезпечуватися зміною тих, що входять до s коефіцієнтів. Можна думати, що зміна таких нематеріальних коефіцієнтів, як коефіцієнти культурності нації ζ_k , духовних цінностей ζ_{sp} , демократизація ζ_d слабо відбиваються на добробуті народу, але розрахунки показують інше. Зміна коефіцієнтів демонструє також зміну насильства в суспільстві, родині, зміну насильства у ставленні до особистості, зокрема до дітей. Насильство над дітьми можна розглядати в межах чотирьох категорій, дві з котрих, хоча й не є насильством у прямому значенні цього слова, але також справляють шкідливий вплив на дітей. Нами сприйняті перші спроби моделювання розвитку насильства у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї / І. О. Бандурка // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. Вип. 2. С. 47–57.
2. Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми / В. О. Казміренко // Національна академія внутрішніх справ, м. Київ. 2017. Вип. 1(20). С. 78–89.
3. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема / Я. І. Юрків // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 28. С. 185–188.
4. Бондаровська В. М. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери / В. М. Бондаровська. Київ: «КАЛИТА», 2014.
5. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення / Т. В. Гончарова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2010. № 4. С. 47–53.
6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

Рогуліна Ольга Володимирівна,
практичний психолог Ізюмського центру дитячої та юнацької творчості
Ізюмської міської ради Харківської області

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Створення мирного, незагрозливого середовища як умови встановлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Враховуючи сучасний етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи запобігання та протидії насильству. Надзвичайно гостро питання створення безнасильницького середовища постає в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками. Проте часті явища насильства, булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяють повною мірою досягти поставлених цілей. Значних змін потребує система середньої загальної, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти, які мають забезпечити дотримання загальнолюдських прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; створити атмосферу безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечити процес конструктивної комунікації учнівської молоді з оточенням [1, с. 11].

Свобода від насильства – одне з основних прав людини. Утім від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, дівчата та хлопці. Насильство над дітьми – проблема, яка завжди існувала і скоріш за все, ще дуже довго буде існувати у сучасному суспільстві. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Останнім часом у закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу. Тривожною тенденцією для сучасного дитячого середовища стає булінг (цькування). Насильство завдає хлопцям та дівчатам тяжких травм, фізичних і

моральних, які мають згубні наслідки для їхнього подальшого психосоціального добробуту [1, с. 12].

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, у тому числі щодо третіх осіб, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе або завдається шкода психічному здоров'ю особи.

Щоб краще зрозуміти природу насильства, варто розглянути, хто такі постраждалих/постраждала та кривдник/кривдниця. Не існує єдиної формули, яка б розраховувала портрет людини, яка вчиняє чи страждає від насильства, адже постраждалою від насильства на вулиці, наприклад, може стати будь-яка людина, що опинилася не в тому місці і не в той час. Є певні тенденції, особливо якщо ми говоримо про насильство, яке відбувається циклічно та має хронічний характер. Існує припущення, що в кожній жертві живе насильник, а кожен насильник має характеристики жертви. Насильником (кривдником) здебільшого стає людина, яка сама переживала насильство, має «занижену» самооцінку, прагнення контролю, домінування (ставить свої цінності, упередження вище за інші та нав'язує їх), не в змозі висловити свої потреби та зрозуміти потреби іншого [2, с. 11].

Захист дітей від жорстокості, запобігання злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний характер. У діяльність щодо припинення насильства повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної і психологічної служб. Однак, найчастіше зусилля зі створення ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо дітей, надання допомоги жертвам жорстокого поводження розбиваються через перешкоди, з-поміж: відомча обмеженість і міжвідомча роз'єднаність, суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці, відсутність єдиних методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи; ігнорування профілактичної спрямованості в

роботі з дітьми і сім'єю; відсутність законодавчих норм і правозастосовної практики щодо захисту і реабілітації жертв, що посилюється правовою недовірою населення до правоохоронних органів, низькими матеріальними статками, що не дозволяють звертатися за кваліфікованою юридичною допомогою; неформованістю у педагогів, поліцейських, соціальних, медичних працівників навичок спілкування з жертвою, що веде до приховування або замовчування фактів насильства, особливо за відсутності особистої зацікавленості дорослого в покаранні кривдника і реабілітації постраждалого від домашнього насильства; відсутність ефективно дієвої і доцільно організованої реабілітаційної системи. Проблема ускладнюється ще й тим, що значна частина постраждалих від насильства – вихідці з неблагонадійних верств або «діти вулиці», в долях яких мало хто зацікавлений. Іноді діти оплачують власним стражданням і навіть життям батьківську потребу в самоствердженні, прагненні дорослих влаштувати особисте життя, стають заручниками п'яних батьків і постійно роздратованих матерів. Розв'язати проблему насильства щодо неповнолітніх можна тільки у разі спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Метою роботи щодо нівелювання наслідків насильства є не заміна або усунення батьків, які не в змозі нести відповідальність за виховання своїх дітей, а допомога сім'ї у відновленні або формуванні здатності до названої діяльності [2, с. 3].

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
2. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Запобігання та протидія насильству». Методичні рекомендації. Київ 2018. <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>

Савченко Віктор Григорович,
доктор педагогічних наук, професор, ректор ПДАФКіС
Андрюшина Любов Леонідівна,
кандидат біологічних наук, завідувачка кафедри педагогіки і психології ПДАФКіС,
Родіна Юлія Дмитрівна,
кандидат наук з фізичної культури і спорту, доцент кафедри педагогіки і психології ПДАФКіС,
Родіна Євгенія Дмитрівна,
практичний психолог НТУ «Дніпровська політехніка»

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПРОТИДІЯ ВИНИКНЕННЮ ПОЛЯ МОЖЛИВИХ КОНФЛІКТІВ

Психологічні проблеми, що виникають при навчанні у закладі вищої освіти, і з якими зустрічаються викладачі та здобувачі, досить різноманітні. І це не тільки адаптація до навчання, робота з формуванням готовності бути фахівцем у полі майбутньої професії, суто особистісні проблеми, як зазначають науковці Н. В. Чепелева і Н. І. Пов'якель, Т. С. Яценко, В. Д. Острова та інші [1; 4; 5].

Психолог у ЗВО взагалі має широке і часто надскладне поле діяльності, ніж практичний психолог, психотерапевт, або психолог в освітніх закладах нижчого рівня, адже наряду з наявністю професійного спрямування, є особистісне поле зростаючої професійно, молоді людини, адже студентський вік має свою проблемність, свою вікову кризу тощо [2; 3].

Не завжди викладачі закладу вищої освіти, особливо спеціального професійного спрямування (технічних, економічних та інших), мають спеціальну педагогічну освіту, мають несформовані, або сформовані психологічні компетенції на низькому рівні [2; 4; 5]. Це не тільки не дозволяє їм допомогти студенту, але й породжує, своєю чергою, поле можливих міжособистісних конфліктів уже на підґрунті суто навчальної діяльності.

Наявність у закладі вищої освіти психологічної служби вирішує і перешкоджає виникненню таких викривлень.

Завданнями психологічної служби у закладі вищої освіти є:

1. Надання психологічної допомоги студентам та співробітникам академії або університету у складних життєвих ситуаціях.
2. Сприяння особистісному та професійному розвитку студентів.

3. Створення умов для формування мотивації до навчання, самовиховання і саморозвитку.

4. Формування у студентів та співробітників університету високого рівня психологічної культури.

5. Гуманізація стосунків у студентських і викладацьких колективах.

6. Забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу, створення умов для реалізації особистості та її творчих здібностей.

7. Психологічне забезпечення профілактики конфліктів у студентському середовищі, психологічний супровід студентів, що потребують особливої уваги викладачів, профілактика загострення особистісних проблем та формування девіантної та адиктивної поведінки.

Де принципами, які реалізує психологічна служба, є: етичне ставлення до учасників процесу; повага до практичного матеріалу особи та всіх, кого стосується робота; конфіденційність (не поширення відомостей, отриманих у процесі психологічної діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди людині або її оточенню). Саме ці засади вирішують вищезазначене поле проблем.

Вивчення психолого-педагогічної адаптації студентів до навчальної та спортивної діяльності привертає увагу до наявності групових конфліктів і засобів їх подолання. Часткове дослідження поля конфліктності, представлене у таблиці 1, яке проводилося під час проходження студентами тренерської практики на 4-му курсі в Академії фізичної культури і спорту за допомогою «Методики оцінки реагування в конфліктах К. Н. Томаса» свідчить про недостатньо різносторонню сформованість усіх видів спілкування. Багато респондентів уникає конфліктів, знаходить компроміс як окремий шлях подолання конфліктів, але не зіставляє його із суперництвом, що говорить про можливо недостатній розвиток особистості, особливо що стосується її ядра і потребує подальшого вивчення.

Розподіл студентів ПДАФКіС за способами адаптації до конфліктів

№	Домінуюча стратегія поведінки	Кількість	%
1	Компроміс	27	18,7
2	Пристосування	12	8,3
3	Співпраця	18	12,5
4	Суперництво	20	13,8
5	Уникання	28	19,4
6	Компроміс/ пристосування	2	1,4
7	Компроміс / суперництво	-	-
8	Компроміс / уникнення	7	4,9
9	Співпраця / компроміс	7	4,9
10	Співпраця / пристосування	3	2,1
11	Співпраця / уникнення	3	2,1
12	Суперництво / компроміс	1	0,7
13	Суперництво/пристосування	-	-
14	Суперництво / співпраця	2	1,4
15	Суперництво/уникнення	4	2,8
16	Уникнення/пристосування	1	0,7
17	Компроміс/уникнення / пристосування	2	1,4
18	Співпраця /компроміс / пристосування	3	2,1
19	Співпраця / компроміс / уникнення	-	-
20	Суперництво / компроміс / пристосування	1	0,7
22	Суперництво / компроміс/ співпраця	2	1,4
23	Суперництво / компроміс / уникнення	1	0,7
24	Суперництво / співпраця / пристосування	-	-

Дані показують, що є багато напрямків для роботи саме практичного психолога у межах роботи психологічної спрямованості зі студентами не тільки молодших курсів у сфері адаптації їх до навчального процесу, але й роботи з полем конфліктів та механізмів їх подолання на старших курсах та має велике значення у роботі зі спортсменами, особливо що стосується високої кваліфікації.

Таким чином, психологічне супроводження навчального процесу у закладі вищої освіти є потребою і викликом часу, підвищує якість навчально-виховного процесу, підіймає вирішення поля конфліктів на сучасний рівень та запобігає виникненню багатьох проблем, що можуть виникнути у полі навчання у закладі вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Горленко В. М., Острова В. Д., Сосновенко Н. В., Ткачук І. І. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: методичні рекомендації (В. Г. Панок, ред.). Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713246/>
2. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні засади розвитку психологічної науки XXI сторіччя. Проблеми сучасної психології, (1), 7–16, 2019. URL: <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-01>.
3. Панок, В. Г. Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби. Вісник Національної академії педагогічних наук України, № 2(1), 2002. URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-9-1>.
4. Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Зазимко О. В., Гуцол С. Ю. [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелевої. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія Київ: Педагогічна думка, 2016. 232 с.
5. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2004.

Ходотаєв Артем Андрійович,

*здобувач IV курсу факультета права та психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

Корсунська Вікторія Валентинівна,

*науковий керівник: старший викладач кафедри психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ПРОЯВ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ОСІБ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

В останні роки майже всі освітні заклади здійснюють більш-менш інтенсивні дії, спрямовані на запобігання агресії та насильства одночасно. Однак багато педагогів відчувають розчарування через низьку ефективність цих заходів. Насильство в межах освітніх установ існувало завжди та мало певне підґрунтя.

На нашу думку, насильство можна умовно поділити на дві частини:

Якщо з фізичною стороною насильства все зрозуміло, то не фізична сутність, на нашу думку, ширше та трактується суб'єктивно. Усі розуміють сутність не фізичного насильства, але дії мають інший зміст. До не фізичного насильства в межах освітньої системи, що здійснюється над учасниками освітнього процесу, можна умовно поділити на такі підвиди:

1. **Психічний тиск.** У дитини спостерігається втома, дратівливість, проблеми концентрації, виникають різні захворювання, наприклад, головні болі. Демонстрація зневажливого ставлення, відкриті образливі висловлювання призводять до прояву симптомів депресії. Дитина, на яку постійно підвищують голос, відчуває смуток, порожнечу, відсутність сенсу життя. Такі симптоми не можуть бути недооціненими.

2. **Сексуальний тиск.** Сексуальне насильство – це коли дорослий залучає дитину в будь-яку сексуальну активність, незалежно від їх мотиву. Існують випадки сексуального домагання в закладах освіти з боку персоналу, про які керівництво замовчує. Діти отримують травму, яка може проявитися у майбутньому. Сексуальний контакт дитини з дорослим – це досвід, який негативно позначається на її розвиток, фізичне, емоційне та соціальне функціонування. Явище сексуального насильства над дітьми є несумісним з моральними та правовими стандартами майже всіх культур і країн світу.

3. **Юридичний (правовий) тиск.** Кожен день ми здійснюємо безліч юридичних дій, не усвідомлюючи цього, наприклад, коли ми купуємо газету або коли сідаємо в автобус і купуємо квиток. Якщо ми робимо таку дію під впливом помилки, загрози, обману або в стані, в якому ми не можемо розпізнати сенс наших дій, ми можемо захистити себе від негативних наслідків, пов'язаних з цим процесом. На таку діяльність вплинуть так звані недоліки волевиявлення. Випадки юридичного тиску спостерігаються в момент виконання функціональних обов'язків, коли педагогічні працівники виконують обов'язки іншого спеціаліста без надання на то згоди. Дії керівника мають авторитарний характер. Надмірне навантаження призводить до емоціонального вигорання і до професійної деформації.

4. **Економічний тиск.** Прояви економічного тиску відбуваються як у шкільному середовищі, так й у повсякденному житті поза освітнім закладом. Пошкодження чи знищення одягу, речей; крадіжки гаджетів, їжі тощо; вимагання грошей – такі дії безпосередньо мають фінансову складову. Дитина вимушена віддавати кошти, щоб залишитися цілою та не отримати будь-які тілесні

пошкодження. Відчуття страху, беззахисності, уникнення компаній однолітків зменшують здатність дитини до комунікації.

5. Соціальний та політичний тиск. Розуміння такого виду впливу на учасників освітнього процесу не вивчається. Чомусь усі стоять осторонь, коли йдеться про участь освітніх закладів у виборчій системі. Гасло «Школа поза політикою» існує на папері. Нав'язування ідеологічної думки зовні призводить до конфліктної ситуації між учасниками освітнього процесу. Існують моменти, коли начебто здійснюється допомога від якоїсь політичної партії, то розмінною монетою стають як вчителі, так і на діти. Крім цього, мова викладання – камінь спотикання. Відбувається тиск на заклад освіти з боку батьків щодо неправильного викладання предметів та проведення заходів, де вивчаються історичні події українського суспільства. Образливі висловлювання в бік вчителя щодо виконання програмного змісту не сприяють якісному навчанню. Діти повинні приходити до закладу освіти навчатися, вчителі – вчити, а батьки – виховувати.

У ході вивчення теми насильства, ми побачили, що під тиск із пропонуванних видів, можуть потрапити всі учасники освітнього процесу.

1) Створення коаліції «вчитель – учні». Існують випадки, коли роль «лідера» виконує вчитель, який надає доручення своїм улюбленцям провести так звані «перемовини» з «білою вороною» (дитиною, яка має індивідуальні відмінності) та провчити за якісь незначні порушення. Учень отримує догану навіть не розуміючи її зміст. Вчитель маніпулює учнями, контролює процес зовні, підтримує знущання ігноруванням або принижує дитину прилюдно, перед усім класом та ін. І тут вже йдеться не про компетентність та професіоналізм вчителя, а про його моральні цінності.

В освітньому закладі мають місце випадки, коли вчитель проявляє агресію щодо групи учнів. Заангажованість, необ'єктивність, критика, сарказм, підвищення голосу (крик), погроза, зневажливе ставлення, наявність певних «забобонів», що базуються на розбіжностях у поглядах, стають причинами насильства.

Крім цього, в дитячому середовищі мають місце цькування учнями самого вчителя. Причиною для цього можуть бути провокації з боку учнів щодо компетенції вчителя, його зовнішнього вигляду. Наприклад, діти навмисно дратують вчителя, начебто здійснюючи перевірку його на міцність та терпіння. Особливо такі випадки відбуваються з новоприбулими вчителями.

1) Створення коаліції «адміністрація – батьки». Підвищена тривожність, батьківські страхи, постійні скарги на вчителя стосовно організації освітнього процесу, незадоволення викладанням того чи іншого предмету, або зовнішнім виглядом вчителя, призводить до цькування педагогічного працівника. Наслідком цькування є звільнення.

2) Створення коаліції «учні – учень». Дитина підпадає під цькування групи дітей з різних причин: зовнішній вигляд, різне соціальне положення, статус, складні сімейні обставини, про які знають однолітки. Це може бути навіть висловлювання власної думки, неузгодженість, бачення проблемної ситуації по-різному. Коли група учнів проявляє ворожість та агресивні дії відносно однокласника, то в останнього з'являються ознаки страху, боязкості, тривожності, дитина усамітнюється, ховається, уникає будь-якого спілкування тощо.

Однак існують випадки, коли учень створює конфліктну ситуацію, яка проявляється в його поведінці. Учень навмисно ображає дітей та провокує їх на конфлікт, розпочинає бійки, штовхає дівчат, користується ненормативною лексикою, курить цигарки тощо. Це прояви девіантної поведінки. І тут вже необхідно вживати заходи комплексно із залученням спеціалістів.

Вивчення проблемних питань пов'язаних із проявом насильницьких дій в освітньому середовищі, мають вирішуватися не однією особою або групою постраждалих осіб. Суспільна взаємодія у розроблені стратегії щодо подолання насильства не повинна мати хаотичний характер. Тільки спільне вирішення завдань призведе до стабільності та зменшенню фактів знущання в освітньому середовищі.

Отже, на нашу думку, для учнів оптимальним варіантом буде введення такого предмета, як «Етика» та «Професійна етика». Це допоможе сформувати звичку належного та шанобливого ставлення до персони вчителя та однолітків.

Формування морально-етичних якостей в учнівській молоді впроваджувати у спільній взаємодії батьків та педагогічного складу освітнього закладу, де батьки мають переважні важелі у вихованні своїх дітей.

Для педагогічного складу доцільно проводити практичні заняття з метою попередження, профілактики та правилами поведження під час конфліктних ситуацій. Такі заходи сприяють формуванню вмінь та навичок поведження в конфліктних ситуаціях та дадуть можливість бути морально готовим до вирішення конфліктної ситуації та компетентним працівником.

Крім цього, на нашу думку, доцільно проводити обстеження психічного стану як педагогічних працівників, так й учнівської молоді. Дотримання таких заходів допоможе уникнути серйозних наслідків.

Список використаної літератури:

1. Гевчук Н. С. Соціальна профілактика булінгу в закладах освіти // Н. С. Гевчук, Н. М. Дідик // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2019. Вип. 32. С. 54–62.
2. Куришко Д. Вчитель – агресор і жертва агресії. Як бути з насильством у школі? // BBC News Україна 02 лютого 2019 // URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47078333>.
3. Поляруш С. І. Поняття та проблеми правового захисту від шкільного булінгу // Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211–213.
4. Прибіткова Н. О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання / Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків: 2017. С. 58–61.
5. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с.

Фалей Катерина Юріївна,

*практичний психолог, Микитицької загальноосвітньої школи I-II ступенів
Дубенської районної ради Рівненської області*

ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ВИЯВЛЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Однією з перешкод до побудови цивілізованого суспільства є проблема домашнього насильства. У п. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та

протидію домашньому насильству» зазначено, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім’ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім’єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Діяння визнається насильством лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства і призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім’ї. Домашнє насильство може мати форму, як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім’ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі) [2, с. 1].

Стаття 32 Конституції України наголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1, с. 1].

Міністр соціальної політики України Марина Лазебна повідомила, що протягом 2020 року в Україні спостерігається зростання звернень щодо домашнього насильства: «У кожній другій родині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, є прояви насильства. Через пандемію ситуація погіршилася. Ми побачили зростання рівня домашнього насильства. Тільки за цей рік ми бачимо сплеск звернень з приводу насильства на 66%».

За даними Мінсоцполітики, поміж всіх звернень про домашнє насильство – найбільше від жінок: 86%, чоловіки – 12% і 2% – діти.

«Обліковано 197 звернень щодо вчинення домашнього насильства стосовно осіб з інвалідністю. 23 тисячі осіб охоплено соціальними послугами з приводу домашнього насильства в центрах соціальних служб», – повідомили у Мінсоцполітики [4, с. 1].

Захист від насильства та недопущення насильницьких дій – одне з основних прав людини. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Протягом останніх років у закладах освіти спостерігається зростання виявлення кількості випадків домашнього насильства. Це стало тривожною тенденцією для сучасного закладу освіти. Насильство завдає здобувачам освіти тяжких травм, як фізичних, так і психологічних, які мають згубні наслідки для їхнього подальшого життя.

Відповідно до методичних рекомендацій заклади та установи системи освіти: проводять з учасниками освітнього процесу виховну роботу із запобігання та протидії насильству; повідомляють не пізніше однієї доби службу у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України у разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень; проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками освітнього процесу з питань запобігання та протидії насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого ставлення учнів до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань запобігання та протидії насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей; організують роботу практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми; взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до чинного законодавства [3, с. 1].

Одним із найважливіших напрямів профілактичної діяльності, спрямованої на протидію насильству є просвітницька робота серед дітей та молоді, яку проводять фахівці психологічної служби.

З метою профілактики насильства та надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій фахівці служби: аналізують соціально-психологічний клімат в освітньому закладі в цілому та окремих класах (групах), дають рекомендації щодо його поліпшення та сприяють класним керівникам, іншим співробітникам освітнього закладу, учням та батькам в його поліпшенні;

розпізнають в учнів і працівників закладу освіти проблеми в міжособистісному спілкуванні, адаптації до колективу, передумови до насильницької поведінки або віктимізації і надають їм своєчасну соціально-психологічну допомогу; здійснюють систематичне спостереження за учнями з особливими освітніми потребами, особливостями розвитку та поведінки і іншими учнями, у яких надвисокий ризик стати жертвою насильства і дискримінації, а також за учнями, що знаходяться на внутрішньошкільному обліку через порушення дисципліни або вчинення актів насильства; надають їм, їхнім батькам і класним керівникам необхідну консультативну допомогу; консультують педагогів, інших співробітників освітньої установи, учнів і їх батьків з питань запобігання агресивної поведінки, вирішення конфліктних ситуацій та надають необхідну психологічну та соціальну допомогу; проводять із працівниками освітнього закладу, учнями та їх батьками спеціальні заняття і тренінги з розвитку навичок спілкування, вирішення конфліктів, керування емоціями і подолання стресових ситуацій; беруть участь у розборі випадків насильства, оцінюють психологічний стан жертви, кривдника і свідків, і надають їм необхідну соціально-психологічну допомогу; у разі наявності показань рекомендують звернутися за професійною психологічною і соціальною допомогою та реабілітацією до відповідних установ; взаємодіють з фахівцями соціальних служб, центрів соціальної допомоги сім'ї та дітям, реабілітаційних центрів, медичних служб для надання допомоги постраждалим від насильства та іншим учасникам конфліктних ситуацій.

Одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування у здобувачів освіти умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього до освітнього плану закладу освіти необхідно включити програми, які навчають дітей навичкам керування своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень. Важливо, щоб у межах таких програм також обговорювалися питання, пов'язані з сексуальним і репродуктивним здоров'ям і поведінкою. Подібні програми допомагають учням засвоювати загальнолюдські цінності, вчитися поважати

права і гідність людини, гендерну рівність і різноманіття, формуватися як особистість, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку [3, с. 1].

За останні кілька років було зроблено серйозні кроки щодо протидії домашньому насильству. Саме попередження, виявлення та профілактика домашнього насильства є одним із пріоритетних напрямків роботи психологічної служби закладу загальної середньої освіти.

Враховуючи велику значущість окресленої проблеми для інтересів суспільства, держави, особи, вбачається доцільним активізувати своєчасне виявлення ризиків та фактів домашнього насильства, що має стати ефективним напрямом психологічного супроводу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 13.01.2021).
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»: Закон від 07.12.2017 № 2229-VIII-ВВР. 2018. № 5, ст. 35. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.01.2021).
3. Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству». Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 13.01.2021).
4. Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-domashnie-nasyilstvo-minsotspolityku/30970575.html> (дата звернення: 13.01.2021).

Филимошкина Наталия Владимировна,

практический психолог высшей категории, психолог г. Днепр

«Областная детская больница»

Чугай Анатолий Александрович,

кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры психологии

«Днепровский гуманитарный университет»

СЕКСУАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ДЕТИ-ЖЕРТВЫ

Сексуальная связь между ребенком и взрослым всегда развивается как изнасилование, т. к. ребенок не может и не способен дать осмысленное, зрелое согласие. Детской сексуальности не характерен эротизм, он проявляется позже – в юношеском возрасте. Психологи-травматологи считают, что в ситуации сексуального насилия ребенок вообще не имеет выбора, поскольку взрослый всегда владеет достаточной физической силой и жизненным опытом, чтобы

запугать его или наказать за отказ снять бельё или взять в руки половой орган, не говоря уже про то, чтобы вступить в половую связь. Поэтому, когда насильник утверждает, что жертва сама его соблазнила или вступила в сексуальную связь – он, оправдывает, врёт, перекладывая ответственность за злодеяние над ребёнком.

Как действует насильник. Ребенка учат ложным сексуальным нормам и моральным представлениям, чтобы сделать его более удобным для сексуальной эксплуатации. Например, он слышит, что все отцы, которые любят своих детей, делают «это» с ними. Нередки случаи вознаграждения ребенка за сексуальное поведение, так что довольно рано складывается осознание, что секс является средством получить нежное и заботливое обращение и, что речь идет о своего рода обмене. Это ведет к тому, что любовь и секс спутаны, происходят отвержение интимности и сексуальное стимулирование, нарушается собственная сексуальная идентичность. Отсюда возникает типичные паттерны поведения – навязчивое сексуальное отыгрывание, агрессивное сексуальное поведение, фобическое избегание близости, а в будущем проблемы с оргазмом, проституция, промискуитет.

Сексуальное злодеяние взрослого над ребенком включает подготовительные и контактные действия. Во время подготовительных действий насильник: *подглядывает* за ребёнком, когда он раздевается, купается, пребывает в туалете. В норме мыть и купать ребёнка должен взрослый одного с ребёнком пола; *рассматривает с интересом* половые органы ребёнка; *демонстрирует* ребёнку свой половой орган; *озвучивает* откровенно высказывания сексуального характера в адрес ребёнка; *лапает* интимные места тела ребёнка; *мастурбирует* в присутствии ребёнка; *смотрит* эротику и порнографические фильмы вместе с ребёнком; *посещает* вместе с ребёнком стриптиз-бары, клубы; *часто беседует* с ребёнком на сексуальные темы.

Независимо от возраста и умственного развития ребёнок всегда чувствует разницу между обычным и сексуальным взглядом, поцелуями, объятиями и касаниями взрослых.

Контактные действия, где насильник: *облапывает* гениталии ребёнка, или делает манипуляции с ними; *принуждает* ребёнка мастурбировать в его

присутствии; *трётся* пенисом о тело ребёнка; *вступает* с ребёнком в половой акт: оральный, вагинальный, анальный.

Считают, что факт сексуального насилия над ребёнком можно легко выявить. К сожалению, такое мнение ошибочно. Сексуальный агрессор – отец, мать, или другой взрослый, прекрасно понимает, что он насилует ребёнка, вступая с ним в половую связь, поэтому умело и тщательно прячет все улики сексуального преступления.

Действительно, сложно представить, что такая красивая, любимая, красиво одетая, доброжелательная мама насилует своего шестилетнего сына. А еще сложнее поверить в то, что опрятный, любимый, ласковый, весёлый, умный и щедрый отец принуждает свою четырёхлетнюю дочь вступить с ним в половую связь. Ударение на опрятность неслучайное, сексуальные агрессоры тщательно следят за своей внешностью и смотрят за собой. Они очень беспокоятся о своей привлекательности. Также осторожно и аккуратно они беспокоятся и о мягком сексуальном насилии. Поэтому, пока сам ребёнок не заговорит о непонятных и неприятных действиях родителя, выявить многолетний инцест почти невозможно. По статистике 90% детей, жертв сексуального насилия, никогда не рассказывают о том, что с ними случилось или продолжается, 25% детей ежегодно в Украине становятся жертвами сексуального насилия. 70% потерпевших детей – жертвы инцеста.

К причинам детского молчания можно отнести: прямые или непрямы угрозы со стороны взрослого; уверенность ребёнка в том, что ему никто не поверит; страх перед того, что родитель (мать или отец) узнает о том, что случилось или происходит и как последствия: не простят ребёнку этого; не переживёт этого (надолго заболеет или умрёт); осудит ребёнка, будет укорять его всю жизнь; запугивание, что мать/отца посадят в тюрьму, а он/она окажутся в сиротском приюте; чувство вины – ребёнок считает себя неправильным и плохим; расщепление личности – полное вытеснение или психическая амнезия сексуального агрессора и всего того, что связано с психосексуальной травмой.

Какие же внешние признаки сексуального насилия. Иногда изнасилование, какое постигло ребёнка, проявляется через симптомы на соматическом,

эмоциональном, поведенческом и когнитивном уровнях. Обычно взрослые не обращают внимания на эти симптомы, или не придают им особого значения. Если же вы внимательны к своему ребёнку, нужно уметь распознавать их.

К соматическим симптомам сексуального насилия относятся: проявление заболеваний мочеполовой системы; венерические заболевания; частые боли внизу живота, которые не проходят; кровотечения и выделения разного характера с половых органов; синяки и укусы в местах половых органов, на ногах, ягодицах.

Симптомы могут различаться, в зависимости от вида сексуального контакта: *в случае орального изнасилования*: герпес в ротовой полости, на лице, губах; дерматит, экзема; отказ от пищи, или наоборот, переедание; *в случае анального изнасилования*: варикозное расширение вен; повреждения прямой кишки; покраснение ануса; запоры; недержание кала; *в случае вагинального изнасилования*: расширение вагины; разрыв девственной плевы; раны и синяки; инфекционные заболевания.

Поведение ребёнка, который познал сексуальное насилие, также изменяется. Ребёнок может начать играть в игры сексуального содержания, открыто заниматься мастурбацией или тереться половым органом о тело другого ребёнка, или ногу взрослого. Кроме этого, такому ребёнку свойственны частые беспричинные истеричные проявления.

Касаясь эмоциональной сферы ребёнка, то стыд и вина становятся доминирующими чувствами, которые пронизывают всю его жизнь. У ребёнка-жертвы несколько изменяется химический состав мозга, снижаются умственные способности – таким образом, означает когнитивное развитие ребёнка. Часто сексуальное насилие приводит к пограничным расстройствам личности. Если травмой не заниматься, она уходит в поколения и начинает передаваться, как паттерн поведения. Например, мальчики, изнасилованные своими мамами – становятся насильниками, а девочки, вырастая, ищут мужчин, которые снова подвергают их насилию. Девочки остаются жертвами, а мальчики становятся преступниками. Запускается механизм виктимного и созависимого существования. Семейное поле таких людей наполнено жертвами и агрессорами, виной и яростью. Глубинная личностная деформация проявляется у ребенка-

жертвы через: равнодушие; депрессивность; замкнутость; «приклеивание» к любому взрослому в поисках тепла и внимания; дневные и ночные страхи; кошмары; дневной и ночной энурез; головные боли; сердечные боли; плохое самочувствие; жестокость.

Взрослые должны быть внимательными к любым детским тревожным сигналам, а не отмахиваться, уклоняться от них или просто не обращать внимания. Воспитатели, помощники воспитателя, воспитатели и психологи могут стать в жизни ребенка единственными людьми, которые способны ей помочь и защитить [1, с. 3–8], [2, с.140–143], [3, с. 3–24].

Список использованных источников:

1. Науменко О. Про насильство в сім'ї / О. Науменко // Психологічна газета. 2010. № 9. С. 3–8.
2. Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки /А. П. Стромило, С. А. Мукомел // Вісник Черкаського університету. 2010. № 121. С. 140–143.
3. Hart S. N. The challenge: To better understand and combat psychological maltreatment of children and youth / S. N. Hart, R. B. German, M. N. Brassard. New York: Pergamon, 1987. P. 3–24.

Шевченко Світлана Віталіївна,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

В Україні проблема булінгу лише починає вивчатися. Цією проблемою займаються багато вчених. Вперше проблема шкільного насильства була описана ще на початку ХХ століття – 1905 року, коли К. Дьюкс опублікував про це своє дослідження, але по-справжньому системне дослідження проводили скандинавські дослідники такі, як: Д. Ольвеус, П. П. Хайнеманн, А. Пікас, Е. Роланд [2]. Вони розробили концепцію булінгу і визначили це поняття як: утиск, дискримінацію, цькування. В подальших дослідженнях цієї проблеми, різними дослідниками висувалися свої визначення цього явища, але всі вони відбивали наявність великої групи соціальних, психологічних і педагогічних проблем, що супроводжували фізичне, психічне насильство стосовно людини або

групи людей, яке відрізняється тривалістю і нездатністю людини захиститися перед агресором.

Згодом інтерес до проблеми булінгу виник у Великобританії. Серед британських дослідників слід відзначити Д. Лейна, Е. Мунте, В. Ортона, Д. Татума. Аналіз наукової літератури показав, що багато досліджень вчених присвячено проблемі булінгу у молодшій і старшій середній школі. Його вивчали Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл та інші.

Серед вітчизняних вчених особливу увагу до булінгу виявили такі вчені, як: О. І. Авер'янов, Т. Ф. Алексеєнко, С. М. Єніколопов, О. М. Ожиева та інші. Зокрема питання профілактики та протидії булінгу стали предметом досліджень І. А. Баєвої, О. А. Мальцевої, Г. Данько. Вітчизняні дослідження, як правило, здійснюються у напрямку педагогіки й психології та ґрунтуються на закордонних розробках теорії булінгу.

Існують різні підходи до визначення поняття «булінг». Термін «булінг» з'явився в 1990-х з легкої руки британського журналіста Ендрю Адамса. «Bully» перекладається з англійської як «хуліган» – звідси й утворене слово. Науковці досліджують явище булінгу вже протягом десятиліть, але й досі не існує єдиного визначення цього поняття. Така поведінка дає можливість людині самоствердитися користуючись кимось, заслужити собі загальний авторитет (вікіпедія). Першим запропонував визначення цього поняття Д. Ольвеус: «Булінг – ситуація, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів». Термін «негативні дії» містить досить різноманітну поведінку – від невербальних проявів агресії (ворожі погляди та зачіпання) до серйозних фізичних нападів. Д. Ольвеус наголошує на важливій характеристиці ситуації булінгу – повторюваності негативних дій, тим самим розмежовуючи булінг та одиничні незначні випадки агресії. Також автор першим визначив, що булінг може бути прямим фізична агресія (удари, штовхання, щипання, плювання, кусання, залякування, обзивання, жорстокі жарти, утискання через соціальний статус, релігію, расу, доторки сексуального характеру) та непрямим, що проявляється переважно в емоційній та пасивно агресивній поведінці (ізоляція,

виключення з соціальної групи, поділ на категорії нижче і вище, ненависний погляд, непристойні жести, написання графіті, поширення пліток) [4].

Першим офіційним визначенням булінгу, яке почало використовуватись у судовій практиці Великобританії, стало визначення Хелда: «Булінг – це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб проти особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, залякати або спричинити стрес іншій особі». Національна Асоціація шкільних працівників США дає наступне визначення поняття булінгу: «Булінг – це динамічні та повторювані моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюється одним учнем або групою учнів проти іншого учня, спрямовані на навмисне заподіяння шкоди, за наявності реальної різниці в силі». Визначення булінгу як явища та основні підходи до цієї проблеми різних авторів представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні підходи до визначення поняття «булінг» [2]

Автор	Підходи до визначення булінгу
Роланд (1988)	Нападки будь-якого характеру
Таттум (1989)	Тривале фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації
Безаг В. (1989)	Неодноразовий напад – фізичний, психологічний, соціальний або вербальний – тими, чия влада формально або ситуативно вище, за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення
Ольвеус Д. (1991)	Особливий вид насильства, коли людина фізично нападає або загрожує іншій людині, яка найслабша і безсила, для того, щоб людина відчувала себе наляканою, ізольованою, позбавленою свободи дій тривалий час
Хед (1994)	Тривале насильство, фізичне або психологічне, здійснюване однією людиною або групою і спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації, з усвідомленим бажанням заподіяти біль, налякати або піддати людину тривалої напруги
Хатцгер (1996)	Деструктивна взаємодія, в якому домінівний суб'єкт неодноразово демонструє таку поведінку, яке викликає замішання менш суб'єкта, що домінує
Кривцова С.В. (2011)	Агресія одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви, агресія має тенденцію повторюватися. Нерівність

Зазначені характеристики дозволяють зрозуміти різницю між булінгом і випадковими конфліктами, бійкою або сваркою, які іноді відбуваються між людьми. Потрібно відзначити, що хоча булінг якоюсь мірою схожий за своєю структурою з конфліктом, проте, він відрізняється специфічними характеристиками: булінг розтягнутий в часі, сили жертви та кривдника асиметричні за своїм потенціалом, типи учасників булінгу фіксовані (кривдник, жертва, свідок, помічник буллі, захисник жертви), через що змінити роль дуже складно в такому типі поведінки. Крім цього, є кардинальна відмінність конфлікту за своєю суттю від булінгу – в конфлікті обидві сторони так чи інакше можуть відстоювати свою позицію, залучаючи оточення як ресурс, тоді як в булінгу тільки одна сторона «володіє» правами, а іншій стороні «відмовляється в праві» взагалі мати якусь позицію і робити будь-які дії на свій захист [3].

Отже, булінг – це тип деструктивної поведінки, який містить в собі насильницькі дії кривдника стосовно жертви, яка нездатна себе захистити, і дії спрямовані на заподіяння шкоди жертві, протягом тривалого часу, для отримання психологічного або фізичного задоволення кривдником. При виникненні ситуації булінгу в групі – такий, як, наприклад, клас, створюється структура – соціальна система. І в цю структуру входять: агресори (переслідувачі), жертва, спостерігачі, і ця «система» здатна залучати інших людей [1].

Список використаних джерел:

1. Авер'янов А. І. Булінг як виклик сучасній школі // Педагогіка, психологія та соціологія. / А. І. Авер'янов 2013. № 18. С. 45–50.
2. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты / Ф.В. Бассин, М.К. Бурлакова. Психологический журнал. 1988. № 3. С. 30–41.
3. Данько Г. Як боротися з мобінгом і булінгом / Ганна Данько // Охорона праці: Науково-виробничий журнал. 2016. № 4. С. 18–20.
4. Einarsen S. Harassment and bullying at work: a review of the Scandinavian approach. *Aggression and Violent Behavior*, 4(5), 2000. P.379–401.

Шиян Олена Олександрівна,

*практичний психолог Дошкільного навчального закладу «Веселка»
Костянтинівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області*

ГАРМОНІЗАЦІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стан духовної культури і моралі суспільства як у світі, так і в Україні викликає занепокоєння. Корозія усталених духовних цінностей – наслідок прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами – за своїми масштабами становить глобальну соціальну проблему. Відсутність у частини молоді навичок конструктивного спілкування, стійких принципів, розуміння сутності соціальних процесів і явищ призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки. Державна політика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам та утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків [1, ст. 5 п. 1].

Сучасна психолого-педагогічна наука вважає джерелом мотивації вчинків людини, її поведінки систему та ієрархію внутрішніх цінностей. Соціальні умови, що продукують меркантильність і цинізм, призводять до деформації системи цінностей у доволі значній кількості громадян. Перепоною до повноцінного особистісного розвитку дитини часто є комплекс порушень всієї системи чинників, що його зумовлюють. Фундамент особистісного зростання людини закладається в межах родинного виховання. Характеризуючи родинну ситуацію розвитку для майже половини сучасних дошкільнят, можна виділити таку особливість, як неадекватні батьківські позиції та стиль спілкування: ригідні стереотипи виховання, відсутність єдиних вимог, неправильна оцінка дитини, незнання психологічних особливостей, низький культурний та освітній рівень, порушення психологічного клімату, переважно авторитарно-монологічний стиль спілкування. За таких характеристик стають зрозумілими виявлені поведінкові прояви тривожних симптомів у дітей. Адже дошкільника дуже легко зламати як особистість: його свідомість надто піддається впливам, відкрита, батьки є

безперечним авторитетом. Захист дітей від жорстокості, запобігання злочинам проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний характер. Розв'язати проблему насильства щодо неповнолітніх можна тільки у разі спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей [2, с. 4].

Встановлено, що більшість батьків найчастіше постають перед труднощами, як власна психологічна некомпетентність, непорозуміння з дитиною, брак часу на спілкування з нею, ігнорування індивідуальних особливостей сина чи доньки, а також розбіжності у вимогах до дитини членів сім'ї. Останні цільові спостереження показують, що в сучасній родині, на жаль, переважає цілеспрямований вплив (тиск) на дитину, а не взаємодія з нею на рівні діалогу. Це свого роду віддзеркалення панівних традицій освітньої системи – монологізм, контроль, дотримання субординації, загалом домінування світу дорослих над світом дитини.

Експериментальний аналіз специфіки розвитку емоційної сфери сучасних дітей допоміг виявити суперечності, пов'язані насамперед з характером взаємодії внутрішнього світу дитини із соціальним оточенням. У процесі особистісного розвитку дитини подекуди виникає суперечність між відкритістю малюка, його емоційними очікуваннями доброзичливості та прихильності зовнішнього світу, бажанням бути прийнятим дорослими та дітьми, з одного боку, та домінування серед близьких людей агресивності, негнучкості в міжособистісних стосунках – з другого. Існує також суперечність між вразливістю і тендітністю світу почуттів дитини, її переживань, емоційною чутливістю до стану іншої людини і передаванням, «трансляцією» дорослих проблем дитині, нагнітанням напруження в емоційних стосунках навколо неї. Ця ситуація потребує цілеспрямованої уваги дорослих до гармонізації емоційної складової зростання малюка.

Специфіка розв'язання проблем емоційного розвитку полягає в індивідуальності його характеру. Дорослий має визначити й створити зону найближчого розвитку, яка враховує індивідуальність дитини і забезпечує її саморух у виборі оптимального варіанту власної поведінки в кожній конкретній життєвій ситуації. Дорослий-наставник поступово вводить малюка в широкий світ

людських емоцій та почуттів, супроводжує проживання нею різних емоційних станів, учить їх розпізнавати, визначати, осмислювати їхній вплив на тілесні прояви. Лише через такий досвід дошкільник зуміє піднятися до емпатії як афективно-пізнавального утворення, що виявляється в здатності до емоційної децентрації, тобто вміння стати на позицію іншого, зрозуміти, відчувати його емоційний стан і відповідно відреагувати, адекватно проявляючи власний.

Саме тому в дошкільному навчальному закладі має переважати процес психолого-педагогічної взаємодії, в якому виховання, навчання і розвиток становлять єдине ціле, а дитина є активним її суб'єктом. Йдеться про єдність впливу «педагог-родина», «батьки-дитина», «педагог-дитина» як оптимальний ґрунт саморозвитку та самореалізації особистості. Дитина, таким чином, перетворюється з об'єкта виховання на суб'єкт взаємодії. Виховний вплив стає опосередкованим, їй відводиться роль творця ідеї, здатного мобілізувати свій особистісний потенціал на її реалізацію.

Побудова довірчих відкритих стосунків з кожною дитиною має бути найпершим завданням педагога. Не адаптація дитини до групи, а саме спеціальна робота вихователя з налагодження з нею довірчих стосунків. Не варто поспішати ознайомлювати дитину з так званими правилами співжиття в групі. Доцільніше спробувати вивчити дитину, дізнатися про всілякі здавалося б, неістотні особливості її поведінки – це допоможе максимально пом'якшити негативні наслідки відриву дитини від родини, а відтак і стане місточком між малюком і вихователем, відкриє шлях до налагодження довірчих взаємин. Довіра і відкритість мають бути визначальними у взаєминах між дитиною та дорослими і в родині, і в дитсадку. Лише за таких умов можна очікувати природної поведінки малюка, прояву його інтелектуальної та соціальної активності, готовності долучити власний досвід, не остерігаючись осуду, кепкувань тощо. Зрозуміло, з кожною дитиною педагог має пройти суто індивідуальний шлях, добираючи «ключик» до її душі, але лише, таким чином, можна створити емоційно позитивну атмосферу відкритих довірчих взаємин з усією групою. І саме в такій атмосфері може йтися про інтелектуальну та соціальну активність кожного вихованця.

Створення повноцінних умов для реалізації особистісного потенціалу дитини і виведення її на творчий шлях має ґрунтуватися на визнанні значення дитинства як важливого періоду для розвитку особистості, її природного прагнення стати дорослою та самостійною. Головне завдання дорослого – побудувати гармонійні довірчі взаємини та адекватне розвивальне середовище. Показником ефективності педагогічних зусиль дорослого і має виступати особистісний рівень досягнень кожної дитини в діяльності, її здатність проявити творчість, активну взаємодію з дітьми та дорослими, адекватний індивідуальним можливостям рівень комунікативних, пізнавальних та творчих здібностей. Такою має бути педагогіка розвитку. Її стратегічна лінія, націлена на створення умов для самосходження дитини розвивальною драбиною.

Особливу роль у цій технології відведено педагогові, його професійному рівню не лише будувати стосунки з дітьми у форматі суб'єкт-суб'єктних відносин, а й бути при цьому мудрим та пильним спостерігачем поведінки кожного учасника, виявляти щире захоплення найменшими ініціативними знахідками кожного, оптимізм у підтримці тих, хто потребує допомоги. Одне слово – здатним створювати сприятливу атмосферу для самовиявлення кожного вихованця, радіти за нього, допомагати йому пробуджувати уяву в пошуку власних кроків до розв'язання завдання.

Відомо, що дошкільник вступає на шлях саморозвитку, самосходження над собою, над ситуацією, коли вміє розпізнавати власні емоції і керувати ними. Поступово він навчається регулювати свої дії та вчинки, відповідно до соціально прийнятих вимог співжиття. Дорослий не повинен брати на себе функції наглядача, регламентатора, авторитетного старшого, який завжди знає, як правильно вчиняти в кожному конкретному випадку. Дитині потрібний справжній наставник, партнер по діяльності, старший товариш, люблячий, близький, за яким вона йде, «не оглядаючись». За таких умов процес соціалізації соціальних вимог, моральних норм і правил поведінки, перетворення їх у вимоги дитини до самої себе, у внутрішні мотиви поведінки перебігає більш плавно і спокійно. Згадані вище ідеї сьогодні знайшли своє втілення в переході від утилітарного розуміння дошкільного дитинства до гуманістичного, в утвердженні самоцінності

дошкільного дитинства – в повноцінному його проживанні відсутності будь-якого насильства.

Головні закони гуманної педагогіки: любити кожну дитину, розуміти її та приймати її такою, якою вона є, оптимістично ставитися до кожного вихованця, вірити в його майбутнє. А це висуває, своєю чергою, такі вимоги: створювати розвивальне середовище для дітей, крок за кроком утверджувати в кожному з них віру у своє «я», терпляче допомагати в самопізнанні та самоствердженні. Ще педагогові-гуманісту мають бути притаманні доброта, щирість, відданість та безмежна віра у свого підопічного. Лише тоді можна очікувати у відповідь відкритості дитячого серця до світу, гармонійних стосунків з близькими, відчуття захищеності, впевненості, що спонукатиме дитину до оптимального прояву самоактивності. Одне слово, гуманна педагогіка веде дитину шляхом самовдосконалення. І тут вирішальну роль відіграє майстерність у застосуванні принципу врахування індивідуальної своєрідності кожної дитини.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229.
2. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».
3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція» від 12.01.2021 р. № 33.
4. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: [метод. рек.] / авт.-упор.: В. М. Горленко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с. ISBN 978-617- 7118-30-4.
5. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с. ISBN 978-966-137-122-3.

Ящук Катерина Василівна,
соціальний педагог Відокремлений структурний підрозділ «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету»
Бевза Людмила Юріївна,
практичний психолог Відокремлений структурний підрозділ «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету»

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЖЕРТВАМ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Насильство проти жінок є одним із найбільш поширених і прихованих порушень прав людини. З кожним роком проблема домашнього насильства посилюється, набуваючи такі масштаби і глибину, які загрожують безпеці суспільства і особистості.

Згідно зі статистикою 40-50% всіх тяжких злочинів відбувається в родині, в 70% їх жертвами є жінки і діти [3, с. 30]. Число випадків побиття жінок їх партнерами становить, за наявними даними, 36 тис. в день. У 2003 р. активісти бельгійської правозахисної організації «Амнесті Бельжик» відкрили в центрі Брюсселя символічне кладовище в пам'ять «про тисячі жінок», які щорічно гинуть у різних країнах світу в результаті побоїв з боку чоловіків і співмешканців [5, с. 2].

Надання психологічної допомоги жертвам насильства виходить із характеру психогенного впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища на механізми психологічного реагування, які є значущими у формуванні як поведінкових стереотипів, так і різного виду психологічних порушень і психосоматичних розладів, які можуть бути кваліфіковані в психологічних медичних термінах [1, с. 51].

Для ефективного надання психологічної допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства, психолог повинен добре розуміти соціально-психологічні, особистісні і поведінкові особливості таких клієнтів.

Г. Хартманом була виявлена тріада «агресор – жертва – рятувальник», яка являє собою рольові позиції, що виникають у ситуації агресії. Ці позиції взаємопов'язані, так що жертва легко може стати агресором або рятувальником, а агресор навпаки.

Психологічна допомога жертвам насильства являє собою складну задачу, оскільки люди, які зазнали і / або піддаються насильству, знаходяться у важкому психоемоційному стані, відчувають сором, провину, часто заперечуючи факт насильства, зберігаючи те, що сталося в таємниці (особливо якщо це сімейна ситуація). Для них можуть бути характерні переживання жаху, надпильність, почуття безнадії і безсилля, фізіологічне і психічне напруження, внутрішній дискомфорт, порушення сну, нав'язливі спогади, суїцидальні думки [2, с. 43].

Звичайно, психологічна допомога жертвам насильства буде істотно відрізнятися в залежності від ситуації насильства, її мноюкратности, масштабності, від віку людини, яка пережила насильство і так далі. Однак, в цілому, можна виділити три етапи психологічної роботи: термінова (або перша) допомога, етап кризової роботи, дослідний етап роботи.

Термінова психологічна допомога жертвам повинна бути спрямована на стабілізацію їх поточного психічного і фізіологічного стану і відновлення безпеки їх життєдіяльності. Важливо пам'ятати, що термінова допомога не передбачає глибокого психологічного дослідження, експериментування і так далі.

Правила надання першої допомоги жертвам насильства:

- Не кидайтеся обіймати потерпілого, уникайте зайвого тілесного контакту. В крайньому випадку, можна взяти його за руку або покласти руку на плече.
- Не вирішуйте за постраждалого, що йому зараз необхідно (він повинен відчувати, що не втратила контролю над реальністю).
- Чи не розпитуйте про подробиці події, не звинувачуйте.
- Дайте відчути, що потерпілий може розраховувати на вашу підтримку.
- Якщо потерпілий починає розповідь про те, що трапалося, щось не перепитуйте про конкретні деталі, спонукайте говорити про почуття, пов'язаних з подією.

У кризовій роботі з жертвами насильства основна мета психолога полягає в зменшенні і ліквідації травматичних переживань, почуття власної неповноцінності, ущербності, у формуванні адекватної самооцінки. На цьому етапі важливо дати можливість потерпілому пережити складні почуття, що виникли в ситуації. Цей етап роботи може проводитися як в індивідуальному, так

і в груповому форматі. Індивідуальний формат дозволяє створити більш безпечне середовище, тоді як в груповому форматі потерпілий може отримати більше підтримки і побачити, що він не самотній.

Разом із тим, важливо пам'ятати, що цілям кризової роботи більше задовольняють невеликі гомогенні групи (тобто складаються з учасників, що мають схожу проблематику), існуючі нетривалий час (близько двох місяців).

При кризовому консультуванні постраждалих важливо:

- Забезпечити якомога повніше прийняття себе.
- Допомогти скласти конкретний план дій в обставинах, пов'язаних із насильством.

- Допомогти визначити основні проблеми.
- Допомогти в мобілізації систем підтримки.
- Допомогти в усвідомленні серйозності події.
- Допомогти усвідомити необхідність витратити час на одужання.
- Виявити і зміцнити сильні сторони особистості потерпілого.

Після емоційного відреагування можна поступово переходити до роботи, спрямованої на дослідження поведінкових патернів і механізмів, що забезпечують відтворення ситуації насильства. Метою цього етапу роботи є репарація системи міжособистісних відносин. Цей етап роботи є тривалим і може тривати протягом декількох років.

Говорячи про дослідження міжособистісних відносин, дуже важливо відзначити специфіку відносин психолог – клієнт у роботі з такими клієнтами. Психолог часто змушений брати участь у розіграваній клієнтом динаміці домінування, підпорядкування і примусу, які є характерними рисами відносин клієнтів, що розвиваються в ситуації насильства. Д. Дейвс і М.Д. Фраулі [4, с. 43] виділяють такі рольові конфігурації терапевтичних відносин:

- Зловживаючий батько і занедбана дитина;
- Ївалтівник і жертва;
- Рятувальник і дитина, що очікує порятунку;
- Спокусник і спокушений.

За даними проведеного дослідження серед опитаних 300 осіб, віком від 16 до 26 років, найбільш піддавалися домашньому насильству дівчата віком 17-20 років.

З дівчат, які зазнали домашнього насильства 37% опитаних – 111 осіб, 40% – вирости у сім'ях, де відбувалося насильство батьків стосовно дітей.

53% дівчат емоційно залежні від кривдника, вони частіше залучаються до стереотипно повторюємої «гри» із самим агресором, в основі якої лежить так званий драматичний трикутник Стефана Карпмана, або «Трикутник влади». Для жінки характерна ідентифікація себе з позицією жертви, бо в цій ролі легше не брати на себе відповідальність за свої вчинки і рішення. Переслідувач вважає, що в усьому винна Жертва, про що він і повідомляє їй. Жертва відчуває страх бути покинутою, страх, що трапиться найгірше. У своїх проблемах вона звинувачує Переслідувача, який «Змушує» її страждати і шукати Спасителя. Наявність Спасителя сповненого співчуття до осіб або яких-небудь інститутів і організацій, здатних вислухати і підтримати Жертву, підтверджує її особливу цінність і правоту в власних очах.

73% дівчат, які страждали від домашнього насильства занижена самооцінка та низький рівень комунікативних навичок.

47% мають економічну залежність від кривдника.

Найбільш результативними є такі напрямки роботи: індивідуальні консультації; робота в групі.

Робота спеціаліста у допомозі подолання невпевненості в собі та емоційної залежності, також направити на шлях реалізації як особистості поза колом родини. Найкраще себе зарекомендували методика «Вентиляції почуттів», МАК, дебрифінг Мітчелла.

Крім психологічної допомоги, жертвам необхідно навчитися бути економічно незалежними, розширити коло спілкування.

Список використаних джерел:

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 1999.
2. Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. Санкт-Петербург: Питер, 1998.
3. Васильева А. Корни насилия / А. Васильева // Женщина плюс. 2000. № 1.

4. Гуггенбюль А. Зловещее очарование насилия / А. Гуггенбюль. Москва: Когито-Центр, 2006.
5. Женщина в переходный период // Проект MONEE (Центральная и Восточная Европа, СНГ, страны Балтики). Региональный мониторинговый доклад № 6 / под ред. Гашпрал Файтома, 2007.
6. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми: учебник для проведения тренингов. Киев: Winrok International, 2001.
7. Профилактика насилия в семье и обществе: сб. метод. материалов сети кризисных центров Сибири и Дальнего Востока. Иркутск: Иркутский кризисный центр для женщин, 2003.

Азаренко Тетяна Ігорівна,
*науковий співробітник науково-дослідного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України*

ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Ще донедавна складно було уявити жінку, яка займає керівні посади чи навіть навчається в юридичному, медичному, а тим паче військовому закладі вищої освіти (далі – ЗВО). У 1902 році відомий художник і друкар Альбер Бержере випустив серію листівок, на яких зображені кілька уявних професій, які в той час здавалися жартівливими та фантастичними: лікар, юрист, політик, пожежник, журналіст, військовослужбовці. Сьогодні важко уявити практично будь-яку професію без жінок. Нині близько 20 жінок є президентами, прем'єр-міністерками, генерал-губернаторами.

В останні десятиліття гендерний баланс став врівноважуватися і в таких, суто чоловічих, на перший погляд, сферах діяльності, як безпека та оборона. Непоодинокі випадки, коли жінки є міністром оборони, що є однією з вищих посадових осіб багатьох держав, яка входить, як правило, до складу уряду та відповідає за Збройні сили країни. Першою серед жінок, яка керувала військовим відомством, є колишній міністр оборони Фінляндії Елізабет Рен (командувала фінською армією з 1990 по 1995 роки). Пізніше зайняла пост помічника Генерального секретаря ООН. З 2002 року пост міністра оборони Франції займала Мішель Альо-Марі. Марта Лусія Рамірес у серпні 2002 року стала першою в історії Колумбії жінкою, яка очолила оборонне відомство. Міністром національної безпеки США була Джанет Наполітано. У 2006 році Лінда Мурнієце стала першою в історії Латвії жінкою – міністром оборони. Менше ніж місяць Юріко Коїке очолювала міністерство оборони Японії. Власта Парканова очолювала Міністерство оборони Чехії з 2007 по 2009 роки. Раса Юкнявічене з 2008 по 2012 роки була Міністром оборони Литви. У 2008 році міністром оборони Іспанії стала Карме Чакон, яка на той час була на сьомому місяці вагітності. Карін Енстрем призначили міністром оборони Швеції у квітні 2012 року. У 2014 році

одночасно 5 жінок очолювали міністерства оборони в європейських країнах. Це – Урсула фон дер Ляєн (Німеччина), Жанін Хенніс-Пласшерт (Нідерланди), Карін Марта Елізабет Енстрем (Швеція), Іна Марі Еріксен Сорейде (Норвегія) та Мімі Кодхелі (Албанія). У 2019 році вперше жінка, Пенні Мордонт, стала Міністром оборони Великої Британії. Отже, серед пострадянських держав ця тенденція спостерігається лише в балтійських країнах, які швидко інтегрувалися в Європейський Союз, як культурно, так і економічно.

В Україні досі існує стереотипне бачення щодо певних професій, яке укорінюється в суспільстві з дитинства, адже батьки традиційно віддають доньку на танці, гімнастику чи малювання, а не в спортивні секції, підсвідомо позбавляючи дитину природного вибору роду занять, а в майбутньому й вибору професії. Надалі при бажанні вступу, наприклад, до військового ЗВО, це заважає дівчині здати нормативи на рівні з хлопцями, тому важливо всебічно розвивати дитину змалку – давати змогу проявити себе різносторонньо.

Вагомий вплив на формування гендерних поглядів має законодавство та впровадження гендерного компонента в українську освіту шляхом розроблення відповідних освітніх програм, методичних рекомендацій. Попри те, що Україна була у першій п'ятірці країн світу, яка внесла до Конституції самостійну норму, що закріпила рівність прав жінки і чоловіка, системна розбудова національного механізму утвердження гендерної рівності, спрямованого на імплементацію міжнародно-правових стандартів із питань гендерної рівності та недискримінації розпочалися 2005 року із прийняттям Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Впровадження гендерного компонента в українську освіту передбачене Стратегією «Освіта: гендерний вимір 2020», яку розробило Міністерство освіти України. Згідно з цим документом гендерна складова (гендерний компонент) – це теоретична концепція та практика гендерної рівності та недискримінації в системі освіти. У цій роботі досліджено питання впровадження гендерного компонента в ЗВО сектору безпеки та оборони України.

У 2016 році Україна ухвалила перший Національний план дій із виконання резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (НПД 1325)

з метою сприяння інтеграції тематики жінок, миру та безпеки в процеси реформ, відновлення та встановлення миру. У вересні 2018 року, за результатами проміжної оцінки НПД 1325, Уряд ухвалив оновлений документ. Для забезпечення системного підходу у впровадженні гендерної тематики в навчальні програми закладів освіти сектору безпеки та оборони, а також відповідності їхнього змісту міжнародним нормам та стандартам щодо гендерної рівності. Віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, за підтримки проєкту ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», започаткувала ініціативу із комплексного інтегрування гендерної тематики у навчальні програми ЗВО сектору безпеки та оборони. До цієї ініціативи приєдналися 10 пілотних ЗВО.

Станом на 2019 рік перший проректор Національної академії внутрішніх справ Станіслав Гусарєв поінформував, що з 2800 осіб постійного складу академії майже понад третину (1180 осіб) складають жінки. Керівний склад – це 43% жінок, перемінний склад коливається в межах 43-47% відсотків. У порівнянні з початком 90-х років минулого століття, коли жінок було лише 5%, це доводить, що кількість виросла в рази.

В інших військових ЗВО статистика відрізняється, у 2020 році частка дівчат, зарахованих на навчання до військових вишів, становила 13% від загалу. У 2019 році у Київській військовій ліцей імені Івана Богуна та до Військово-морського ліцею зараховано 66 дівчат. Щороку цей показник також зростає. З урахуванням практики провідних країн змінюються підходи у військових ЗВО з інтегрування гендерного компонента у навчальні програми [1].

Військові ЗВО поліпшують умови для того, щоб дівчата вступали до них вчитися, отримувати первинні офіцерські звання. Крім цього, проводяться різноманітні тренінги та семінари присвячені гендерній проблематиці у військових ЗВО. Важливість включення гендерної складової в освітні програми задля подолання стереотипів та формування гендерної компетентності підкреслила міжнародна спільнота на 63-й сесії Комісії ООН зі становища жінок, яка відбулася 9-15 березня 2019 р. у м. Нью-Йорку (США).

Віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України (2016–2019 років) Іванна Климпуш-Цинцадзе під час міжнародної конференції «Врахування гендерних питань у навчальних програмах ЗВО сектору безпеки і оборони України» зазначила, що впровадження пілотного проєкту з інтегрування гендерної складової в навчальні програми ЗВО сектору безпеки і оборони, яке відбувається у межах Національного плану дій з імплементації Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», вже принесло відчутні результати. До цієї ініціативи приєдналися десять профільних навчальних закладів, що складає майже третину всіх вишів сектору безпеки і оборони України [1].

Відповідно до Національного плану дій з імплементації Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» у березні 2019 року представники військових вишів (Національна академія Державної прикордонної служби України, Національна академія Національної гвардії України, Національна академія Служби безпеки України, Національна академія внутрішніх справ, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Військова академія (м. Одеса), Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова, Військовий інститут танкових військ НТУ «ХП», Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного й Управління цивільно-військового співробітництва ЗСУ) спільно з гендерною експерткою Оленою Суисловою розробили структуру майбутніх методичних рекомендацій з гендерної проблематики та сформували авторський колектив посібника.

Урядова уповноважена з гендерної політики Катерина Левченко зазначила, що ці методичні рекомендації насамперед призначені для викладачів, які будуть вводити гендерний компонент в освітній процес. Вони повинні відбивати нагальні виклики суспільства щодо рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а також доступно і чітко відповідати на питання: що, як і чому необхідно доносити слухачам, курсантам, студентам.

У Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського в межах реалізації гендерної політики держави Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції та офісом ООН Жінки в Україні організовано «Тренінг для представників навчальних закладів сектору безпеки і

оборони щодо інтегрування гендерного компонента в навчальні програми». Під час заходу були підготовлені методичні рекомендації щодо інтегрування гендерного компонента в навчальні програми закладів освіти сектору безпеки і оборони та презентовані заходи щодо впровадження в освітній процес принципу гендерної рівності [2].

У ЗВО та навчальних центрах органів системи МВС України ведеться робота щодо розбудови мережі гендерних радників задля методичного та наукового спрямування політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в освітній процес навчальних закладів сектору безпеки. В 6 із 7 ЗВО, що перебувають у сфері управління МВС, призначено радників із гендерних питань, котрим МВС України надає методичну та практичну підтримку в реалізації діяльності [3, с. 18].

Для забезпечення системного підходу в упровадженні гендерної тематики в навчальні програми ЗВО сектору безпеки та оборони, а також відповідності їх змісту міжнародним нормам та стандартам щодо гендерної рівності під патронатом Уряду України започатковано проєкт «Впровадження гендерного компонента в заклади вищої освіти» із комплексного інтегрування гендерної складової у навчальні програми ЗВО сектору безпеки та оборони. Науково-педагогічний склад ЗВО сектору безпеки і оборони завершує розроблення методичних рекомендацій, які надалі слугуватимуть дорожньою картою для всіх інших ЗВО [3, с. 23].

Отже, Україна поступово інтегрується в євроатлантичну безпекову модель, інкорпоруючи її основоположні засади в національне правове поле. Впровадження гендерного компонента в ЗВО сектору безпеки і оборони України та розробка ними відповідних методичних рекомендацій відповідає міжнародним стандартам, тому є надія, що й серед нинішніх курсантів є майбутні пані-генерали.

Список використаних джерел:

1. Україна може слугувати для інших країн прикладом того, як забезпечувати рівність чоловіків та жінок у секторі безпеки і оборони, – Іванна Климпуш-Цинцадзе Служба Віце-прем'єр-міністра України, опубліковано 20 березня 2019 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-mozhe-sluguvati-dlya-inshih->

krayin-prikladom-togo-yak-zabezpechuvati-rivnist-cholovikiv-ta-zhinok-u-sektori-bezpeki-i-oboroni-ivanna-klimpush-cincadze (дата звернення: 03.02.2021).

2. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського Тренінг для представників навчальних закладів сектору безпеки і оборони щодо інтегрування гендерного компонента в навчальні програми URL: <https://nuou.org.ua/u/news/trenng-dlya-predstavnikv-navchalnih-zakladv-sektoru-bezpeki-oboroni-sh.html> (дата звернення: 03.02.2021).

3. Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади [Текст]: лекція. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 31 с.

Алфьорова Тетяна Миколаївна,

*кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету права та психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ПРОБЛЕМИ БЕЗСТОРОННОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Різноманітність правовідносин у сфері протидії булінгу зумовлює складність та системи суб'єктів протидії булінгу. Особливої уваги заслуговують ті суб'єкти протидії булінгу, які одночасно є або адресатами заборони булінгу (тобто потенційно є суб'єктами булінгу як правопорушення), або є афілійованими до таких осіб. Умовно таку групу суб'єктів можна назвати афілійованими суб'єктами протидії булінгу. Йдеться, зокрема, про: 1) працівників закладів освіти; 2) керівників закладів освіти; 3) інші органи управління чи посадові особи закладів освіти; 4) засновників закладів освіти та уповноважених ним органів.

Визначити перелік суб'єктів протидії булінгу (у т.ч. афілійованих) наразі можливо двома шляхами. Перший – формально-юридичний метод – полягає у спробі віднайти такий перелік у джерелах позитивного права. Наразі профільний Закон України «Про освіту» [1] (далі – **Закон № 2145-VIII**) не містить формалізованого переліку таких суб'єктів. Натомість п. 5 Розділу I Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) (затв. Наказом МОН України від 28.12.2019 року № 1646) [2] (далі – **Порядок № 1646**) визначає перелік «суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти», відносячи до них таких афілійованих суб'єктів протидії булінгу як керівники та інші працівники закладів освіти, засновники закладів освіти або уповноважені ними органи.

Другий – аналітичний метод – полягає в змістовному аналізі джерел позитивного права із виявленням повноважень у сфері протидії булінгу та їх суб'єктів. Так, якщо застосувати цей метод до **Закону № 2145-VIII**, то можна виділити наступних афілійованих суб'єктів протидії булінгу:

1) *засновник закладу освіти*: а) здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти; б) розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; в) сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (ст. 25);

2) керівник закладу освіти: забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу, у тому числі: а) розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти; б) розглядає заяви про випадки булінгу та видає рішення про проведення розслідування; в) скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування; г) забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу; в) повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу в закладі освіти (ст. 26);

3) педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники: зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (ст. 54).

Засновник закладу освіти є афілійованим щодо осіб, які є суб'єктами булінгу як проступку. Якщо засновник є фізичною особою та одночасно працює у відповідному закладі освіти як педагогічний, науково-педагогічний та науковий працівник – він також є суб'єктом булінгу як проступку.

Керівник закладу освіти так само є афілійованим щодо осіб, які є суб'єктами булінгу як проступку, а якщо він є педагогічним, науково-педагогічним або науковим працівником – він також є суб'єктом булінгу як проступку. Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники є суб'єктами булінгу як проступку.

При цьому афілійовані суб'єкти також беруть участь у створенні та діяльності комісій із розгляду випадку булінгу (цькування). Так, склад комісії затверджує наказом керівник закладу освіти. До складу комісії входять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (за наявності) закладу освіти, представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (п. 2 Розділу III. Порядку № 1646).

Як видно, афілійовані суб'єкти виконують переважну кількість повноважень щодо початкового реагування на випадки булінгу на локальному рівні, тобто на рівні окремого закладу освіти, – зокрема щодо прийняття та розгляду заяв про випадки булінгу. Від такого реагування практично цілком залежить ефективність подальших заходів протидії такому явищу, зокрема і притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Так, авторка профільного монографічного дослідження А. О. Козін відносить афілійовані суб'єкти до групи «суб'єктів реагування», включаючи до неї «засновників, керівників, науковий, науково-педагогічний, педагогічний персонал закладу освіти, комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), органи Національної поліції. Наведені суб'єкти безпосередньо реагують на випадки булінгу, припиняють його прояви та притягають винних осіб до відповідальності відповідно до чинного законодавства шляхом застосування до них юридичних важелів впливу» [3, с. 112].

В той саме час афілійовані суб'єкти при здійсненні повноважень із протидії булінгу практично завжди мають особистий інтерес, перебуваючи у ситуації конфлікту інтересів, і не можуть вважатися об'єктивними, безсторонніми та неупередженими. При цьому ані **Закон № 2145-VIII**, ані **Порядку № 1646** не передбачають жодних гарантій об'єктивності, безсторонності та неупередженості афілійованих суб'єктів протидії булінгу. Не передбачено навіть елементарних

запобіжників на випадок явного і прямого конфлікту інтересів (наприклад, у вигляді неучасті в роботі комісії при розгляді конкретного випадку булінгу того працівника закладу освіти, який є кривдником або потерпілим).

Таким чином, порушується загальноправовий принцип «ніхто не може бути суддею у своїй справі». Створюються важкоспростовні сумніви, що дії та рішення афілійованих суб'єктів відповідають вимогам безсторонності (неупередженості), добросовісності, розсудливості.

Відповідно, ефективність діяльності інших суб'єктів протидії булінгу значно знижується, а її легітимність ставиться під сумнів. Тут слід погодитися з А.О. Козін у тому, що «сфера протидії булінгу (цькуванню) в Україні реалізується в роботі цілої низки уповноважених суб'єктів, до яких належать як органи влади, так і окремі посадові особи. Подібні суб'єкти формують собою цілісну систему, в якій кожен із них є самостійним елементом у структурі державного управління загалом, а також галузі управління освітянською діяльністю. Водночас через покладені на них функції ці суб'єкти являють собою упорядковане угруповання, робота якого є закономірною та будується на засадах тісної взаємодії» [4, с. 117].

Також слід звернути увагу на обґрунтоване та раціональне виділення Т.В. Миронюк та А.К. Запорожцем трьох рівнів протидії булінгу: загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального [5, с. 24–25]. При цьому неспроможність та порочність найнижчого, тобто індивідуального, локального рівня, зумовлена небезсторонністю уповноважених суб'єктів, значно знижує ефективність діяльності протидії булінгу на вищих рівнях.

У зв'язку з викладеним видається за доцільне змінити позитивне правове регулювання протидії з булінгу з тим, щоб:

1) встановити ефективні гарантії незалежності, безсторонності та об'єктивності суб'єктів протидії булінгу, а особливо «афілійованих суб'єктів»: (1) працівників закладів освіти; (2) керівників закладів освіти; (3) інші органи управління чи посадові особи закладів освіти; (4) засновників закладів освіти та уповноважених ним органів;

2) передбачити альтернативних суб'єктів тих повноважень, які наразі покладено на афілійованих суб'єктів. Такі альтернативні суб'єкти не повинні мати ознак, за якими ми виділили афілійованих суб'єктів. При цьому має бути забезпечений ефективний доступ зацікавлених осіб (зокрема, потерпілих) до альтернативних суб'єктів;

3) передбачити адміністративну відповідальність за неналежне виконання афілійованими суб'єктів своїх повноважень із протидії булінгу (видається, що наразі чинна адміністративна відповідальність лише керівника закладу освіти і лише за неповідомлення Національної поліції України про випадки булінгу (ч. 2 ст. 173-4 КУпАП [6]) є недостатньою). Зокрема, доцільно диспозицію ч. 2 ст. 173-4 КУпАП викласти в такій редакції: «невиконання чи неналежне виконання науковим, педагогічним, науково-педагогічним працівником, керівником або іншої посадовою особою чи працівником закладу освіти повноважень у сфері запобігання та протидії булінгу (цькуванню)».

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>.

3. Козін А. О. Організаційно-правові засади протидії булінгу (цькуванню) в Україні: дис. ... докт. філос. за спец. 081 «Право». Київ. 2020. 234 с.

4. Козін А. О. До характеристики системи суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 5. Том. 2. С. 113–118.

5. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 3 (112). С. 21–28.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

Бобокал Олена Миколаївна,
викладач-методист, спеціаліст вищої категорії,
Київський державний коледж туризму та готельного господарства

КІБЕРБУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наразі українське суспільство визнає існування проблеми жорстокого поводження з дітьми, а також – необхідність здійснення комплексу послідовних заходів щодо удосконалення системи попередження, виявлення та подолання цього явища.

Безпечне і здорове освітнє середовище є сукупністю умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору.

Останнім часом все більшої уваги набуває проблема поведінки підлітків у мережі Інтернет. Це обумовлено тим фактом, що найактивнішими користувачами мережі Інтернет є підлітки. Особливостями підліткового віку є стрімкі зміни у психофізичному стані, що можуть призводити до проявів агресивної поведінки як у реальному, так і у віртуальному просторі. З кожним роком кількість юних користувачів збільшується на 50%. Інтернет у сьогодні став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, їхнім найближчим оточенням та, що важливо, джерелом знань про навколишній світ, особливо зараз під час дистанційного навчання. Аналізуючи статистичні дані, що надає Інтернет Асоціація України, можемо дійти висновків, що в Україні користуються Інтернет-мережею 21,6 млн користувачів. Проникнення Інтернету складає 64,8% [1]. Ці показники засвідчують, що підлітки є активними користувачами Інтернет-мережі.

Кібербулінг – це та форма агресії, на яку дуже легко натрапити у мережі Інтернет. Це явище не залежить від місця знаходження агресора та жертви та може мати різні прояви. Також під кібербулінгом розуміємо новітню форму

агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо (Л. Найдьонова) [2, с. 4].

Вивченню особливостей поведінки та діяльності підлітків в Інтернет-мережі присвячені праці зарубіжних та українських педагогів (І. Смірнова, В. Осадчий, Л. Жук, О. Пігузов), філософів (І. Опаріна, О. Прокопенко, С. Михайлов, О. Скородумова, О. Романов), соціологів (І. Василенко, О. Путилова, О. Шермет, М. Самелюк), психологів (І. Білоус, Т. Вербицька), юристів (Д. Пушкін, Т. Кесареєва, Н. Лебєдєва). У світовій науковій практиці питання прояву та профілактики кібербулінгу розглянули у своїх роботах Л. Найдьонова та О. Баришполець. Ці науковці розглядають кібербулінг із ракурсу медіа-компетентності.

Вивчаючи поняття кібербулінгу визначили, що науковці мають різні підходи до його трактування, тож є варіанти тлумачення цього поняття:

1) П. Сміт трактує кібербулінг як агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе.

2) С. Монкс вважає, що кібербулінг – це насильницькі, принизливі або загрозливі дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як: стільникові телефони, вебсайти, соціальні мережі сайтів, інтернет-групи [5].

3) Кібербулінг – це агресивна поведінка певної особи, найчастіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) – зазначає М. Фадєєва [3, с. 24].

Отже, кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, миттєві повідомлення, розгортаються в чатах, на вебсайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або через зображення (фото, відео); до кібербулінгу відносять також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [4, с. 159].

Типи кібербулінгу:

перепалка (флеймінг) – обмін короткими гнівними та запальними репліками між учасниками з використанням комунікаційних технологій (як правило, на форумах та в чатах);

нападки (домагання) – регулярні висловлювання образливого характеру на адресу жертви (багато СМС-повідомлень, постійні дзвінки), що перевантажують персональні канали комунікації;

наклеп – поширення неправдивої, принизливої інформації;

самозванство – використання особистих даних жертви (логіни, паролі до акаунтів у мережах, блогах) із метою здійснення від її імені негативної комунікації;

публічне розголошення особистої інформації – поширення особистої інформації, наприклад, шляхом публікування інтимних фотографій, фінансової інформації, роду діяльності з метою образи чи шантажу;

ошуканство – виманювання конфіденційної особистої інформації для власних цілей або передавання іншим особам;

відчуження (остракізм, ізоляція) – онлайн відчуження в будь-яких типах середовищ, де використовується захист паролями, формується список небажаної пошти або список друзів;

кіберпереслідування – приховане вистежування жертви для скоєння нападу, побиття, зґвалтування;

хепіслепінг – реальні напади, які знімаються на відео для розміщення в Інтернеті, що можуть призвести до летальних наслідків.

Кібербулінг є формою психологічного насильства. Найчастіше жертвами саме кібербулінгу стають підлітки, що позбавлені батьківського піклування та уваги, не мають емоційного зв'язку із батьками; підлітки, що зазнають жорстокості від батьків, вороже сприймають світ і у реальному житті часто стають жертвами насильства і самі проявляють насильницькі дії у сторону слабших від них; підлітки, що виховуються в умовах тиранії з боку батьків, і перебувають у постійній ситуації підкорення волі і неможливості виразити свою думку; підлітки, що мають психофізичні особливості (різні форми розумової

відсталості, психопатії, заяча губа, вовча паща та ін.); підлітки з сімей із низьким соціальним статусом.

На сьогодні досить актуальним питанням є профілактика кібербулінгу. Її особливості серед підлітків у освітньому середовищі полягають у підтримці дитини сім'єю, створенні дружньої, довірливої атмосфери, що сприятиме налагодженню контакту та вирішенню проблеми кібербулінгу, якщо така подія трапляється, злагодженій роботі у школі, просвітницьких діях спеціалістів із кібербезпеки.

При здійсненні допомоги підліткам соціальним педагогам та психологам необхідно спиратися на такі принципи: системності, суб'єкт-суб'єктності, конфіденційності, комплексності, гуманності. На сьогодні профілактична робота здійснюється за двома напрямками.

Перший напрям пов'язаний із розвитком технічних засобів, що обмежують небажаний контент (фільтри, цензура), що передбачає у соціальних мережах та на вебсайтах кнопок «поскаржитися», а також налаштування конфіденційності персональних акаунтів. Цей напрям містить створення системи швидкого реагування провайдерів контенту і сервісів, правоохоронних структур, операторів зв'язку на протиправну діяльність і мережі Інтернет.

Другий напрям профілактики кібербулінгу передбачає навчання користувачів мережі Інтернет основним правилам безпеки і коректної поведінки стосовно інших користувачів спільноти.

За кордоном існують спеціальні вебресурси, що присвячені підвищенню рівня медіаграмотності і навчання коректній, неагресивній і невіктимній поведінці в мережі Інтернет. Зокрема, розглядаються аспекти тих чи інших вчинків у мережі, проблема внутрішнього вибору, який здійснює людина, поводячи себе жорстоко і без поваги стосовно інших користувачів мережі Інтернет або розповсюджуючи хибну інформацію, плітки, будь-які інші матеріали, що можуть нанести морально-психологічну, або навіть матеріальну шкоду потерпілим [5].

Отже, на сьогодні існує багато методів протидії кібербулінгу, але проблема того, чому він виникає, чому підлітки проявляють жорстокість у мережі, лишається відкритою.

Список джерел та літератури:

1. Semantrum: медіа-аналіз TV, радіо, друкованих видань, Інтернет ЗМІ, соціальних мереж. URL: <https://promo.semantrum.net/uk/2017/04/21/v-ukrayini-na-rochatok-2017-roku-parahovano-21-6-mlnkoristuvachiv-internetu/>.
2. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: [методичні рекомендації] / Л. А. Найдьонова. Вип. 4. Київ, 2011. 34 с.
3. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу / М. В. Фадєєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»: зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч. 1. 316 с.
4. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л.А. Найдьонова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.
5. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий // Психология. Журнал высшей школы экономики. Т. 11. № 3. 2014. С. 177–191.

Грузин Валерія Анатоліївна,

працівниця Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОТОЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГНОЗОВАНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РІВНОСТІ (НЕДОПУЩЕННЯ БУЛІНГУ) МІЖ ЗДОБУВАЧАМИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Проблема цькування в сучасному середовищі набуває значних обертів та потребує уваги щодо знаходження шляхів її вирішення. Існує потреба в чітких та рішучих діях, знаходження шляхів юридичного та психологічного вирішення вказаної проблематики. Явищу булінгу присвячені спеціальні сервери, одним із яких є «Stop bullying». Розголошення масштабів проблеми в нашій державі через висвітлення в засобах масової інформації та мережі Інтернет почала розповсюджуватися через причину збільшення приниження гідності осіб у навчальних закладах. Дослідивши праці відомих науковців можна виокремити, що британські вчені Д. Лейн та Е. Міллер роз'яснюють поняття «булінг» як довготривалий процес усвідомлення жорстокого поведіння, фізичного чи

психічного, з боку однієї особи або групи осіб щодо іншої, яка не має здатності захистити свої позиції та права в конфліктній ситуації [1].

Звісно, окрім шкільних навчальних закладів, де булінг за статистичними даними є більш розповсюдженим, слід звернути увагу і професійно-технічні та вищі навчальні заклади. Здавалося б, де міг би виявлятися булінг між студентами котрі мають надвисокі розумові показники, які є більш психічно та культурно розвиненими, але статистика показує інше, а саме те, що існує все-таки відсоток цькування у закладах вищої освіти. Характеризуючи поняття «булінг» потрібно звернути увагу, що дії, які мають насильницький характер можуть бути вчинені не лише по відношенню неповнолітньої особи, а й щодо осіб будь-якого віку, тобто навіть дорослих. Причинами цькування може бути достатньо великий перелік, починаючи від успіхів у навчанні, матеріальним становищем, закінчуючи характерними особливостями поведінки та особистих якостей жертви булінгу.

Дослідивши законодавство України виникає одна з перших проблематика, що потребує правового доопрацювання, а саме: передбачити вчинення булінгу щодо повнолітніх осіб, а не лише малолітніх чи неповнолітніх. Таким чином, Верховна Рада України 18 грудня 2018 року прийняла Закон України №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридично поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу. Закон вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими встановлюється відповідальність за булінг (стаття 173-4 Булінг (цькування) учасника освітнього процесу).

Так, вчинення булінгу тягне за собою накладання штрафу від 850 до 1700 гривень або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас за булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від 1700 до 3400 гривень або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. Булінг, вчинений дітьми від 14 до 16 років, тягне за собою накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від 850 до 1700 гривень або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас

законом визначено покарання за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти. Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладання штрафу від 850 до 1700 гривень або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку [2].

Наразі ми поговоримо про заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Хоча навчальні заклади з такими умовами мають мінімальні показники подібних випадків (бо на недопущення цькування впливає сувора дисципліна, високий рівень контролю керівництва навчального закладу), все ж таки потрібно досліджувати методи викорінення таких випадків, розроблення дієвих програм для протидії подібних негативних явищ в майбутньому. Ключовими моментами цькувань є розповсюдження сталим поняття «жінка слабкіша за чоловіка». І не завжди в суспільстві сприймається на адекватному рівні вибір жінки, в так званих «чоловічих професіях». Звідси виникає невпевненість у власних діях жіночої статі, сумніви у власному виборі та плюс до всього знуцання протилежної статі, що тим чи іншим чином впливає на психічний стан особи.

Таким чином, розглядаючи поняття «булінг» у межах навчального процесу, можна виділити наступні особливості його прояву й у закладах зі специфічними умовами навчання: негативна й образлива поведінка, що здійснюється у міжособистісних стосунках, учасники яких знаходяться у соціально нерівних позиціях, має навмисний характер. Варто не забувати і про поняття кібербулінгу – неприпустимих висловлювань в Інтернет-просторі.

Одним із варіантів вирішення проблеми є перейняття досвіду найбільш дослідженої та розповсюдженої програми превенції булінгу в світі «Olweus Bullying Prevention Program». Її розробив норвезький професор психології Дан Ольвеус. Ефективність цієї програми підтверджена багатьма авторитетними дослідженнями, наразі її використовують у школах європейських країн. Вказана програма передбачає превенцію булінгу в закладах освіти. Пропоную детальніше розглянути ключові пункти зазначеної програми:

- превентивна частина містить у собі інформування учнів, персоналу та батьків щодо видів булінгу і його впливу, щорічне опитування стосовно булінгу у навчальному закладі, обов'язкове регулярне проведення шкільних зборів на тему проблем жертв булінгу, обов'язкова наявність контактного номера на який можна анонімно або відкрито зателефонувати та розповісти про знущання, регулярні зустрічі батьків і персоналу школи, чітко розроблені та роз'яснені учням шляхи повідомлення про випадки цькування, наявність кнопки «Повідомити про булінг» на сайті школи або коледжу та ряд інших ефективних заходів та дій. Звісно не варто забувати і про роботу куратора навчальних груп у закладі вищої освіти, саме розширення його компетенції у сфері звернення студента в ситуаціях, що принижують його гідність є важливим фактором [3]. Постійне та систематичне проведення для студентів навчальних тренінгів, інформаційних лекцій та залучення до них фахівців (психологів, правників) допоможуть знизити рівень неприємних та протиправних випадків, допоможуть студентам зрозуміти принцип дій в разі настання цього виду ситуації та попередить булінг у закладах вищої освіти, в тому числі зі специфічними умовами навчання.

Таким чином, продовження пошуків та розроблення ефективних психологічних та правових методів направлених на протидію булінгу не лише у шкільних навчальних закладах, а й у професійно-технічних та вищих допоможуть боротися, мінімізувати, а в кращому випадку викоринити проблемне питання. Тому варто переймати досвід високорозвинених, демократичних країн, котрі своїми програмами, науковими та законодавчими впровадженнями змогли подолати чи зменшити рівень булінгу (цькування) у закладах освіти.

Список використаних джерел:

1. Дитяча та підліткова терапія / За ред. Д. Лейна, Є. Міллера СПб, 2010 рік, 448 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення / (Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Правові горизонти / Legal horizons, 2018/ Наукова стаття Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти / Філоненко С. С., Гаруст Ю. В., С. 48–53

Денисенко Олександр Борисович,
вчитель історії Куп'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1
Куп'янської міської ради Харківської області

ПРОФІЛАКТИКА ПРОТИДІЇ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА В ШКОЛІ (ЗА ВЛАСНИМ ДОСВІДОМ)

Згідно з концепцією Нової української школи, ключовими компетентностями, які мають бути сформовані в школі, є соціальні й громадянські. Йдеться про всі форми поведінки, потрібні для ефективної й конструктивної участі в громадському житті, в сім'ї, на роботі; про вміння працювати з іншими на результат, попереджати й вирішувати конфлікти, досягати компромісів. Формування саме цих компетентностей, а також поваги до прав і свобод людини, нетерпимости до приниження її честі й гідності, фізичного або психічного насильства, до дискримінації за будь-якими ознаками визначено як одну із засад державної політики у сфері освіти відповідно до Закону України «Про освіту» від 2017 року.

Реформа загальної середньої освіти, яка ґрунтується на компетентнісному підході, створила додаткові інституційні передумови для закріплення ідей гендерної рівності в освіті. Гендерний підхід в освіті (або гендерно-чутливий підхід в освіті) застосовується з метою створення рівних умов для самореалізації учениць/учнів з акцентом на їхніх індивідуальних особливостях і потребах самореалізації, незалежно від гендерних стереотипів та гендерно-стереотипного уявлення про ролі жінок і чоловіків у суспільстві [1, с. 6].

Свобода від насильства – одне з основних прав людини. Утім від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, дівчата та хлопці. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Останнім часом у закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу. Тривожною тенденцією для сучасного дитячого середовища стає булінг (цькування). Насильство завдає хлопцям та дівчатам тяжких травм, фізичних і моральних, які мають згубні наслідки для їхнього подальшого психосоціального благополуччя.

Створення без насильницького освітнього середовища, протидія проявам насильства та булінгу, кібербулінгу – один з основних напрямів роботи педагогічного колективу Куп'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Куп'янської міської ради Харківської області. Забезпечення комфортної міжособистісної взаємодії в закладі освіти, сприяння емоційному добробуту учнів, учениць, педагогів та батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу – над цим працює колектив нашого закладу освіти.

Протягом 2020/2021 навчального року педагогічний колектив працює над реалізацією виховної проблеми: «Виховання особистості, орієнтованої на найдосконаліші соціокультурні, загальнолюдські та національні цінності в умовах Нової Української Школи».

На виконання завдань комплексного плану скоординованих дій у боротьбі зі злочинністю, з метою профілактики правопорушень серед учнівської молоді, в школі створено координаційну раду профілактики. Цей колегіальний орган має затверджений план роботи на навчальний рік. Головною метою цієї ради є робота з дітьми, які перебувають на обліку в службі у справах дітей та ВП ГУНП, проведення регулярних бесід із родинами, які поставлені на облік із питання виконання батьківських обов'язків, надання батькам, учням, консультацій, необхідної допомоги. Діяльність ради спрямована на заходи, спрямованих на протидію булінгу (цькуванню), на профілактику правопорушень. До роботи координаційної ради профілактики правопорушень залучається служба у справах дітей, відділ поліції ГУНП України в Харківській області, громадськість.

Практика роботи координаційної ради вже вкотре засвідчує про ефективність своєї роботи, адже робота з дітьми проходить у взаємодії «учні-батьки-педагоги».

Педагогічному колективу школи вдалося створити освітнє середовище, вільне від будь-яких форм насильства та дискримінації. У закладі освіти панує атмосфера довіри та спільної взаємодії педагогів і учнів. Випадки булінгу, насильства та дискримінації відсутні. План заходів, спрямованих на запобігання

та протидію булінгу (цькуванню), розроблено, затверджено й оприлюднено на сайті закладу.

Зазначимо, що анкетування учнів, батьків, педагогів закладу освіти, які вживаються в статті, проведено під час інституційного аудиту школи, що було здійснено у 2020 році управлінням Державної служби якості освіти у Харківській області, тому всі наведені дані є об'єктивними та незалежними.

Заходи проводяться регулярно відповідно до визначеного плану роботи, що підтверджується результатами опитування учнів, їхніх батьків та вчителів. Як свідчать відповіді більшості (75,2%) батьків учнів, їхні діти йдуть до школи охоче та в піднесеному настрої; результати опитування здобувачів освіти показали, що 82,9% з них відчують себе в школі комфортно, а 90,6 % – безпечно; переважна більшість педагогів (96,7%) задоволені створеним освітнім середовищем та умовами праці в закладі освіти [2, с. 5].

Результати проведеного опитування вчителів засвідчили, що 95% з них підтверджують проведення в закладі освіти ґрунтовної просвітницької роботи з питань виявлення ознак і запобігання різним проявам насильства та дискримінації.

Правила поведінки учасників освітнього процесу оприлюднені на інформаційному стенді, офіційній вебсторінці закладу, а в приміщенні початкової школи – в адаптованому вигляді – на стінах. Усі учасники освітнього процесу ознайомлені з ними та дотримуються встановлених правил поведінки, про що також свідчать відповіді 81,7% учителів, 92% батьків учнів та 82,1% здобувачів освіти.

У закладі освіти здійснюється постійний аналіз причин відсутності здобувачів освіти, на основі результатів аналізу приймаються відповідні рішення, які є результативними. Учні не відвідують заняття виключно через поважні причини та/або через хворобу, їх чисельність незначна. Зареєстрованих випадків булінгу в закладі освіти немає, проте батьки та учні, які вважають, що потерпають від цькування (менш як 3%), звертаються до класного керівника, практичного психолога та соціального педагога, де отримують відповідну підтримку та допомогу (про що також свідчать відповіді учнів та їхніх батьків).

У школі створені умови для інклюзивного навчання дитини з особливими освітніми потребами: розроблено індивідуальну програму розвитку дитини та індивідуальний навчальний план; створено команду психолого-педагогічного супроводу та умови для залучення асистента вчителя до освітнього процесу, корекційну спрямованість якого в тому числі забезпечують практичний психолог, учитель-дефектолог та логопед [2, с. 6].

Отже, досвід роботи в закладі загальної середньої освіти показав, що ефективне запобігання проявів насильства серед учнів можливе за умови: утвердження в державній освітній політиці заходів виховного та психологічного впливу у форматі тренінгів і бесід; пропаганди заходів запобігання та протидії булінгу, правопросвітницької роботи серед населення, передусім молоді; упровадження заходів запобігання проявів насильства, в яких беруть участь усі учасники освітнього процесу (здобувачі освіти, батьки, керівники, педагогічні працівники).

Також необхідною умовою превенції є підготовка педагогів і психологів до роботи з таким негативним явищем у загальноосвітніх школах із залученням психологічних і правоохоронних служб, органів управління освітою, громадських організацій.

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ.: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с
2. Висновок про якість освітньої діяльності закладу освіти, внутрішню систему забезпечення якості освіти за результати проведення управлінням Державної служби якості освіти у Харківській області інституційного аудиту [Електронний ресурс]. 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://persha.kupyansk.info/files/docs/2020/25820_Visnovok_pro_yakist_navchalnoi_diyalnosti_zakladu.pdf

Жеглінська Тетяна Олегівна,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВопОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 173-4 КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВопОРУШЕННЯ

Визначальним чинником, від якого залежить життя людини є її здоров'я. Існування та підтримання відповідного психофізіологічного стану фізичної особи неможливе без ужиття дієвих заходів з охорони здоров'я. Необхідною юридичною гарантією таких заходів є передбачена в національному законодавстві система юридичних засобів, що являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою правових норм, які закріплюють права людини на життя, здоров'я, охорону здоров'я. Ідеологічним підґрунтям цих можливостей є конституційний принцип, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

В Україні, як і в усьому світі, поширюється явище булінгу та його різновиду – кібербулінгу. Визначення «булінгу» набуло регламентації з прийняттям Закону України № 2657-VIII від 18 грудня 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Цей Закон вніс зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення № 8073-1-X від 07 грудня 1984 р. (далі – КУпАП) та Закону України «Про освіту» № 2145-VIII від 05 вересня 2017 р., доповнивши їх статтями про булінг. В наведених нормативно-правових актах булінг (цькування) визначається як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [2].

Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05 вересня 2017 р., у ст. 53, зазначається «Здобувачі освіти мають право на захист під час освітнього процесу

від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування) [2].

У конституційно-правовому аспекті, існування булінгу, як актів систематичного насильства, ставить під загрозу непорушність та можливість реалізації одразу декількох конституційних прав і свобод громадян. Порухення цих цінностей, як правило, стосується жертви. З огляду на те, що булінг є систематичним та «шкільним» видом знуцання, можна говорити про мету особи-булера: максимально унеможливити нормальні умови існування його жертви. Тим самим, булер може порушувати такі конституційні права жертви як право на відпочинок (наприклад, під час перерви змушуючи робити своє невиконане домашнє завдання), право на власність (відбираючи телефон чи інші особисті речі), право на повагу його гідності піддається в такому випадку беззаперечному порушенню, а також право на невтручання в особисте та сімейне життя тощо.

Булінг ставить під загрозу недоторканість одного із основоположних прав людини – права на життя. Як зазначалося раніше, булер своїми протиправними діями насильницького характеру, які суперечать волі потерпілого та всіляко завдають йому шкоди чи принижують його, провокує виникнення у жертви суїцидальних прагнень (що на думку принижованого позбавлять його настирливих та систематичних страждань), які подеколи можуть реалізовуватися. В такому випадку, наслідки булінгу будуть підлягати регулюванню з боку закону про кримінальну відповідальність. Людина, її життя та здоров'я в Україні згідно з Основним Законом визнається найвищою соціальною цінністю, відповідно, булінгу, як явищу, що ставить під загрозу найвище благо держави, надається особливе значення.

Узагальнення всього вищевикладеного дає підстави для таких умовиводів, що в цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціально-педагогічну проблему сьогодення – проводяться наради на рівні міністрів освіти, виробляються законодавчі заходи у напрямку його профілактики тощо. Булінг

порушує одне з головних конституційних прав, яке зазначене у ч. 1 ст. 3 Основного Закону Української держави «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закон України «Про освіту» No 2145-VIII від 05 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Ірха Юрій Богданович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України

ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Діти були, є і, на превеликий жаль, будуть найуразливішою категорією населення, яка страждає від різноманітних проявів насильства в сім'ї, родині, школі, університеті, на роботі, на вулиці, у молодіжному середовищі, у мережі Інтернет. Нездатність та/або невміння постояти за себе, неможливість втечі від кривдника, залежне від нього становище, незнання законодавства та суб'єктів, до яких можна звернутися по кваліфіковану допомогу та захист – це об'єктивні фактори, які сприяють насильству щодо дітей, у тому числі за ознакою статі.

За твердженнями фахівців, знання про динаміку домашнього насильства та насильства за ознакою статі в суспільстві загалом, а щодо дітей – зокрема, залишаються досить фрагментарними. Однією з причин цього є те, що це є особиста проблема людини, яка викликає у неї сором і страх. Крім цього, ця проблема зумовлює мовчання людей, які у такий спосіб намагаються захистити репутацію своєї сім'ї чи установи, особливо, якщо вона є частиною інституційної структури [1, с. 180–181].

Насильство щодо дітей негативно впливають на їх психічне та фізичне здоров'я, розвиток, освіту, здатність до комунікації та належної організації свого життя. На переконання Н. В. Лесько, насильство щодо дітей – це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії або бездіяльності

психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

Вчена аргументовано вважає, що діти через свій вік не можуть бути повністю захищені від порушення їхніх прав, свобод та законних інтересів у суспільстві. У зв'язку з цим основним завданням держави є створення світу, в якому б діти мали можливість рости, вчитися, бути захищеними від будь-яких видів насильства. Важливим аспектом цієї проблеми є готовність самого суспільства говорити про насильство та інші протиправні дії щодо дітей, а також бажання застосовувати ненасильницькі способи вирішення конфліктних ситуацій. Запровадження сучасних форм і методів боротьби з насильством стосовно дітей, які ґрунтуються на кращих міжнародних практиках, потребує розробки не лише моніторингу ефективності законодавства, але й моніторингу ефективності самої діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2, с. 365, 368, 371].

За даними міжнародних організацій у світі щорічно до 1,5 мільярда дітей зазнають насильства; орієнтовно 150 млн дівчат і 73 млн хлопців піддаються сексуальному насильству. Майже половина всіх сексуальних посягань відбувається відносно дівчат молодше 16 років. Залежно від країни (від однієї п'ятої (Китай) до двох третин (Замбія)) дітей повідомили, що вони стали жертвами словесних або фізичних знущань. Ще мільйони дітей живуть в страху перед фізичним насильством під прикриттям дисципліни. В окремих країнах понад 80 відсотків учнів піддаються тілесним покаранням в школі [3].

Зазначені дані дають підстави стверджувати, що насильницькі дії щодо дітей є серйозною проблемою, яка має комплексно вирішуватися державою та суспільством. Очевидно, що більшість насильства за ознакою статі щодо дітей здійснюється у віці, коли вони мають відвідувати школу чи університети, тому заклади освіти можуть і повинні відігравати важливу роль у протидії цим проявам як на їх території, так і поза нею.

Попри декларування в суспільстві нульової терпимості до насильства, наявності правового поля для протидії йому, у багатьох державах існує проблема зростання кількості проявів насильства за ознакою статі, у тому числі в молодіжному середовищі. У зв'язку з цим ми підтримуємо твердження К. Ліст, яка наголошує на необхідності виявлення детермінант, що сприяють появі та поширенню цього явища в середовищі учнів чи студентів конкретного закладу вищої освіти [1, с. 173].

У ХХІ ст. шкільне насильство набуло нового соціального наповнення. Якщо раніше в шкільному середовищі насильство у вигляді підліткових бійок було реакцією на загрозу, замах на свободу, для відновлення своїх прав і місця в соціальній ієрархії, то сьогодні приводом стає відсутність спільної ідентичності, відмінності між агресором і жертвою, що провокує першого на насильницьку взаємодію з другим [4, с. 41].

З історичної та культурної точок зору фізичний, психологічний та економічний вплив на дітей або взаємодія між ними в залежності від конкретної ситуації може викликати абсолютно протилежне сприйняття – від схвалення до засудження. Водночас із формально-юридичної сторони права дитини у сучасній інтерпретації повністю виключають будь-які види насильства не тільки фізичного, але й психологічного, економічного, сексуального [5, с. 37. 5].

Насильство за ознакою статі в школі належить до актів сексуального, фізичного або психологічного насильства, яким піддаються діти в школах і навколо них через соціальні стереотипи, ролі, норми, очікування у зв'язку з їх статтю або гендерною ідентичністю. Це також стосується відмінностей між досвідом дівчат і хлопців та їх вразливістю до насильства. У більшості суспільств нерівні владні відносини між дорослими і дітьми та гендерні стереотипи і ролі, приписувані дівчаткам і хлопчикам, роблять школярів (особливо дівчат) доволі уразливими для сексуальних домагань, зґвалтувань, примусу, експлуатації та дискримінації з боку вчителів, співробітників та однолітків. Хлопчики і дівчатка, які не відповідають домінуючим уявленням щодо гетеросексуальної мужності або жіночності, також уразливі перед сексуальним насильством і знущаннями [3].

Досліджуючи проблему насильства за ознакою статі, Є. О. Шоригін запропонував враховувати гендерний режим у конкретній школі з метою виявлення причин та умов поширення цього явища в середовищі учнів. Гендерний режим характеризує стан гендерних відносин у школі. Інструментами конструювання гендерних режимів можуть бути на макрорівні – нормативні акти, а на мікрорівні – статuti школи та особливості соціальної взаємодії в шкільному середовищі на рівні «учень – учень», «учень – вчитель», «учень – батьки». Запропоновано розрізняти ліберальний та консервативний гендерний режим.

Ліберальний гендерний режим характеризується прийняттям варіативних гендерних ролей і практик, передбачає можливість і допустимість альтернативних моделей поведінки для юнаків та дівчат, толерантний до неконформного гендерного дисплея. Водночас індикаторами консервативного гендерного режиму є традиційні установки гендерних ролей, неприпустимість проявів дівчатами маскулітності, а юнаками – фемінності. Учні мають слідувати певним зразкам чоловіка або жінки в межах бінарної гендерної системи. При цьому порушення запропонованих гендерних зразків негайно провокує санкції як з боку однолітків, так і з боку керівництва та педагогічного складу [6, с. 174].

Вважається, що перевірити стан школи на предмет виявлення насильства за ознакою статі та аномії загалом, можна за допомогою розрізнення школи як соціальної та функціональної системи. Функціональна система сконцентрована на навчанні та на перевірці знань, соціальна система – зосереджена на внутрішньому житті школи і враховує культурну логіку та стан дорослішання дітей. Ці системи часто суперечать одна одній. Діти проводять у школі все більше часу, але при цьому їм не пропонується ніякого культурного контексту. Домінуюча функціональна складова шкільного життя передбачає та обумовлює її соціальну сторону. Часто соціальні проблеми шкільного життя ігноруються або замовчуються, оскільки тут все соціальне не узгоджується з функціональним [7, с. 143, 177–178].

З метою зміцнення внутрішньої політики школи, розбудову її потенціалу, покращання навчання, а також побудову партнерських відносин між школою, сім'єю і суспільством, іноземними фахівцями запропоновано здійснювати такі заходи, як:

1. Ефективне керівництво школою та залучення громади до створення безпечного гендерно-чутливого навчального середовища;
2. Створення і впровадження кодексу належної поведінки;
3. Посилення потенціалу викладачів та освітніх працівників;
4. Розширення прав і можливостей дітей у сфері прав дитини, участі та гендерної рівності;
5. Покращання звітності, моніторингу та підзвітності;
6. Вирішення інцидентів чи проблемних ситуацій;
7. Посилення матеріально-технічної бази для навчального процесу;
8. Залучення батьків [3].

На наше переконання, зазначені підходи до виявлення детермінант насильства за ознакою статі, а також способи протидії йому у школі доцільно застосовувати і щодо інших закладів освіти з метою створення здобувачам освіти безпечного освітнього середовища. Вважаємо, що заклади освіти мають відігравати ключову роль у профілактиці будь-якого насильства у соціумі.

Список використаних джерел:

1. List, Katrin. Gender-Based Violence against Female Students in European University Settings. *International Annals of Criminology*, vol. 55, no. 2, November 2017, P. 172–188.
2. Лесько Н.В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 489 с.
3. Muhammad, Akram & Umme, Laila & Abdalah, Amiri. The Relationship Between Education and Gender-Based Violence. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/344771918_The_Relationship_Between_Education_and_Gender-Based_Violence (дата звернення: 8.02.2021) DOI (Article): <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34469.73442>.
4. Дубинина С. Н. Агрессия как стратегия адаптации девиантных подростков. *Среднее профессиональное образование*. 2009. № 4. С. 41–44.
5. Сизова И.Л. Социологическая теория о причинах насилия в школе. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 6-1. С. 374–380. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskaya-teoriya-o-prichinah-nasiliya-v-shkole> (дата звернення: 8.02.2021).
6. Шорыгин Е.А. Гендерные режимы в школах. *Журнал социологии и социальной антропологии* 2017. № 20 (5). С. 167–186. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-rezhimy-v-shkolah> (дата звернення: 8.02.2021).
7. Böhnisch L. *Pädagogische Soziologie. Eine Einführung*. Juventa Verlag. Weinheim und München, 1996. S. 143, 177–178, 198–207, 252–259.

ДОМАГАННЯ ЯК ВИД НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Нові підходи до сприйняття дій/бездіяльності спонукають до виникнення різних проявів насильства. Термін «насильство» у різний проміжок часу, ситуаціях, певними особами тлумачиться неоднаково. Те, що не припустимо для одних в одній частині світу, є сприйнятливим для інших.

Все частіше у світі дістають розголосу факти насильства за ознакою статі. Найбільш потерпають від цього виду насильства жінки, дівчата та діти, але ця участь не оминула і чоловіків. Одним із поширених проявів насильства за ознакою статі є домагання. У нашому житті окремі прояви домагання стали настільки звичним, що багато хто його не помічає або, навпаки, сприймає як нормальну (звичну) поведінку особи у соціумі. «Домагання – поведінка, яка заподіює незручність або шкоду, що порушує недоторканність приватного життя особи. Така поведінка може полягати у прямих або непрямих словесних образах або погрозах, недобррозичливих зауваженнях, брутальних жартах або інсинуаціях, небажаних листах і дзвінках, у показі образливих або принизливих фотографій, залякуванні, хтивих жестах, небажаних дотиках, поплескуваннях, у поцілунках, щипках, ударах, фізичному нападі або в інших подібних діях. Треба зауважити, що під терміном «домагання» розуміється не тільки сексуальне домагання, але і будь-яке інше домагання, на відміну від широко розповсюдженої (помилкової) думки. Прикладом домагання можуть бути також небажані пропозиції, натяки, жести, погляди, слова, повідомлення чи жарти сексуального характеру, що порушують приватні межі людини» [1]. «У багатьох країнах закон обмежує можливість такого тиску, юридичні трактування таких дій розрізняються в різних культурах, але загалом у деяких пострадянських державах ставлення до домагання все ще вважається «на межі норми» [2].

З кожним роком тема «домагання» перестає бути забороненою, латентною. Усе більше потерпілих відважуються заговорити про це, називаючи своїх кривдників, навіть і через деякий час. Домагання, а також тиск – відомі як залякування або психологічний терор. Вони можуть проявлятися у вигляді

агресивної поведінки у відношенні окремої особи або на групи осіб, а саме: часті докори, обвинувачення без достатніх підстав, у переважній більшості випадків, непередбачувані, несправедливі. Особливою формою домагань є сексуальні домагання. У статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зазначено, що «сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування» [3].

Актуальність теми підтверджує те, що влітку 2019 року на конференції Міжнародної організації праці (МОП) було прийнято Конвенцію МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідну Рекомендацію МОП № 206. «У Конвенції МОП № 190 визнано право кожної людини на сферу праці, вільну від насильства і домагань. Насильство і домагання визначені у ній як «низка неприйнятних форм поведінки та практик». Це, зокрема, фізичне насильство, словесні образи, булінг і цькування, сексуальні домагання, погрози та нав'язлива поведінка» [4]. Зазначені міжнародні документи є першими міжнародними трудовими нормами, які забезпечують загальну основу для запобігання та викорінення насильства та домагань у сфері праці, включаючи насильство за ознакою статі та домагання. «Часто межа між тим, що являє собою насильство, і тим, що є домаганням, розмита, оскільки форми поведінки можуть одночасно бути віднесені до визначених категорій та бути окремими, взаємозв'язаними, нашарованими або такими, що переходять від однієї до іншої. Враховуючи це, Конвенція МОП № 190 визначає насильство та домагання як «низку форм поведінки», а не проводить межу між ними. Конвенція МОП № 190 захищає працівників та інших осіб у сфері праці, включаючи (ст. 2(1)): найманих працівників за визначенням національних законодавства та практик; зайнятих осіб безвідносно до їх договірному статусу; осіб, що проходять професійну підготовку, включаючи стажистів та учнів Конвенція також визначає гендерно-обумовлені насильство і домагання (ст. 1(1)(b)): «низка неприйнятних форм поведінки і практик або загрози таких, здійснених одноразово чи систематично, метою,

результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди, включаючи гендерно-обумовлені насильство і домагання». Насильство та домагання, спрямовані на осіб через їхню статеву або гендерну приналежність, або які непропорційно впливають на осіб конкретної статі або конкретної гендерної приналежності та містять сексуальні домагання» [5].

Восени 2019 року серед студентів проводилося анонімне інтернет-опитування щодо виявлення випадків сексуальних домагань, сексизму та інших видів дискримінації в студентському середовищі. Респонденти зазначали інформацію, що стосується їх, а також і про знайомих, зокрема і про домагання щодо хлопців. Слід зазначити, що відповідаючи на запитання студенти вказували, що домагання проявлялося у прямих і непрямих (*натяки із сексуальним підґрунтям*) пропозиціях. Опитуванні вказували факти, коли викладачі запрошували студенток на каву, під час зустрічі натякаючи на секс, пропонували в такий спосіб покращити успішність. «Студентки з медичних вишів писали про випадки, коли певні процедури викладачі хотіли показувати лише на дівчатах, обґрунтовуючи це тим, що «приємно торкатися до красивої дівчини. Відповіді іншої групи свідчила про прямі фізичні домагання, насильні поцілунки, доторки та обійми: *«У більшості випадків – це відбувалося безпосередньо в навчальному закладі, але були випадки, коли кривдники переслідували жертв і поза межами закладу, наприклад дорогою додому»* [6]. *Результати опитування підтверджують існування випадків домагань у закладах освіти. У нашому суспільстві найчастіше засуджуються особи – жертви, відносно яких відбувалося домагання. У такій ситуації звертається увага на те, що жертви самі винні (не так одягаються, не так себе ведуть тощо), оминаючи діяння кривдників. У результаті чого жертви домагань: не відвідують навчальний заклад або заняття, на яких викладає кривдник, за що відраховують; призводить до нервових зривів та інших проявів, не зрозумілої, на перший погляд, поведінки.* Повертаючись до результатів опитування у студентському середовищі, слід зазначити, що було також виокремлено проблематику щодо повідомлення факту домагання: одні не знають куди слід

звертатися, інші – вважають, що в поліцію. Поруч із цим частина зауважила, що не бачить перспектив у розголошенні такої інформації. Інші, які становлять абсолютну більшість, навпаки, заявили, що готові реагувати на випадки сексуальних домагань щодо себе – надавати відсіч, обурюватися, давати сигнали, а в окремих випадках, звертатися до адміністрації закладів та поліції.

Практика свідчить, що проблема домагань існує не лише у закладах освіти, але й на робочому місці. Найчастіше кривдники не усвідомлюють що їх дії трактуються, як насилля. Коментуючи положення Конвенції МОП № 190 та Рекомендації МОП № 206 Катерина Левченко, Урядова уповноважена з гендерної політики, зазначила: «Ми маємо з різних сторін інформацію про ті чи інші порушення, з якими стикаються працівники – сексуальні домагання на робочому місці, вияви насильства, переслідування, психологічний тиск. І, без сумніву, наявність міжнародного стандарту, який нагадує всім, що такі дії є неприпустимими, є дуже важливим». Підтримуючи цю позицію Богдан Оверковський, в.о. заступника голови Федерації профспілок України, зазначає, що чимало людей навіть не усвідомлюють, що вони стикаються з різними формами насильства на роботі. «І якщо українським працівникам донести суть цієї конвенції, то кожен зможе підтвердити, що він щоденно відчуває на собі це насильство, незалежно від соціального статусу, сфер діяльності, розміру заробітної платні чи посад» [5].

Непристойні жарти, коментарі чи запитання сексуального характеру, дотики, обійми, поцілунки є звичними діями, але не всі визнають їх правопорушенням, за яке передбачена юридична відповідальність. Лінія поділу між звичайними дружніми відносинами, добродушними коментарями й сексуальними домаганнями є досить тонкою, тому і не помітна. Однією з ознак домагання – небажаність таких дій для однієї зі сторін.

Стрімкий сучасний прогрес технологій підштовхує нас до зміни підходів у напрямку діяльності та уявлення про методи спілкування. На нашу думку, з фактами домагань необхідно боротися. Це може проявлятися у вигляді: 1) повідомлення, визначених законодавством, компетентних, уповноважених органів, осіб; 2) оприлюднення у соціальних мережах факту домагання. На

початковій стадії, з метою уникнення притягнення до відповідальності за наклеп, зазначаючи лише загальну інформацію (не вказуючи персональних даних кривдника). Після підтвердження факту – можливе зазначення більш повної інформації та поширення її; 3) проведення соціальних акцій. Прикладом є поширення в Сполучених Штатах Америки акції під хештегом #RedMyLips; у мережі Twitter – акції-флешмобу #МееТоо; в Україні – Всеукраїнського мережевого флешмобу-соціальної акції #яНеБоюсьСказати.

Список використаних джерел:

1. Домагання. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#:~:text=%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%E2%80%94%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D1%8F%D0%BA%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8E%D1%94%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C,%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D1%83%D1%94%20%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8> (дата звернення: 02.02.2021).
2. Чижова Л. Десь на межі норми»: що таке сексуальні домагання у Росії? Радіо Свобода від 29.03.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29133142.html> (дата звернення: 02.02.2021).
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 52. ст.561.
4. Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці, 2019 року: 12 способів, у які вона може підтримати заходи реагування на COVID-19 і подальше відновлення. Інформаційна записка, травень 2020 року. Міжнародна організація праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_750459.pdf (дата звернення: 05.02.2021).
5. Про першу річницю прийняття Конвенції МОП № 190 та Рекомендації МОП № 206 про викорінення насильства та домагань у світі праці. Мультимедійна платформа іномовлення України «УкрІнформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3042891-pro-persu-ricnicu-prijnatta-konvencii-mop-190-ta-rekomendacii-mop-206-pro-vikorinenna-nasilstva-ta-domagan-v-sviti-praci.html> (дата звернення: 04.02.2021).
6. Впровадження гендерних політик в українських вищих навчальних закладах. Мультимедійна платформа іномовлення України «УкрІнформ» від 11.12.2019.

URL: <https://www.ukrinform.com/rubric-presshall/2834985-vprovadzenna-gendernih-politik-v-ukrainskih-visih-navcalnih-zakladah.html> (дата звернення: 01.02.2021).

Лабенська Лілія Леонідівна,
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН

Сучасний масив нормативно-правових актів, які регламентують можливість реалізації механізму забезпечення, охорони та захисту прав дитини є досить численним. Усі елементи цього механізму, в цілому, відповідають обов'язковим вимогам та стандартам, які передбачені міжнародними нормативно-правовими актами. Разом із тим, активна динаміка розвитку суспільних відносин, процеси глобалізації, просування прогресу, емансипація й інші чинники, суттєво впливають на всі сфери життя людини. Логічно, що виникає гостра потреба реформування окремих положень законодавства, яке регламентує перелік та порядок реалізації прав дитини.

Різноманітні складові інституту прав дитини стали предметом дослідження світових й вітчизняних фахівців, а саме: В. Абрамовим, Ю. Бурова, Н. Крестовської, О. Львової, Н. Оніщенко та ін.

Забезпечення прав людини є найважливішою функцією держави та її обов'язком. Як зазначає В. Веселуха, «дитина – це маленька людина, що має певні потреби, але не має достатніх сил, розуму й досвіду, щоб захистити себе». Саме тому, досконале нормативне забезпечення прав дитини є важливим питанням в діяльності держави у сфері прав людини. Якщо доросла особа має можливості впливати на стан нормативного закріплення та практичної реалізації певної групи прав людини, то у дитини такі можливості відсутні, тому на міжнародному рівні досить значну увагу приділяють цьому питанню.

Історично першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав малолітньої людини, була Женевська декларація 1923 р. Уперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто в тих сферах життя, де раніше йшлося тільки про філантропію. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і

психічний розвиток дитини. Однак цей документ мав лише декларативний характер, і тому реальний правовий захист був можливий через створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів, а саме: Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III), в якій були зафіксовані основи захисту прав дітей. Зокрема, ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини проголошує, що: «Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом». Свій розвиток ця Декларація отримала в Пактах Прав Людини. У цих актах гарантовані рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб [3].

20 листопада 1959 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Декларацію прав дитини, що регулює положення дитини в сучасному суспільстві. Головна ідея цього акта «Добро – дітям», яких людство повинно забезпечити всім найкращим. Декларація складається з 10 принципів, що забезпечують права дітей [4].

Конвенція ООН про права дитини прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року, яка 27 лютого 1991 р. була ратифікована нашою державою. Основні положення Конвенції знайшли відображення у Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері. [5].

У силу вище перелічених чинників залишається досить актуальною проблема прав дитини й для нашої держави. В деяких питаннях наше законодавство, навіть, вимагає суттєвого реформування. Вирішення проблемних питань саме в цій галузі суспільного життя вимагає виваженого та відповідального відношення з боку як державних інституцій, так й елементів

громадянського суспільства. Тільки в цьому випадку можна досягти позитивних змін у сфері прав дитини.

У переліку жертв злочинів, діти є тими, хто майже не має можливості захисту своїх прав, недоторканності, і, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю.

Одним із найяскравіших викликів сьогодення, який вплинув на необхідність створення нових норм або реформування існуючих, стали приклади насилля в закладах освіти. Явище, яке знайшло своє визначення та закріплення в чинному законодавстві як «булінг» з відповідною адміністративно-правовою та кримінально-правовою відповідальністю.

Говорячи про необхідність розширення як самих прав дитини, так і засобів їх належного забезпечення, охорони та захисту, потрібно чітко усвідомлювати, що дана сфера відносин найтіснішим чином пов'язана з такими важливими та дотичними до неї сферами державного управління в цілому, як, наприклад, державна демографічна політика, державна політика щодо сім'ї, державна молодіжна політика, державна політика у сфері освіти, державна політика у сфері суспільної моралі тощо. Іншими словами, необхідно чітко бачити всі інші сфери нормативно-правового регулювання, які так чи інакше пов'язані з правами дитини [2, с.14].

На сьогодні в нашій державі вироблено нормативну базу та створено рід інституцій (державних та недержавних), які забезпечують вимоги міжнародного законодавства у сфері прав дитини, але цього зовсім недостатньо. Залишаються невирішеними проблемні питання в діяльності органів, відповідальних за реалізацію прав дитини. Неузгодженість нормативно-правової бази, конфлікт інтересів певних державних органів – все це негативно впливає на загальний стан прав дитини в нашій державі.

Проблема розвитку державних механізмів захисту прав дитини в Україні потребує найглибшого і всебічного аналізу, а діяльність окремих державних органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей – всебічної наукової підтримки, науково обґрунтованої системи оцінки їх діяльності та потужного методичного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку. Право України. 1999. № 7. С. 94.
2. Войцеховська Ю. А. Права дитини в контексті прав людини. Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи: сб. стат. / за ред. М. Головка, Я. Морзе, П. Біленчука. К.: АПСВ, 1998. Ч. 2. С. 28.
3. Загальна декларація прав людини URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Конвенція ООН про права дитини видана за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні. Київ, 2006. 32 с
5. Конвенция о правах ребенка (принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 г.). Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. Москва: Юнисеф, 1998. С. 23–50.

Лантух Ірина Сергіївна,

*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Бразалук Вадим Павлович,

*курсант навчальної групи ДР-942
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СВІТОВИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З БУЛІНГОМ ТА КАТУВАННЯМ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

На сьогодні явище булінгу є досить розповсюдженим у всіх країнах світу. Під словом *булінг* розуміється агресивна, ворожа поведінка однієї особи щодо іншої, основною метою якої є завдати істотну моральну, психічну або фізичну шкоду іншій людині, в будь-який спосіб принизити її, утвердивши, таким чином, свою владу. Це явище знаходить прояви в абсолютно різних вікових колективах, але слід наголосити на тому, що така поведінка бере свій початок у значно молодшому, зокрема підлітковому віці, коли в ролі основного чинника гендерної соціалізації особистості виступає школа.

Булінг знаходить свої прояви в поведінці як серед юнаків, так і серед дівчат, хоча все ж таки частіше така поведінка має місце саме серед хлопців. Проблема насильства серед представників підліткової вікової категорії свідчить про гостру потребу детального вивчення та розробки різноманітних превентивних та профілактичних програм, спрямованих на вирішення та розв'язання цієї проблеми, оскільки, з одного боку, діти є незахищеною, уразливою та значною

мірою майже повністю залежною частиною суспільства, а з іншого боку, цілком можуть самі ставати джерелом настання суспільно небезпечних наслідків [1, с. 44].

Сьогодні, явище булінгу стало інтернаціональним, воно досліджується багатьма вченими на всіх континентах, у різних країнах світу, зокрема: Америка, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Норвегія, Фінляндія та інших. Відомий російський соціолог та філософ І. Конт зазначав, що за останні двадцять років «булінг» став соціально-психологічним і педагогічним терміном міжнародного значення, який охоплює цілу низку психологічних, соціальних та педагогічних проблем [2, с. 15].

Так, наприклад, у Канаді поняття «булінг» визначено на законодавчому рівні. Основним напрямком роботи з профілактики булінгу в канадських школах та інших закладах освіти є підвищення обізнаності учнів про це явище та його наслідки. Підлітків навчають правильно реагувати на подібні випадки, а також розвивають у них впевненість у необхідності захистити особу, яка стала жертвою булінгу. Також, у Канаді існує ціла система профілактики булінгу, яка безпосередньо передбачає роботу з батьками та співробітниками школи. Канадці вважають, що батьки та персонал школи повинен навчитися розпізнавати агресорів серед дітей та вміти правильно на них впливати. В цілому в країні пріоритет надається саме превентивним заходам, оскільки вони мають набагато кращий та більш тривалий ефект, ніж каральні [3, с. 152].

У Великобританії профілактику булінгу починають якомога раніше, оскільки переконані, що лише вчасне втручання кваліфікованого шкільного персоналу може зарадити подальшим негативним наслідкам, які можуть чекати на учасників цькування (як жертви, так і агресора та свідків). Англійські вчителі проходять відповідну спеціальну підготовку, спрямовану на оволодіння спеціальними методиками профілактики булінгу. Також, у Великій Британії існує практика створення так званих «гуртків взаємодопомоги» на базі загальноосвітніх шкіл, де старші учні, які стикалися з цькуваннями, розповідають молодшим, як це подолати. В 2016 році в Великобританії був прийнятий перший закон, спрямований на протидію та боротьбу з булінгом.

У США з булінгом працюють на законодавчому рівні вже не перший рік. Перший закон був прийнятий у штаті Джорджія в 1999 році, поступово аналогічні закони були створені і в інших штатах. Наприклад, в Джорджії не можна користуватися гаджетами з метою цькування. В Неваді ввели кримінальну відповідальність за усні та писемні погрози і залякування школярів. У США є навіть спеціальна громадська спостережна організація «Bully Police USA», яка оцінює якість законів в області булінга і підтримує підлітків, які постраждали від цькувань. Крім цього, поліція бере безпосередню участь у боротьбі з проявами булінгу [3, с. 153].

В Україні про проблему булінгу говорять досить часто. На сьогодні, Україна знаходиться на шляху подолання та нейтралізації цього негативного явища. З метою припинення розповсюдження цього негативного явища, 18.12.2018 в Україні був прийнятий відповідний закон, а саме: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [4].

Таким чином, проаналізувавши вітчизняний та зарубіжний досвід у сфері боротьби з булінгом, ми можемо зробити висновок, що ефективна робота у сфері запобігання та протидії проявам булінгу є важливим аспектом у вихованні гендерної культури молодого покоління. Для успішної та ефективної боротьби з проблемою необхідно обов'язково залучати батьків, вчителів, органи управління освітою, правоохоронні органи, а також приділяти необхідну увагу проблемі на державному рівні, шляхом прийняття відповідних законів та модернізації вже чинної законодавчої бази.

Список використаних джерел:

1. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі: Горизонти освіти, 2012. № 2. С. 44–46.
2. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? Семья и школа. 2006. № 11. С. 15–17.
3. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде. Вестник Томского государственного педагогического университета. 2011. № 6. С. 151–154.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 07.02.2021).

5. Ліщинська О. А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: Методичні рекомендації – Національна академія наук педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: МІЛЕНІУМ, 2010. 68 с.

Лежнєва Тетяна Миколаївна,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

Черноп'ятов Станіслав Володимирович,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СКЛАДУ БУЛІНГУ

У позитивному правовому регулюванні відносин протидії булінгу вбачається певна неузгодженість та інші недоліки регулятивної та охоронної підсистем правової протидії булінгу. У зв'язку з цим можна очікувати значних проблем при застосуванні відповідних норм.

Метою цієї роботи є аналіз складу булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення, виявлення недоліків регулювання адміністративної відповідальності за булінг та шляхів їх подолання.

Об'єкт. Виходячи із того, що структурування Особливої частини здебільшого проведене на підставі критерію адміністративних проступків [Див.: 1, с. 14–19], для з'ясування об'єкту булінгу варто звернути увагу на те, що ст. 173-4 КУпАП [2] розміщена у Главі 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку».

Практично всі фізичні особи стикаються із життєвою необхідністю бути порівняно тривалий час включеними в освітній процес і перебувати в освітньому середовищі. Відповідно до ст. 53 Закону України «Про освіту» [3], здобувачі освіти мають право, зокрема, на: безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці; повагу людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; відповідно до ст. 54 Закону України «Про освіту», педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники, інші особи,

які залучаються до освітнього процесу, мають право на: захист професійної честі та гідності; безпечні і нешкідливі умови праці; захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю.

З огляду на специфіку освітнього процесу та освітніх відносин, виникає необхідність спеціального – як регулятивного, так і охоронного – правового регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням ключових прав учасників освітнього процесу на життя, здоров'я, недоторканість, безпеку, честь, гідність тощо від порушень під час або у зв'язку із включеністю таких осіб до освітнього процесу і супутніх йому відносин.

Відповідно, основним безпосереднім об'єктом адміністративного проступку, передбаченого статтею 173-4 КУпАП, є: 1) громадський порядок в освітньому середовищі, тобто система суспільних відносин, які складаються і розвиваються в освітньому середовищі під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення: нормального функціонування закладів освіти; нормального здійснення освітнього процесу; нормальних та безпечних умов праці й навчання учасників освітнього процесу; дотримання прав і свобод учасників освітнього процесу у зв'язку з їх включеністю до освітнього процесу; 2) громадська безпека в освітньому середовищі, тобто стан захищеності прав, свобод, інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних (шкідливих) діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних тими чи іншими факторами. З огляду на діяння, що передбачені як елемент об'єктивної сторони складу проступку, передбаченого статтею 173-4 КУпАП, додатковими об'єктами цього правопорушення є: психічне здоров'я, фізичне здоров'я, психологічна, фізична, економічна, сексуальна недоторканість. Тут також слід зазначити, що об'єкт є не лише підставою побудови системи адміністративних проступків в КУпАП, але і визначальним критерієм, який визначає логіку побудови інших елементів складу адміністративного правопорушення.

Суб'єкт та потерпілий. Хоча потерпілий не входить як самостійний елемент традиційного складу правопорушення і розглядається як «ознака, що

характеризує об'єкт» правопорушення [4, с. 203], при аналізі складу булінгу доцільніше розглянути питання суб'єкта та потерпілого в комплексі.

Відповідно до ч. 1 ст. 173-4 КУпАП, діяння булінгу «вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу».

Перше, чим звертає на себе увагу це формулювання, – законодавець тут чомусь зарахував малолітніх та неповнолітніх осіб до учасників освітнього процесу. Натомість відповідно до ч. 1 ст. 52 Закону України «Про освіту», «учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти». Відповідно до ч. 1 ст. 52 Закону України «Про вищу освіту» [5], «учасниками освітнього процесу у закладах вищої освіти є: 1) наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники; 2) здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у закладах вищої освіти; 3) фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; 4) інші працівники закладів вищої освіти». Очевидно, що малолітні та неповнолітні особи не можуть автоматично ототожнюватися з учасниками освітнього процесу.

З буквального тлумачення ч. 1 ст. 173-4 КУпАП випливає, що булінг стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи може бути вчинено будь-якою особою (загальний суб'єкт), а стосовно «інших учасників освітнього процесу» – лише малолітньою або неповнолітньою особою (спеціальний суб'єкт). Тобто утворено дві пари «суб'єкт – потерпілий». При цьому ці дві пари, з одного боку, допускають в одних випадках зашироку, а в інших – завузьку дію ч. 1 ст. 173-4 КУпАП за колом осіб. Так, наприклад, суб'єктом булінгу, виходячи з ч. 1 ст. 173-4 КУпАП, може бути особа, яка є абсолютно сторонньою як щодо потерпілого, так і щодо освітнього процесу, суб'єктом якого є (якщо є) потерпілий. Своєю чергою, не охоплюються диспозицією статті випадки, коли діяння, які містять об'єктивні ознаки булінгу, вчиняються одним повнолітнім учасником освітнього процесу щодо іншого повнолітнього учасника освітнього процесу.

Об'єктивна сторона. Формулювання об'єктивної сторони викликає кілька зауважень: по-перше – це наявність конкуренції із кримінально-правовими нормами; по-друге, формулювання об'єктивної сторони не включає доволі суттєву для явища булінгу ознаку систематичності, повторюваності, яка закріплена у відповідній регулятивній нормі Закону України «Про освіту». Крім цього, на ознаці систематичності булінгу наполягають представники психології та педагогіки [6, с. 20], з чим погоджуються і вчені-юристи [7, с. 45–46].

Суб'єктивна сторона. Хоча ч. 1 ст. 173-4 КУпАП прямо не вказує форму вини, з аналізу об'єктивної сторони очевидно, що булінг може вчинятися лише умисно. Взагалі обходить увагою ч. 1 ст. 173-4 КУпАП питання мети булінгу, хоча саме в ній, на нашу думку, і полягають сутнісні особливості явища булінгу. Частково мета булінгу розкрита в Законі України «Про освіту»: «заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого».

Висновки. Правові норми – як регулятивні, так і охоронні, – які визначають явище булінгу та встановлюють відповідальність за такі діяння, містять низку описаних вище недоліків, внаслідок яких: 1) як булінг можуть бути кваліфіковані діяння, які насправді не посягають на об'єкт булінгу, під яким розуміємо громадський порядок та громадську безпеку в освітньому середовищі; 2) частина об'єкту булінгу залишається за межами правової охорони засобами адміністративної відповідальності.

Для уникнення розбіжностей у визначенні поняття булінгу в регулятивних та охоронних нормах, пропонуємо ч. 1 ст. 173-4 КУпАП сформулювати банкетним способом.

Визначення булінгу в п. 3-1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» пропонується викласти в такій редакції: «булінг (цькування) – протиправні діяння (дії або бездіяльність) учасника або учасників освітнього процесу стосовно іншого (інших) учасника (учасників) освітнього процесу, яке характеризується сукупністю таких ознак:

- полягають у систематичному (повторюваному) психологічному, фізичному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій;
- вчиняються в умовах включеності порушника та потерпілого до спільного для них освітнього процесу;
- завдають або можуть заподіяти шкоду психічному або фізичному здоров'ю потерпілого;
- за своєю метою спрямовані на досягнення принаймні одного з таких результатів: викликати у потерпілого стійкого відчуття приниження, страху або тривоги; підпорядкувати потерпілого інтересам та волі порушника; спричинити соціальну ізоляцію потерпілого або інші зміни його соціального становища в освітньому середовищі».

Список використаних джерел:

1. Гурій А. В., Мельник Ю. О. Об'єкт правопорушення як критерій структуризації адміністративно-деліктного законодавства. *Юридична наука*. 2015. №. 4. С. 14–19.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. ст. 1122.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. ст. 380.
4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. Харків: Право, 2006. 208 с.
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. ст. 2004.
6. Кухтова Н. В., Рохкина А. И. Основные подходы к определению буллинга и его детерминант. *Буллинг в условиях образовательной среды: межкультурный аспект : монография / под ред. Н. В. Кухтовой, С. М. Шингаева*. Витебск, 2018. 172 с. С. 7–20.
7. Мельничук О. Ф. Правові засоби протидії булінгу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія «Право». Випуск 55. Том 2. С. 44–47.

Лисак Сергій Олександрович,
*начальник управління «Дніпровська міжрегіональна ресурсно-комунікаційна
платформа» Координаційного центру з надання правової допомоги*

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ НАСИЛЛЮ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У червні 2011 року Президентом України було підписано Закону України «Про безоплатну правову допомогу». З того моменту почалася розбудова системи надання безоплатної правової допомоги, місія якої у захисті прав людини шляхом забезпечення рівного доступу до правової інформації та правосуддя, посилення правових можливостей і правової спроможності представників соціально вразливих груп, територіальних громад та спільнот.

Структура системи безоплатної правової допомоги та профільний закон, із часу їх заснування, змінювались, але не змінилось ставлення до проблем клієнтів системи. Підходи у роботі зазнали змін, але ці зміни на краще, вони є відповіддю на мінливе законодавство на процеси, що відбуваються у держави та суспільстві.

Одним із ключових напрямків діяльності системи надання безоплатної правової допомоги є правопросвітницька діяльність, яка полягає у роз'ясненні громадянам їх прав та права на захист. Тому, з початку своєї діяльності, система також звертається до дітей та молоді, здійснюючи правопросвітницькі заходи та на базі закладів освіти.

Правопросвітництво дало свої результати. Так, у листопаді 2020 року, молодіжним проєктом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні U-Report у співпраці з Координаційним центром з надання правової допомоги проведено опитування.

За його результатами виявлено, що майже половина респондентів (47%) вважає, що інколи стикається з порушенням свої прав, а майже кожен десятий (9,8%) – постійно. При цьому 12% опитаних підлітків зазначили, що не можуть відповісти на це запитання, адже погано розбираються у своїх правах, а третина респондентів (31,2%) вважає, що їхні права не порушуються.

Також, цікавим є той факт, що більшість опитаних підлітків зазначила, що хоче отримувати правопросвітницьку інформацію. Половина респондентів

(46,2%) завжди цікавляться своїми правами, 37,8% опитаних дізнаються про свої права щодо конкретної ситуації. 13,5% респондентів запитують про свої права, якщо виникне потреба. І лише 2,6% опитаних зазначили, що їм взагалі не цікаво знати про свої права.

38,7% опитаних підлітків на запитання «З яких питань ви б звернулися за безоплатною правовою допомогою?», відповіли, що з питань працевлаштування та трудових прав. Звернутися до системи БПД у разі виникнення проблем із законом готові 26,8% респондентів. 15,5% опитаних цікавить тема пільг та соціальних виплат. Також підлітки хотіли б отримати фахову допомогу юристів із питань домашнього насильства (у тому числі щодо одного з батьків), конфлікту із батьками та інших сімейних проблем, а також булінгу у школі [1].

У 2018 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» до профільного закону системи безоплатної правової допомоги внесено зміни, якими виокремлено суб'єкта права на отримання безоплатної вторинної правової допомоги – дитини, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [2].

До введення в дію вищезазначених змін таке право мали лише діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

З моменту внесення цих змін саме дитина отримує право на отримання правової допомоги без посередників, тим самим захищаючи дитину від низки ризиків, що викликані зловживанням права опікунами батьками дитини.

Аналізуючи роботу системи у частині надання правової допомоги дітям та інформування дітей про їх права, можна побачити вагомні результати, адже з 1 липня 2015 року по 31 грудня 2020 року місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги зареєстрували 10 582 звернення про надання

правової допомоги від дітей (осіб до 18 років). І щороку кількість таких звернень збільшується, що свідчить про динаміку розвитку роботи системи у відповідній сфері.

Таким чином, держава поступово посилює свою роботу в питаннях захисту прав дитини і система безоплатної правової допомоги є одним із дієвих інструментів такої роботи. З моменту проголошення незалежності, Україна імплементувала цілу низку міжнародних договорів із питань захисту прав дитини і протидії насиллю над дитиною та захисту прав людини. Держава постійно переймає світові стандарти захисту прав людини.

У 2020 році Координаційним центром з надання правової допомоги разом із юридичними клініками ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Університету митної справи та фінансів, Університету ім. Альфреда Нобеля проведено два Міжрегіональних науково-практичних форуми «Актуальні питання взаємодії суб'єктів, які мають здійснювати заходи з реагування та профілактики на випадки насильства у закладах освіти». У межах другого форуму, проведено Moot court, де студенти пропонували внесення змін до законодавства з метою вдосконалення механізмів протидії насилля в закладах освіти. Цей захід привернув увагу великої кількості людей до проблеми насильства у закладах освіти і стане надалі гарною традицією системи безоплатної правової допомоги.

І такий захід, є лише одним із прикладів того, як працює система у напрямку захисту прав дитини.

Протидія насильству як в закладах освіти, так і в інших випадках порушення прав людини, це один із напрямків роботи системи надання безоплатної правової допомоги. Сьогодні до цього напрямку максимально привернуто увагу держави і система БПД, як служба надання правової допомоги, є її інструментом у питанні надання захисту прав і свобод. Така увага є виправданою з урахуванням збільшення кількості звернень клієнтів із питань булінгу, домашнього насильства та випадків насильства у закладах освіти. Проведення правопросвітницьких заходів, публікації на правові тематики на інформаційних ресурсах системи, співпраця із засобами масової інформації,

громадськими об'єднаннями та закладами освіти є цілеспрямованою роботою системи по протидії насильству в усіх його проявах.

Список використаних джерел:

1. Кожен четвертий опитаний підліток знає про можливість отримати безоплатну юридичну консультацію: стаття.URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/kozhen-chetvertyj-opytanyj-pidlitok-znae-pro-mozhlyvist-otrymaty-bezoplatnu-yurydychnu-konsultatsiyu/>
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» 01.01.2020 // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 10, ст.99. (з наступними змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text>

Недов Сергій Леонідович,
*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

КІБЕРЦЬКУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ

Булінг у закладах освіти має розглядатися як серйозна соціальна проблема. В січні 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», де подано визначення, що булінг (цькування), це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1, с. 1].

Проблема агресивної поведінки в підлітковому середовищі не може зникнути водночас, тому питання прояву різних форм насильства як фізичного, так і психологічного, була й залишається актуальною.

Під час сьомої хвилі дослідження ESPAD в Україні вперше було додано блок запитань про булінг. Дані свідчать, що більше третини підлітків (35%) ображали інших протягом останніх двох місяців. Про те, що були ображені протягом останніх двох місяців повідомили 39%. Більш ніж половина відповіли, що не стикалися з випадками булінгу за останні 2-3 місяці.

Також, не всі підлітки, які ображають інших, готові визнати себе «кривдниками». Важливо відзначити, що 5,7% усіх опитаних підлітків визнали, що брали участь у булінгу інших людей, причому серед хлопців таких більше ніж серед дівчат (відповідно 6,9% та 4,7%). Як уже зазначалося вище, аналіз відповідей на різні запитання дає підстави стверджувати, що насправді більше третини молодих людей ображали інших протягом останніх декількох місяців. Дійсних «жертв» булінгу є більше, ніж тих, хто себе такими визнає. Кількість тих, хто був ображений, практично в чотири рази більше за тих, хто визнає себе «жертвою» [5, с. 15-28].

У дослідженні хотілося звернути увагу на один із проявів булінгу, а саме: кіберцькуванню – булінг із застосуванням засобів електронних комунікацій. На сьогодні поширений доступ до інтернету, комунікації в режимі онлайн стають невід’ємною частиною життя, особливо серед підлітків. Інтернет відіграє важливу роль не тільки в процесі навчання, але й у спілкуванні молодих людей зі своїми однолітками, лише 6,7% опитаних підлітків відповіли, що не користуються соціальними мережами.

Протягом навчального року діти значну кількість свого часу проводять у закладах освіти, не лише навчаючись, а спілкуючись з однолітками, старшими і молодшими дітьми, викладачами. Самооцінка та зовнішня оцінка соціального оточення закладів освіти, рівень успішності та обговорення різноманітних тем на різних комунікаційних щаблях, безсумнівно, є джерелом впливу на соціальне та психологічне самопочуття молодої людини й проявляється в тих чи інших моделях поведінки.

На жаль, засоби електронних комунікацій не завжди використовуються, щоб усі люди могли вільно і безпечно брати участь у публічних обговореннях, спілкуватися між собою, отримувати чи надавати певну інформацію. Нам потрібно думати про те, що ми розповідаємо або говоримо, що може зашкодити іншим. Нам потрібно бути добрими один до одного в Інтернеті і в реальному житті.

Кіберцькування – це знуцання з використанням засобів електронних комунікацій такими, як: мобільні телефони, комп’ютери та планшети.

Кіберцькування може відбуватися через SMS, текстові повідомлення і додатки, або через Інтернет у соціальних мережах, на форумах або в іграх, де підлітки можуть переглядати, брати участь або ділитися контентом. Кіберцькування включає умисну і неодноразову відправку, публікацію або поширення негативного, шкідливого, помилкового або несумлінного контенту про інших. Сюди може входити обмін особистої або приватною інформацією про когось ще, що викликає збентеження або приниження, ненависть в умах інших; або це може піти аж до особистої ідентифікації жертв і публікації матеріалів, які сильно ганьблять і ображають її. У деяких випадках кіберцькування переходить межу протизаконної або кримінально протиправної поведінки. Найбільш поширені місця, де відбувається кіберцькування, це соціальні мережі такі, як: Facebook, Instagram, Snapchat і Tik Tok, текстові повідомлення та додатки.

Батьки та викладачі повинні регулярно інструктувати підлітків про культуру поведінки в Інтернеті і звертати увагу на наслідки неправильної поведінки. Роль і відповідальність співробітників правоохоронних органів у запобіганні інцидентів кіберцькування і реагуванні на них залишаються невизначеними. У той час як явні порушення закону (наприклад, загроза фізичної розправи) безпосередньо знаходяться в компетенції поліції, інші, більш поширені види поведінки, такі як поширення чуток або образливі онлайн-коментарі, за її межами [2, с. 23-28].

Коли цькування відбуваються в Інтернеті, може здаватися, що особа не захищена і нападають скрізь, навіть у власній оселі. Може здатися, що виходу немає. Ефект може тривати довго і впливати на підлітка по-різному: подумки – відчувати себе засмученим, збентеженим, дурним, навіть злим; емоційно – почуття сорому або втрата інтересу до улюбленої справи; фізично – втома (безсоння) або симптоми такі, як біль у животі і головний біль.

Відчуття, що над ними сміються або ображають інші, може перешкодити підлітку висловитися або спробувати вирішити проблему. У крайніх випадках кіберцькування може навіть призвести до самогубства. Інтернет-цькування може вплинути по-різному, але їх можна подолати, і підліток може повернути собі

впевненість і здоров'я. Щоб припинити знущання, необхідно виявити і повідомити про нього.

Цькування обличчям до обличчя і цькування в Інтернеті часто можуть відбуватися одночасно. Кіберцькування залишає цифровий слід – запис, який може виявитися корисним і надати докази, які допоможуть зупинити порушника. Ви завжди можете відправити анонімний звіт із публікації, коментарі або історії в Facebook або Instagram, (команда, яка перевіряє ці звіти 24/7 по всьому світу на більш ніж 50 мовах) і інформація, яка містить залякування, образи, цькування буде видалена. У Instagram та Facebook є рекомендації для батьків, опікунів і дорослих, яким довіряють підлітки, про те, як боротися з кіберцькуванням, а також інформаційний центр, де ви можете дізнатися про інші заходи безпеки.

Повідомлення образливого характеру можуть поширюватися анонімно і швидко, що призводить до цілодобового кіберцькування, тому слід встановити домашні правила користування інтернетом. Домовитися з дитиною про тимчасові обмеження, що відповідають її віку. Будьте в курсі популярних і потенційно образливих сайтів, додатків і цифрових пристроїв, перш ніж ваша дитина почне використовувати їх. Дайте дитині знати, що ви маєте намір відстежувати його діяльність в мережі. Якщо підліток піддається кіберцькуванню, він не повинен втягуватися, реагувати або провокувати кривдника. Замість цього йому необхідно повідомити про кіберцькування, щоб ви змогли роздрукувати провокаційні повідомлення, включаючи дати і час їх отримання, та передати до правоохоронних органів [3, с. 14–17].

Якщо ви піддаєтеся кібербулінгу з боку інших учнів, повідомте про це у свою школу. Більшість шкіл серйозно ставляться до знущань і вживатимуть заходів проти них.

У разі зіткнення з цькуванням, ви можете видалити певні програми або залишитися на деякий час в автономному режимі, щоб дати собі час на відновлення, але вихід з Інтернету – це не довгострокове рішення. Ви не зробили нічого поганого, так чому ж ви повинні бути в невідному становищі? Це може навіть послати кривдникам невірний сигнал, заохочуючи їх неприйнятну поведінку.

Ми всі хочемо, щоб кіберцькування припинилося, і це одна з причин, за якою так важливо повідомляти про це явище. Підлітки, які стали жертвами будь-яких форм насильства, включаючи залякування і кіберцькування, мають право на захист їх прав і на залучення до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення.

Закони проти залякування, особливо кіберцькування, відносно нові і досі існують не скрізь. Ось чому багато країн покладаються на інші відповідні закони, наприклад, проти переслідувань, для покарання кібербулерів.

У країнах, де діють спеціальні закони про кіберцькування, поведінку в мережі, яка навмисне викликає серйозні емоційні розлади, розглядається як кримінальне правопорушення. У деяких із цих країн жертви кіберцькування можуть шукати захисту, забороняти спілкування з певною особою та обмежувати використання електронних пристроїв, що використовуються цією людиною для кіберцькування, тимчасово або постійно [4, с. 34].

Однак важливо пам'ятати, що покарання не завжди є ефективним способом змінити поведінку правопорушника. Часто краще зосередитися на усуненні шкоди і налагодженні відносин.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (Дата звернення 03.02.2021 р.).
2. Ortega R., Elipe P., Mora-Merchán JA., et al. The emotional impact of bullying and cyberbullying on victims: a European cross-national study. *Aggressive behavior*. 2012. 356 с.
3. Cowie H. Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being. *The Psychiatrist Online* 2013.170 с.
4. DeHue F, Bolman C, Völlink T. Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*.2008. 223 с.
5. Звіт за результатами опитування серед учнівської молоді в Україні, проведеного у 2019 році в межах міжнародного проекту ESPAD – Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs). 2019. 95 с.

Стрижак Дмитро Ігорович,
студент юридичного факультету
ВПНЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
Богатинський Євген Олександрович,
студент юридичного факультету
ВПНЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БУЛІНГ» ТА ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Останніми роками в нашому суспільстві разом з економічною кризою розповсюджуються прояви насильства в закладах освіти. Аналіз наукової літератури показує, що в сучасних закладах освіти зростає кількість випадків навмисного зловживання старшими та сильнішими учнями та викладачами щодо менших і слабших членів закладу освіти. Зовнішніми джерелами насильства серед дітей часто є дорослі (батьки, родичі, сусіди, випадкові знайомі), які мають психологічні проблеми, а також вчителі. Одним із першочергових завдань педагогічної науки є пошук ефективних засобів та методів її попередження та корекції з метою запобігання та зменшення впливу на освітнє середовище.

Булінг (від англ. Bully – хуліган, гвалтівник) у світовій практиці визначається як прояв дискримінації щодо дітей, що виражається у фізичній та психічній формах насильства. Форми знущань досить різноманітні: фізичні (удари, штовхання, пошкодження або викрадення майна), словесні (заклики, знущання чи висловлювання образи щодо статі, раси чи сексуальної орієнтації), соціальні (виключаючи інших із групи або розповсюдження пліток або чуток) письмова форма (написання хворобливих або образливих приміток або ознак), електронне або кіберзнущання (поширення чуток та образливих коментарів за допомогою електронної пошти, мобільних телефонів, сайтів соціальних мереж) [1, с. 211].

Мотивацією знущань є заздрість, помста, почуття ворожості, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; необхідність підкорятися лідеру, нейтралізувати супротивника, самоствердження тощо для задоволення садистичних потреб окремих людей. Однак вчені бачать суть знущань не в агресії чи гніві злочинця, а в почутті зневаги, огиди агресора до жертви [2, с. 177].

Соціальна структура булінгу, як правило, має три елементи, а саме: переслідувач (хуліган), жертва та спостерігач. У сучасній науці існує кілька підходів до вивчення булінгу. Деякі дослідники зосереджуються на пошуку та виявленні рис особистості, що характеризують хулігана та його жертву. Інші намагаються розглядати знущання як соціально-психологічне явище [3].

Попри те, що явище булінгу відоме давно, проте його теоретичне розуміння розпочалося з норвезького психолога Д. Ольвеуса. Науковець виділив наступні типові риси студентів, які, як правило, стають хуліганами: відчувають сильну потребу домінувати та підкоряти собі інших студентів, переслідуючи власні цілі, вони імпульсивні та легко божевільні; часто сміливі та агресивні щодо дорослих (особливо батьків та вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, то, як правило, фізично сильніші за інших.

Типові жертви знущань також мають свої особливості: полохливі, вразливі, замкнуті та сором'язливі; часто стурбовані, невпевнені в собі, нещасні і мають низьку самооцінку; схильні до депресії і частіше за однолітків думають про самогубство, чи, якщо це хлопчики, можуть бути фізично слабшими за своїх однолітків. Ці риси є як причиною, так і наслідком знущань. Водночас на думку деяких дослідників, неможливо відтворити типовий портрет агресора та жертви. У знущаннях у навчальному закладі часто бере участь ціла група студентів. Якщо керівник групи є хуліганом, інші наслідують його поведінку і беруть участь у переслідуванні однокласників. Це дає групі внутрішній поштовх, з одного боку, створює ефект залученості, згуртованості. Ще одним результатом спільних домагань є послаблення почуття відповідальності за свої вчинки. «Я був не єдиним там», – кажуть вони, щоб виправдовуватися і дорослим, і дітям. Коли усвідомлення особистої відповідальності слабшає, гальмівні механізми гальмуються [4].

Важливо пам'ятати, що сім'я відіграє значну роль у виникненні знущань: для батьків як агресорів, так і жертв характерні неконструктивні стилі вирішення конфліктів, проблеми спілкування. Стиль виховання, якого дотримуються деякі батьки, не є ідеальним і не є авторитетно-демократичним. Діти-агресори часто спостерігають ситуації домашнього насильства, а також зазнають фізичних

покарань. Існує так зване «коло насильства»: дитина бачить насильство в сім'ї, відтворює його в школі, а потім у власній сім'ї, і цикл повторюється у наступного покоління. У групі однолітків склалася ситуація соціального навчання: перший епізод насильства, який не отримав негативної оцінки з боку дорослих, стає «пусковим механізмом» для поширення подібних ситуацій у групі. Слід підкреслити, що всі учасники освітнього процесу – батьки, адміністрація закладу освіти, учні, вчителі – повинні бути залучені до роботи з профілактики та подолання такого негативного явища, як булінг. Розмови про запобігання знуцанням можна проводити під час занять із батьками або під час перерв із дітьми. Вплив буде тривалим, якщо обговорення теми стане постійним продовженням шкільного життя. Однак чіткий графік розмов також необхідний, оскільки регулярність обговорення автоматично гарантує, що тема насильства серед студентів не залишиться непоміченою. Короткі, але часті розмови набагато ефективніші, ніж рідкісні та тривалі. Діти з сильною агресією не повинні отримувати вказівки від однолітків або маленьких дітей, оскільки це може спровокувати жорстоке поводження. Так звані агресори повинні розвивати здатність аналізувати свої почуття та почуття інших, а також навчитися ставитися з розумінням до індивідуальних відмінностей у різних людей, виробляти навички вирішувати міжособистісні проблеми цивілізовано [5].

Базовими нормативно-правовими актами щодо протидії булінгу в закладах освіти України є накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти» від 26.02.2020 № 293, «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» від 02.10.2018 № 1047, лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2020 № 6/480-20 «Про план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти», Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», листи МОН України від 29.01.2019 № 1/11-881 Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», від 29.12.2018 № 1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу», від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству», від 28.12.2016 № 1/9-680 «Щодо захисту дітей від усіх форм насильства, образ, недбалого й жорстокого поводження».

Отже, згідно зі ст. 16 Конвенції про права дитини, остання має право на захист від незаконного посягання на її честь та гідність. Головним обов'язком держави є вжиття всіх заходів соціального, адміністративного, кримінального та іншого характеру, щоб надати дитині право на повноцінний та гармонійний розвиток особистості. Враховуючи поширеність знущань серед неповнолітніх, необхідно розробити закон про залякування в Україні, включити це поняття до Цивільного кодексу України, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України. Батьки за неналежне виховання, а також діти-агресори та діти, які стають свідками знущань, повинні нести відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Поляруш С. І. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211–213.
2. Кормило О. Явище боулінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія». 2015. Вип. 35. С. 174–187.
3. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
4. Куртова С. Булінг у школі. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/.
5. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulinguu-zakladah-osviti/>

Гладаревська Наталія Леонідівна,
заступник директора з виховної роботи
Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа № 58»
Дніпровської міської ради

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ШКОЛІ

Серед молоді зараз надзвичайно загострилася проблема насильства та агресивних проявів, здійснюваних дітьми одне до одного. За своєю сутністю це форма агресивної поведінки, при якій сильніший учень систематично переслідує іншого. Така ситуація залучає й інших однокласників, роблячи їх учасниками цих відносин. Подібні стосунки впродовж останніх років визнано в освітній практиці соціальною проблемою. В сучасній школі це явище надзвичайно поширене.

Булінг (від англ. to bull – переслідувати) – небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей із метою приниження, залякування та демонстрації сили.

Булінг. Ситуація в Україні:

1. 40% жертв булінгу ні з ким не діляться проблемою. Навіть із батьками.
2. 67% дітей стикалися з випадками булінгу за останні 2-3 місяці!
3. Сором'язливі та закриті до спілкування діти стають жертвами булінгу у 2-3 рази частіше за інших.
4. Більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як більшість дітей, що їх оточує.
5. 24% українських школярів зараховують себе до числа жертв булінгу.
6. 44% школярів-спостерігачів ігнорували булінг, тому що їм було страшно за себе [1].

Найчастіше булінг відбувається там, де контроль з боку дорослих менший або взагалі його нема. Це може бути шкільний двір, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина може піддаватися знущанням і поза територією школи, кривдники можуть перестріти її на шляху до дому. Навіть удома жертву булінгу можуть продовжувати цькувати, надсилаючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі [7]. Булінг є тоді,

коли існує дисбаланс сил між людьми. «Дисбаланс» може означати, що один з учнів є старшим за віком, належить до іншої раси або має більше друзів, ніж інший [2].

Проаналізувавши роботи різних науковців можна побачити певну закономірність, яка полягає у тому, що всі вони окреслюють схожі риси булінгу. Серед них можна визначити: фізичні сили нерівні в учасників булінгу; систематичність насилля незалежно від його характеру; психічні та соціальні можливості різні у жертви та агресора; емоційне утиснення та приниження; виключення з певного соціального середовища одного або декількох з учасників шляхом образи почуттів людини або фізичного насилля.

За даними дослідження UNICEF Ukraine, яке проведено 2017 року, Україна посіла четверте місце серед усіх країн світу за рівнем підліткової агресії [3].

Розглянемо відомі у психологічній науці види шкільного насильства.

Так, О. Кіричевська поділяє його на фізичне й психологічне. Перше витлумачують як застосування фізичної сили із завданням травм щодо учня. До фізичного насильства відносять: побиття, завдати удару, шльопання, запотиличники, псування й забирання речей тощо [4]. Психологічне насильство можна визначити як дію, спрямовану на особу учня, погіршення його емоційного самопочуття й благополуччя. До основних видів психологічного насильства в школі можна віднести: насмішки, цькування, обзивання, прискіпування, необ'єктивне оцінювання, висміювання, приниження в присутності інших, відмову від спілкування (під час гри, дозвілля, навчання) тощо. Схожі погляди відстоює Л. Рудь, поділяючи шкільне насильство на емоційне та фізичне. Науковець вважає, що емоційне насильство – це діяння, що впливає на погіршення психологічного благополуччя жертви (учня або вчителя). Таке насильство викликає в жертви емоційне напруження, принижує її, знижує самооцінку. Види емоційного насильства: глузування, надання прізвиськ, нескінченні зауваження й необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою тощо. Фізичним насильством називають застосування фізичної сили щодо учня, однокласника, у результаті якого можливе завдання тілесної травми [5].

Один із найнебезпечніших наслідків шкільного цькування – непоправні внутрішні психологічні зміни, які відбуваються як у свідомості жертви та її кривдника, так і у свідків цих подій. Так, у жертви цькування накопичуються відчуття беззахисності, відчаю, безсильної злості та сорому; стрімко падає самооцінка. У результаті запуску складних механізмів психологічного захисту низка дітей починають виправдовувати таке негативне ставлення і вірити в те, що вони дійсно цього заслуговують. У ще гірших випадках жертви захоплюються своїми мучителями, перетворюючись на безвільних зламаних підлітків. Особистість же тих, хто на шкільній лаві не відчуває блокування своєї агресії, зазнає суттєвих структурних деформацій і згодом набуває садистських рис. Також, у той чи інший спосіб, змінюються й свідки знущань, які намагаються ігнорувати побачене, аби воно не зачепило їхню зону комфорту, і надалі банально бояться або навіть зловтішаються з чужої біди.

Таким чином, шкільне цькування призводить до продовжуваних непоправних наслідків, що вражають практично всі життєво важливі сфери людського буття, а саме: формування негативних психологічних властивостей особистості; загальне погіршення психічного й фізичного здоров'я; комунікативні проблеми або їхнє подальше поглиблення; криміналізацію поведінки.

Останній із перелічених наслідків виступає безпосереднім об'єктом вивчення кримінологічної науки, адже однією із жахливих реалій сьогодення залишається хвиля небаченої жорстокості в учнівському середовищі, прояви якої – анонімні відеозаписи знущань із безпорадних одноліток, а іноді навіть і з літніх учителів, – вже заповнили простір мережі Інтернет. Іншим неконтрольованим наслідком трансформації особи, яка зазнала шкільного насильства, що віднедавна перестав бути винятково американським феноменом, є «шкільні розстріли» психопатів-одинаків [6].

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи: неадекватне сприймання себе – занижене самооцінювання, комплекс неповноцінності, беззахисність; негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі; неадекватне

сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози; девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Реагування на цькування. Як молодші школярі, так і старшокласники мають неодмінно звертатися за допомогою до дорослих – учителів і батьків. Допомога дорослих дуже потрібна: особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю. Підлітки часто намагаються самостійно впоратись із деякими ситуаціями. Психологами розроблені такі поради для них.

Упоратись із ситуацією самостійно:

- Ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, удайте, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям.

- Якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи спокій, використовуйте гумор. Цим ви зможете спантеличити кривдника/кривдників, відвернути його/їх від наміру дошкулити вам.

- Стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу.

- Не вступайте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Чим агресивніше ви реагуєте, тим більше шансів опинитися у загрозливій для вашої безпеки і здоров'я ситуації.

- Не соромтеся обговорювати такі загрозливі ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насилля.

Робота педагогічних працівників. У закладі освіти вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить педагогічним працівникам. Проте впоратися з цією проблемою зможуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій. Для успішної боротьби з насильством у закладі освіти:

- усі члени шкільної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у закладі освіти є неприйнятними;
- кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання миролюбства має бути включено до шкільної програми;
- спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила, складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими;
- дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил;
- жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є недопустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою у разі повторних випадків агресії;
- аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилось, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилось. До такої розмови варто залучити шкільного психолога;
- залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході;
- учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущанням і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих;
- потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства. Ці механізми мають забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними;

• для успішного запобігання та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів [7].

Список використаних джерел:

1. Сайт <https://www.stopbullying.com.ua/>
2. Пеплер Д., Крейг В., Коннолі Дж., Юйль А., МакМастер Л. і Джянг Д. (2006). Погляд на булінг з точки зору розвитку. «Агресивна поведінка», 32, ст. 376.
3. Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія. наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант». 2019. 127 с.
4. Кіричевська Е. В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання / Е. В. Кіричевська // Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали конф. «Філософія образования личности», 26-27 черв. 2010 р. Запоріжжя, 2010. С. 94–106.
5. Рудь Л. І. Насилля та жорстокість в учнівському колективі / Л. І. Рудь // Психолог. 2011. № 39 (471). С. 17–20.
6. Расстрел в московской школе: все подробности [Электронный ресурс]. URL: <http://www.segodnya.ua/world/rasstrel-v-moskovskoy-shkole-vsepodrobnosti-493446.html>. Загл. с экрана.
7. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації С. 27, 31–33.

Лучанинова Ольга Петрівна,

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інженерної педагогіки
Національної металургійної академії України*

ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ Й ВИХОВНА РЕФЛЕКСІЯ

Освіта є одним із визначальних базових принципів прогресу будь-якого суспільства. Вона першою реагує на зміни у суспільстві та його запити. Сьогодні ми знаходимося в ситуації всього людства – ситуація європейського карантину, а ми географічно в центрі Європи, тож ХХІ ст. породило ще й глобальну епідемію стресу [2].

Глобалізація чинить безпрецедентний тиск на нашу поведінку і наші моральні принципи. Знеособлення особистості учня, студента, викладача, якщо ми говоримо про освітню галузь. Насильства стало так багато у світі, що

призначають пам'ятні дні: 25 грудня відзначається Міжнародний день проти насильства щодо жінок, 10 грудня – День прав людини, 2 грудня – Міжнародний день боротьби з рабством, 3 грудня – Міжнародний день людей з інвалідністю. Держава підсилила політику щодо цієї проблеми. 7 січня 2018 р. набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон сприяє формуванню у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини. Цей Закон треба знати всім фахівцям, які працюють з дітьми та молоддю.

На думку багатьох науковців, насилля у XXI столітті має такі масштаби у світі через брак моралі. Мораль – поняття тонше, ніж моральність, пов'язане не тільки з системою моралі, а й з духовним світом людини, його орієнтуванням на внутрішні цінності. Від питань екології, технології, політології ми неминуче повинні перейти до обговорення проблем еволюції внутрішнього світу людини. Необхідно знайти способи такого впливу на нього, щоб внутрішній духовний світ людини перетворився в його основну цінність. У цьому і лежить ключ до найголовнішого – збереження виду *homo sapiens*» [3]. На жаль, учню, студенту в ситуації, пов'язаній з насиллям, важко зробити правильний вибір, якщо він не знає його цінності. Дитині, підлітку важливо знати, що його люблять, розуміють, поважають, чують. І, коли цього не відбувається, настає внутрішня боротьба. Ця потреба патологічна: виходить, що сама людина не здатна відчувати себе особистістю. Її внутрішній світ нестабільний, нестійкий і залежимо, тому вона не самодостатня й не впевнена в собі. Упевненість у собі може ґрунтуватися тільки на власних почуттях і здібностях. У дорослої людини повторюються дитячі відчуття беззахисності та безпорадності, які вона відчувала тоді, коли інші (її батьки) не прощали їй слабкостей [3]. Можливо, звідси джерело домашнього насилля. Люди, які здійснюють насилля, насправді знаходяться на початковому шляху до удосконалення, можливо, вкотре відпрацьовують урок низького рівня. А духовність – це перемога людини на шляху еволюції сутності, що є найвищим благом, до якого тільки може прагнути людина. І альтернативи духовності немає. Духовність – це перемога людини на шляху еволюції сутності, що є найвищим

благом, до якого тільки може прагнути людина. Духовність – шлях до найвищого призначення людини. Насилля – шлях в нікуди.

20 листопада 2020 року відбувся перший круглий стіл «Права студентів. Захист від булінгу», у якому взяли участь депутати Верховної Ради України, представники Міністерства освіти і науки України, правозахисних організацій, адміністрації закладів вищої освіти та студентства. Поки що наказ МОН від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»), стосується лише неповнолітніх осіб. Студент залишається незахищеним. Так, Марія Музиченко, студентка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на круглому столі заявила, що в деяких університетах булінг студентів ставав причиною самогубств, відмовою від навчання у цьому закладі освіти, а також частого замовчування таких фактів. Проте булінг у закладі вищої освіти впливає на все подальше життя людини. Жертви булінгу зрідка звертаються до психологів, намагаючись самостійно справитися з тими проблемами, які виникли у них через цькування, що часто призводить до ще гірших наслідків [4].

Автономія освітнього закладу передбачає не лише певні права адміністрації та викладачів, а й обов'язок формувати освітнє середовище, наповнене повагою до прав, свобод і гідності кожної людини – перш за все, до студентів, бо саме для них, власне, функціонують та працюють заклади вищої освіти [4]. Протидії насильству в закладах вищої освіти тісно пов'язані з комплексним підходом, в основі якого лежить принцип дотримання прав людини у сфері освіти. Він передбачає право кожного на отримання якісної освіти та повагу прав людини. Заснований на повазі прав людини підхід розширює доступ до освіти, сприяє створенню в освітніх установах інклюзивного середовища, що підтримує різноманіття й рівні можливості та не допускає дискримінацію. Комплексний підхід підвищує якість освіти, оскільки передбачає методи навчання, що враховують індивідуальні потреби і здібності учнів, студентів і спонукає їх до активної участі в освітньому процесі, а також сприяє створенню безпечного освітнього середовища. І те й інше – найважливіші умови успішного освітнього

процесу. Повага до прав людини сприяє соціальному та емоційному розвитку студентської молоді, визнає їх людську гідність і основні свободи, без яких неможливо повною мірою розкрити їх потенціал. Повага до прав людини закладає фундамент культури миру, яка передбачає виховання поваги до відмінностей між людьми, що є вирішальною умовою протидії насильству. Послідовне дотримання прав людини – запорука створення безпечного освітнього середовища. Домашнє насилля в умовах закладу прибирає форми булінгу, коли уявлення «насильника» про життя і цінності не збігаються з колективом, або він так бажає виявити себе перед всіма й самоствердитися.

Цікавим та ефективним є досвід зарубіжних закладів вищої освіти. Заклад освіти несе досить сувору відповідальність за створення безпечного середовища та дотримання прав людей. Розроблена чітка і зрозуміла процедура подання скарги на булінг або порушення прав, механізмів реагування тощо. У випадку скарги від студента щодо булінгу, заклад освіти реагує дуже швидко і завжди розслідує ситуацію. Якщо наведені у скарзі факти підтверджуються, викладач може отримати покарання: заборону викладання, заборону заходити на територію закладу освіти тощо. Постійно проводяться профілактичні заходи: курси підвищення кваліфікації для викладачів, навчання для студентів щодо розпізнавання булінгу, комунікаційні компанії для всіх учасників освітнього процесу. Працівники поліції європейських країн також проходять відповідне навчання щодо розпізнавання булінгу в різних середовищах, особливу увагу приділяючи саме дитячому та студентському [4].

Що можна запропонувати в умовах локдауну, дистанційної освіти, мінімального впливу на студента? Наприклад, печатка – формат інтелектуального креативного спілкування, винайдений 2003 року двома австрійськими архітекторами з Токіо. Студенти придумують тематичний дискурс у межах дисципліни або студентських зборів онлайн і готують маленьку презентацію як мотивацію до спілкування (20 слайдів, які треба озвучити за 6 хвилин). Виступають із цим у Zoom, офісі 365, або на іншій доступній безкоштовній платформі. Теми можуть бути різноманітні: від навчальних до

виховних. Нас цікавить тема домашнього насилля, булінгу. З вуст студентів можна отримати зовсім інший смисловий вектор цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія насильству. / Методичні рекомендації. // Лист МОН України Київ, 2018. 66 с. // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.
2. Кутырев В. А. Философия постмодернизма: Научно-образовательное пособие для магистров и аспирантов гуманитарных специальностей. Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006. 95 с.
3. Салас С. Д. Мораль XXI века. / Copyright Дарио Салас Соммэр, 1995. Опубликовано в 2013.
4. Студенти мають бути захищеними від булінгу // <https://eo.gov.ua/2020/11/24/studenty-maiut-buty-zakhyshchenymy-vid-bulinhu/>

Очеретько Наталія Анатоліївна,
заступник директора з виховної роботи
Павлівський заклад загальної середньої освіти
Васильківського району, Дніпропетровської області

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Дитинство – найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме в дитячі роки людина потребує найбільшої уваги та захисту. Від ставлення до дітей, розуміння їхніх проблем, інтересів та потреб, стану охорони дитинства залежить не тільки доля кожної конкретної дитини, а й розвиток суспільства в цілому.

Чесність, доброта, порядність народжуються у батьківській хаті. Дитина, правильно вихована в сім'ї, рідко стає «важкою» в школі, а також непотрібною для суспільства. І навпаки, прорахунки сімейного виховання обертаються потім бідою, тому боротьбу за «тверезість» дітей потрібно починати із сім'ї.

Сьогодні надто актуальною виступає проблема зростання правопорушень серед молоді. Профілактика правопорушень неповнолітніх є передусім проблемою педагогічною, бо вона пов'язана з вирішенням певного кола виховних завдань. У цій справі особливе місце має зайняти рання профілактика, яка повинна розпочинатися вже з дитячого садка й початкових класів школи, коли закладаються основи характеру, ставлення до оточення, поведінки в побуті. Що сьогодні робиться в цьому плані? Небагато. Не все можливе робить і школа, хоч

саме вона повинна нести моральну відповідальність за вчинки своїх вихованців. Криміногенна ситуація, яка склалася в Україні, переросла в найбільш небезпечне соціальне лихо, тому особливою сьогодні є проблема педагогічного впливу на учнів з різними відхиленнями в моральному розвитку. У роботі з такими підлітками дуже важливим є особистісно орієнтований підхід.

Правова освіта і правове виховання – це цілісна система, що охоплює всі сфери діяльності навчального закладу, сприяє вихованню правової свідомості, демократичних громадянських цінностей і поведінки всіх учасників освітнього процесу, передбачає використання практично-орієнтованих та інтерактивних методів навчання. Ми будемо правову державу, громадянське суспільство, тому в дітях необхідно сформувані певні **суспільні цінності**: *політичні* (суверенітет, незалежність, народовладдя, право нації на самовизначення); *правові, ідеологічні* (мир, свобода, рівність, справедливість, толерантність); *економічні* (економічний добробут, матеріальний добробут, економічна стабільність); *соціальні* (соціальна стабільність, самореалізація особистості, соціальна захищеність).

Правове виховання – це складова частина виховання в цілому, але воно впливає не тільки на свідомість, а й на відповідальну сторону поведінки, формує переконаність у необхідності суворого додержання законів, прав та обов'язків. Кінцевим результатом правового виховання є реальні справи, вчинки у сфері правових відносин, які свідчать про дієвість правового виховання. Загальна мета та конкретні завдання правового виховання вирішуються в процесі навчальної діяльності.

У Павлівському ЗЗСО розроблено систему роботи з профілактики правопорушень. Вона складається з наступного:

1. Робота Ради профілактики правопорушень: розгляд питань впливу сім'ї на виховання; розгляд конкретних правопорушень; постановка на шкільний облік правопорушників; робота з сім'ями групи ризику.

2. Організація контролю за станом відвідування учнями школи: Стан відвідування навчальних занять учнями школи знаходиться під постійним контролем адміністрації школи, класних керівників. Ведеться журнал обліку пропущених уроків, куди черговий вчитель щодня вносить дані з класних

журналів. З учнями і батьками проводяться бесіди, регулярна профілактична робота з попередження пропуску уроків без поважних причин.

Алгоритм контролю за обліком відвідування учнями школи наступний: щоденний контроль адміністрації за відвідуванням учнями школи (систематичне проведення рейдів контролю); робота класних керівників та активу класу щодо попередження пропусків уроків учнями без поважних причин (відвідування вдома, відвідування батьківським комітетом класу проблемних сімей, ведення зошитів індивідуальної роботи з учнями, схильними до правопорушень тощо); інформування адміністрацією закладу, класними керівниками батьків (виклики до школи, письмове інформування); заслуховування на Раді з профілактики правопорушень.

3. Обов'язковими є проведення в кожному навчальному році тижня правових знань, який спрямований на формування правової культури, профілактики правопорушень серед учнівської молоді. Головне завдання правового виховання – формування правової установки, з позиції якої неповнолітній зможе керувати своїм настроєм, бажаннями, вчинками, де свої правові знання він використовує в повсякденному житті.

4. Облік дітей, схильних до правопорушень.

5. Облік батьків, які не займаються вихованням дітей.

6. Виховання свідомої дисципліни учнів: чергування учнів та вчителів по школі; розгляд порушників дисципліни на класних зборах; розгляд порушників дисципліни на зібраннях органів Козацької ради.

Профілактичне значення виховного впливу на поведінку учнів, яке може бути сформоване тільки знаннями про правові вимоги, про юридичні наслідки здійснених правопорушень і злочинів, впливає на вироблення позитивних настанов. Все це, як правило, запобігає правопорушенням та здійсненням злочинів неповнолітніми. Робота в школі з естетичного виховання зменшує можливість здійснення учнями хуліганських вчинків, привчає їх до ощадливого ставлення до природи, до пам'яток культури, творів мистецтва. Здійснюється і правове виховання вчителів. Свій правовий рівень вони підвищують на педагогічних нарадах, МО класних керівників, на зустрічах з лікарями, правоохоронцями для

того, щоб проводити грамотно й ефективно правоосвітню та правовиховну роботу з учнями. Правове виховання батьків здійснюється у межах «Батьківського всеобучу», а також безпосередньо класними керівниками. В ст. 61 Кодексу законів про сім'ю та шлюб України «Права та обов'язки батьків по вихованню дітей» говориться, що батьки мають право та зобов'язані виховувати своїх дітей, турбуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати їх до праці. Батьківські права не можуть здійснюватись всупереч з інтересами дітей, тому на батьківських зборах систематично розглядаються питання правового виховання. Індивідуальна робота з батьками (індивідуальні бесіди та консультації) сприяє становленню міцних та дружніх стосунків з родинами учнів.

Сучасна правова освіта неможлива без упровадження інноваційних форм і методів, які роблять весь процес навчання та виховання більш ефективним, а значить і найякіснішим. Ми виходимо з того, що реалізація нових підходів до здійснення профілактичної роботи та визначення в ній місця особистості має починатися зі зміни характеру управлінської діяльності закладу освіти та наповнення її інноваційним змістом. У нашій школі переважають такі форми, які дозволяють кожному учню самовиразитись: конкурси, змагання, олімпіади, вікторини тощо. Це дозволяє школярам займатись улюбленою справою, спонукає їх до творчості, привчає до розумного використання вільного часу. На наш погляд, потребує вдосконалення система взяття школярів на облік в інспекціях у справах неповнолітніх РВ УМВС. На сьогодні в основному діє єдиний підхід: неповнолітній скоїв правопорушення – має справу з поліцією. Підключається до роботи з ним і школа. То чи треба їй чекати доти, поки справа не дійде до поліції? Вважаємо, що школа має організувати свій облік, розробивши конкретні критерії, провівши по кожному «кандидату» в правопорушники психологічний консультативний пункт. А на облік до кримінальної поліції треба ставити лише тоді, коли всі заходи виховного впливу в межах школи та сім'ї вичерпані. Зміст профілактичної роботи – комплекс ідей, думок, факторів, основних напрямків попереджувального виховного впливу. Цілісність системи профілактичної роботи вимагає наступності та єдності всіх ланок загального виховання та перевиховання.

Особистісно-орієнтований зміст профілактичної роботи принципово виключає ситуацію, коли намагання учня-правопорушника досягти певних позитивних цілей не помічаються, проте будь-які його відхилення від правомірної поведінки викликають яскраво виявлене незадоволення, підкреслюється їх невідповідність тим чи іншим суспільним нормативам, навіюється, що учень не такий, яким би його хотіли бачити дорослі. Форми і методи загального виховання та перевиховання – це способи досягнення прогнозованих цілей і завдань. Педагогічний колектив школи сьогодні готовий вирішувати будь-які завдання навчання і виховання учнів та з упевненістю крокує у завтрашній день.

Сергієнко Надія Павлівна,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Державний навчальний заклад «Михайлівське вище професійне училище»

BULLYING: REASONS, PREVENTION, PROTECTION

The World Report on Violence against Children identifies the main forms of violence as follows: physical and psychological punishment; bullying; sexual and gender-based violence; external violence: effects of gangs, conflict situations, weapons and fighting [1, p. 9].

Bullying is aggressive behaviour that intentionally inflicts injury or discomfort through physical contact, verbal attacks, fighting or psychological manipulation. Bullying involves an imbalance of power and can include teasing, taunting, use of hurtful nicknames, physical violence or social exclusion [1, p. 11].

The reasons of bullying are various and individual:

- power – teens who want to be in control or have power are prone to bullying;
- popularity – bullying can be a manifestation of social status;
- payback – there is a tendency for some teens who have been victims of bullying to look for ways to retaliate or to seek revenge;
- problems – teens who come from abusive homes are more likely to bully than other children because aggression and violence are modeled for them;
- pleasure – kids who are bored and looking for entertainment will sometimes resort to bullying to add some excitement and drama to their otherwise dull lives;

- prejudices – teens bully kids for being different in some way;
- peer pressure – sometimes kids bully others to fit in with a clique, even if it means going against their better judgement. Often, these kids are more concerned with fitting in and being accepted than they are worried about the consequences of bullying [2].

Advisable actions to stop violence do not constitute a panacea for the prevention of violence among students. They serve to create a non-violent culture and should be adapted to every educational environment: advocate a holistic approach involving students, teaching staff, parents and the community; make your students your partners in preventing violence; use constructive discipline techniques and methods; build students' resilience and help them to respond to life's challenges constructively; be a positive role model by speaking out against sexual and gender-based violence; provide safe and welcoming spaces for students; learn violence prevention and conflict resolution skills and teach them to students; recognize violence and discrimination against students with disabilities, and those from indigenous, minority and other marginalized communities [1, p. 16–23].

The United States Department of Health and Human Services (HHS) [3] recommends the following steps for students to protect themselves against the detriments inherent in bullying scenarios: treat everyone with respect; know how to handle situations that involve bullying; protect themselves from cyberbullying; stand up for peers by talking to trusted adults and being kind to bullied students; get involved with bullying prevention at their educational institution.

Giovanna Barberis, the UNICEF Representative to Ukraine, asserted the following in 2017: «for parents to be able to prevent or respond to the bullying, they need to communicate with their children, as well as be attentive and supportive to them» [4]. Reducing bullying from a parenting perspective will require practical work on several levels. For instance, the United States Department of Health and Human Services (HHS) [5] recommends parents: join parent-teacher associations; volunteer at educational institutions; regularly ask their children hard questions about what is going on with peers in their educational environments; form safety committees that include other parents, staff, students, and community stakeholders to collectively end child violence in their educational establishment.

Psychologists and teachers also have an imperative part in proactively and reactively addressing bullying in a healthy way. The United States Department of Health and Human Services (HHS) [6] recommended the following for teachers: stop bullying before it starts; teach students about bullying; utilize bully-informed curricula; avoid misinformation on bullying; acquire training on bullying reduction.

Conclusion: Bullying is known to be the systematic abuse of power that ends in one or more victims receiving unwanted harm; this often develops into psychological, physiological, biological, and social symptoms for the bully and victim. The phenomenon of bullying among pupils has produced widespread and damaging effects to children of all ages, sexes, and ethnicities, regardless of culture.

At present, the United Nations recommends such international societies as Ukraine take measures to reduce bullying. Systematically, Ukraine is combatting bullying within its institutions with the help of psychologists, teachers, parents, and students, but there are multiple areas for improvement. Overall, to produce a lasting impact, more work and research must be done regarding bullying in Ukrainian educational institutions [7, p. 8].

References:

1. Linda King. Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000184162>.
2. Sherri Gordon. 8 Reasons Why Teens Bully Others. Retrieved from <https://www.verywellfamily.com/reasons-why-teens-bully-others-460532>.
3. United States Department of Health and Human Services. (2017, September 28) What kids can do. Stopbullying.gov. Retrieved from <https://www.stopbullying.gov/kids/what-you-can-do/index.html>.
4. United Nations Children's Fund. (2017, July 13). Bullying in Ukraine: A major problem for children. UNICEF launches and antibullying campaign. UNICEF Ukraine. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media_31250.html.
5. United States Department of Health and Human Services. (2017, September 28) Engage parents & youth. Stopbullying.gov. Retrieved from <https://www.stopbullying.gov/prevention/at-school/engage-parents/index.html>.
6. United States Department of Health and Human Services. (2017, September 28) Prevention at school. Stopbullying.gov. Retrieved from <https://www.stopbullying.gov/prevention/at-school/index.html>.
7. Ferlic, K., & Zaporozhets, O. (2019). School Bullying in Ukraine. Herald of Kiev Institute of Business and Technology, 39(1), 93-101. Retrieved from <https://herald.kibit.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/80>.

Таран Ірина Іванівна,
*заступник директора школи з виховної роботи Черкаської загальноосвітньої
школи I-III ступенів №32 Черкаської міської ради Черкаської області)*

ПОВЕДІНКА «ЗАХИСТУ» УЧАСНИКІВ ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ

Насильство в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і у вигляді систематичних дій, але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу. Виявити випадки насильства в закладі освіти достатньо важко. Передусім тому, що насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих.

Булінг визначається як утиск, дискримінація, цькування. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або дітей [1, с. 44].

Існує багато різних класифікацій булінгу, проте всі вони містять такі аспекти, як: *емоційний* (вербальне приниження, ізоляція жертви), *фізичний* (насилля із застосуванням фізичної сили), *сексуальний* (дії сексуального характеру з метою задоволення власних потреб або приниження жертви), *економічний* (використання грошових коштів або майна жертви). Окремою формою булінгу є кібербулінг, при якому цькування відбувається з використанням мобільного зв'язку, соціальних мереж та інших сучасних комунікативних технологій. У процесі булінгу беруть участь переслідувачі, або булі (ті, кого залякують і цькують), жертви (ті, над ким відбувається цькування) та сторонні спостерігачі, які опосередковано впливають на процес боулінгу [2, с. 37].

У зв'язку зі складною соціально-економічною та політичною ситуацією спостерігається підвищення агресивних тенденцій, яке відображається на самопочутті як дорослих, так і дітей. У сім'ї, як окремому соціальному інституті, батьки часто не мають змоги достатньою мірою навчити дітей конструктивним проявам агресії через відсутність часу на розмови про складні переживання, відсутність власного досвіду з дитинства тощо. Невміння безпечно виразити агресію для себе та оточення впливає й на шкільну взаємодію дітей як основне джерело їх соціальної активності. Булінг існує в колективах різного віку, проте

саме для шкільного віку він є найбільш небезпечним. Це пов'язано з тим, що школярі не володіють достатніми навичками саморегуляції та внутрішнього контролю над власними почуттями та поведінковими імпульсами, а, по-друге, стосунки в колективі мають особливо важливе значення для особистісного розвитку школярів, і прояви булінгу, які часто завдають психологічних травм особистості, можуть негативно вплинути на її подальший розвиток [3, с. 67].

Жертви булінгу користуються насамперед такими механізмами захисту як пригнічення, або витіснення неприйнятних почуттів, регресія та заміщення. Жертви булінгу переважно орієнтуються на такі стратегії, як уникнення, а також конфронтація. Одночасно вони не схильні до використання стратегій розв'язання проблем, планування дій із подолання труднощів, дистанціювання. У переслідувачів найбільш вираженим серед захисних механізмів є заміщення, тобто спрямування агресії на об'єкти, які не є безпосередньою причиною її появи (у такому випадку – на жертв як на надслабку категорію у порівнянні з іншими). Окрім цього, вони схильні до регресії, тобто дитячої, незрілої поведінки, проєкції власних агресивних спонукань на інших, та меншою мірою – до пригнічення й компенсації. Для даної групи характерне використання конфронтації, тобто агресивної активності щодо інших членів групи, втеч і уникнення, що може бути пов'язано з відмовою від сприйняття власних дій як насильницьких або з регресивними психічними механізмами. Окрім цього, у їх поведінці присутня спрямованість на вирішення актуальної проблеми різними шляхами. У групи спостерігачів найбільш вираженими є механізми інтелектуалізації, тобто заміни реальних почуттів логічними осмисленнями, та реактивного утворення, інакше кажучи, «перевертання» цінностей, прагнень і трансформація внутрішніх імпульсів, протилежних тим, що реально існують. У порівнянні з іншими групами спостерігачі менш схильні до використання механізмів заміщення, проєкції, пригнічення, компенсації та регресії [4, с. 74].

Отже, булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих дитячих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Постає гостра потреба

усвідомлення того, що ця проблема є; підготовки фахівців із певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, навичками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціально-психолого-педагогічного явища, як булінг.

Список використаних джерел:

1. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / О. О. Барліт // *Горизонти освіти : Науково-методичний журнал*. 2012 № 2 (35). С. 44–47.
2. Барліт О. О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі / О. О. Барліт, А. Ю. Барліт. Запоріжжя: Олекс, 2011. 52 с.
3. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / Анна Король // *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2. 190 с.
4. Савельєв Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Ю. Б. Савельєв, Т. М. Салата // *Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Наукові записки. Т. 97. Київ: Аграр Медіа Груп, 2009. С. 71–79.

Троценко Аліна Миколаївна,

*соціальний педагог Комунального закладу «Козачолопанський ліцей»
Дергачівської міської ради Харківської області*

ПРОБЛЕМА БУЛІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Духовна спустошеність, цинізм, жорстокість, ворожість – це характерні ознаки розвитку сучасного суспільства. Багато дітей і підлітків відзначаються підвищеною агресивністю, нервозністю, підвищеною чутливістю, емоційною невірноваженістю та вразливістю.

Проблема девіантної поведінки дітей у суспільстві стоїть надзвичайно гостро. З кожним роком збільшується чисельність школярів, надмірно імпульсивних, які зривають уроки, грублять учителям і поводяться неналежним чином. Ця проблема дуже актуальна, оскільки та основа, яка закладається на психологічному рівні, надалі визначає поведінку дітей, а також формує їх особистісні риси і якості [5]. Зараз, на жаль, складаються досить несприятливі умови, які істотно ускладнюють психічний розвиток і виховання підростаючого покоління. Ці умови формуються під впливом цілого комплексу соціально-психічних і біологічних факторів: несприятлива екологічні обставини, погіршення

матеріально-економічного становища людей, зайнятість батьків, зростання розлучень і конфліктів у сім'ях, негативна інформація.

Ця тема найбільш вагома не лише в соціальному плані, а й в освітньому. Однією з основних форм поведінки, що відхиляється є проблема булінгу.

Англійське слово «булінг» (bullying, від bully – буллі, хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник). Перші публікації на тему шкільного цькування з'явилися досить давно. Ще в 1905 р. К. Дьюкс опублікував свою роботу, але перші систематичні дослідження проблеми булінгу належать скандинавським вченим, серед них: Д. Олвеус, П. П. Хайнеманн, А. Пікасо, Е. Роланд. Д. Олвеус і до сьогодні залишається найавторитетнішим дослідником проблеми булінгу. Серед британських дослідників слід відзначити В. Т. Ортона, Д. А. Лейна, Д. П. Таттума, Е. Мунте. У США особливу увагу до булінгу стали проявляти на початку 1990-х рр. (Каталано, Хоукінс, Харарчі). У вітчизняних дослідженнях ця проблема знайшла своє відображення в роботах І. С. Кона, проте вона все ще залишається мало дослідженою, і відсутність достатньої інформації є серйозною перешкодою для її вирішення [2, с. 160]. Власне, булінгом називається навмисна систематична поведінка, що включає агресивне переслідування одного з членів колективу з боку іншого члена колективу, інакше кажучи – це просто «цькування». Згідно зі статистикою, хлопці більше піддаються прямому булінгу, який проявляється у формі фізичного насильства – коли обзивають, дражнять, б'ють або псують речі. Про дівчат частіше розпускають плітки, їх бойкотують, уникають або маніпулюють дружбою [3].

Також є таке явище як кібербулінг – це образи, цькування, залякування, висловлені жертві за допомогою засобів електронного зв'язку (повідомлення електронної пошти, повідомлення / коментарі в соціальних мережах, SMS [4].

Особливість кібербулінгу полягає в анонімності та наявності величезної аудиторії. Існує класифікація кібербулінгу за видами: наклеп (поширення образливої, принизливої і неправдивої інформації on-line, щоб нашкодити репутації жертви), відчуження (ізоляція), флеймінг (перепалка у вигляді обміну злими, жорстокими і грубими повідомленнями між двома і більше користувачами в публічних і приватних місцях спілкування в мережі Інтернет), хеппіслеппінг (від

англ. Happy slapping – щасливе ляскання, радісне побиття) – фізичний напад, побиття людини, в той час, як кривдники знімають це на відео або фотографують, щоб згодом розмістити матеріали в мережі Інтернет, нападки (повторювані образливі та образливі повідомлення, спрямовані на жертву), текстові війни (цькування, переслідування жертви за допомогою великої кількості образливих смс-повідомлень або електронних листів), обман (отримання і поширення конфіденційної інформації, особистого листування або фотографій і публікації їх в Інтернеті) [6].

Здебільшого пік булінгу припадає на вік 13-15 років, коли підлітки найактивніше соціалізуються, шукають своє місце у світі та вчаться співіснувати одне з одним. Коли ми говоримо про булінг, то можемо виокремити три сторони: агресор, жертва та спостерігачі. Як показують дослідження, агресорами зазвичай виступають або діти, котрі не отримують достатньо уваги, або діти, до яких безпосередньо проявляють агресію. У ролі жертви здебільшого опиняються діти, які переживають стресові ситуації вдома, а також діти, які перебувають на периферійних чи проміжних позиціях у соціальній структурі – з малозабезпечених сімей, двієчники, новачки, діти вчителів тощо. Попри усталену думку, жертвами булінгу не завжди є «слабкі» особистості з низькою самооцінкою.

Чисельні дослідження та американський і європейський досвід боротьби із булінгом переконують, що самотійно впоратися з ним неможливо і мовчати про цькування сенсу немає. Насамперед необхідно залучати шкільного психолога, ключовим завданням якого – пробудити емпатію у «спостерігачів», тобто вивести жертву зі слабкої позиції. В школі вчителі налаштовані на підтримку порядку і дисципліни серед учнів, тобто в такому випадку вони можуть спробувати допомогти жертві. Поговорити з її кривдниками, викликати в школу їх батьків і закликати їх провести виховну роботу зі своїми дітьми. Або зібрати разом дитину, яка піддається насильству, і його кривдників і спробувати розібратися в їхніх взаєминах [2].

Далі, батьки повинні негайно зайнятися формуванням сильної системи цінностей у дитини. Оскільки на роль жертви обирають не кожного: вибирають

завжди того, хто дозволяє принижувати себе один раз і другий, і третій, і де кривдники завжди впевнені, що так буде тривати далі. Батькам необхідно своїй дитині прищепити навички психологічного захисту, навчити її техніки спілкування з іншими людьми. Потрібно обов'язково навчити дитину не тільки чітко розуміти свої цінності та свою позицію, а й відстоювати її, вміти прогнозувати вчинки інших людей, відсікати провокації в їх інтонаціях і спробах зближення, відстежувати всі значущі поведінкові моменти в колективі, і так далі. Обов'язково потрібно вчити, як розрізнити маніпуляцію, як розпізнати брехню. Будь-яка маніпуляція – це брехня, це брехливе спілкування. Маніпуляція – це що? Це спосіб досягнення результату від людини, коли людина не хоче цього.

Для того, щоб цьому навчити є достатньо «навчального» матеріалу в залежності від віку. Також можна використовувати фільми, де добре можна показувати саме міміку і жести ошуканця, а використовуючи книги казки, робити акцент саме на словах і словесному описі зовнішності людини, що вводить в оману. І ще пам'ятати – життя найкращий учитель, вийшовши на прогулянку можна так само багато «навчального матеріалу» побачити. Кругом люди та всі вони щось роблять, коментуйте дитині їх дії та пояснюйте прихований сенс. Використовувати кожну хвилину, проведену з дитиною, для того, щоб передати їй свій досвід і захистити її! Пам'ятати: навчений, попереджений – значить озброєний!

Майже будь-яке насильство з боку дітей, за винятком крайніх випадків, завжди йде з того місця, де дитина – жертва насильства – в собі невпевнений. Щоб набутися впевненості, в 10-12 років кожен вже може сам сісти з ручкою і написати: «Я люблю себе за ...» – і перерахувати, за що я себе люблю. І якщо там буде хоча б 5 пунктів, то це вже ознака успішності людини, а якщо менше, то це привід допомогти дитині знайти в собі переваги.

Дуже ефективно для розвитку впевненості в собі виконувати наступні вправи: продовжити пропозиції «Я хороший, тому що ...», «Я пишаюся собою, тому що ...». Пишаюся в хорошому сенсі, тобто тим, що я вмію робити посправжньому краще за інших. Наприклад, «Я найкраще стрибаю, я краще за всіх вишиваю». Завжди є щось, що дитина робить дуже і дуже добре, набагато краще

за інших. Завдання батьків – не тільки підтримати дитину, яка потрапила в непросту ситуацію, але і навчити його взаємодіяти з оточенням. Важливо навчити дітей протистояти агресорам. Дитина повинна вміти сказати «ні», не піддаватися на провокації товаришів, із гумором ставитися до невдач, знати, що у свої проблеми іноді правильніше присвятити дорослих, ніж розбиратися самостійно, і бути впевненим, що рідні не відмахнуться від нього, а допоможуть і підтримають у тяжку хвилину [6].

Важливою складовою також є те, якщо в жертви є група підтримки – то це вже перемога. Нехай навіть буде невеличка купка аутсайдерів, нехай це будуть батьки – це повинні бути твої однодумці, люди, які в тебе вірять і підтримують, які можуть за тебе заступитися. Люди, яким можна виговоритись і які залишаться з вами до кінця, навіть якщо справи кепські [2].

У цій роботі ми спробували розібратися в безлічі визначень поняття «булінг» і зрозуміли, що всі ці визначення зводяться до навмисного, що не носить характеру самозахисту, тривалого (повторюваного) фізичного або психологічного насильства з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) щодо індивіда, і яке відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у деяких осіб).

Для запобігання проблеми булінгу в освітньому середовищі потрібно підвищувати культуру населення, приділяти велику увагу моральному вихованню, необхідно організувати позашкільну роботу з дітьми, адже якщо дитина займається спортом, то він має можливість випустити весь накопичений негатив. Дуже важливо, щоб шкільне цькування не ставало типовим явищем, а агресія не розглядалася як норма поведінки. Адже ще є надія, що пластична психіка дітей, розвивальна самосвідомість підлітків і мудрість дорослих допоможуть подолати наслідки неадекватних ролей, які свідомо або вимушено програються в сучасних взаємовідносинах здобувачів освіти.

Список використаних джерел:

1. Глазман, О. Л. Психологические особенности участников буллинга / О. Л. Глазман // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2009. № 105. С. 159–165.

2. Моя історія: Булінг. Інструкція з виживання // <https://bokmal.com.ua/life/moya-istoriya-buling-instruktsiya-z-vizhivannya/>
3. Жилкибаева Л. В. Буллинг в школе как общественная проблема <https://scienceforum.ru/2019/article/2018015916>.
4. Проблема буллинга в подростковом обществе проблема <https://tvorcheskie-proekty.ru/node/2675>.
5. Исследовательская работа на тему «Изучение проблемы буллинга в начальной школе» <https://infourok.ru/issledovatelskaya-rabota-na-temu-izuchenie-problemy-bulinga-v-nachalnoj-shkole-4223959.html>.
6. Буллинг в школе // <https://sch1434.mskobr.ru/articles/2524>.

Антіфєєва Христина Олександрівна,
магістр педагогічної освіти, соціальний педагог
Семенівської ЗЗСО I-III ступенів Семенівської сільської ради

РОЛЬ ГЕНДЕРНОЇ ПЕДАГОГІКИ НА ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦТВА ЖИТИ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ПОЛІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Аналізу гендерної педагогіки як чинника формування мистецтва жити учнівської молоді визначається цілою низкою причин. По-перше, увагу до гендерних проблем освіти викликає демократизація сучасного суспільства, визнання одним із важливих показників рівня розвитку самореалізації чоловіків і жінок як ступінь просування держави до суспільства рівних прав і можливостей. По-друге, зростання ролі особистості школярів у полі освітнього простору, що потребує створення умов для розкриття та реалізації творчого потенціалу особистості засобами освіти. Актуальність проблематики визначається необхідністю вивчення специфіки особистісного розвитку чоловіків та жінок із метою формування мистецтва жити в полікультурно-освітнього простору.

На думку О. Цокур, І. Іванової, гендерну педагогіку складає сукупність підходів, спрямованих на створення комфортних умов у школі для соціалізації дітей чоловічої й жіночої статі [5]. Погодимось із твердженням філософів [2] про те, що у становленні особистості молодшої людини значне місце займає система освіти. Ще в першій половині ХХ століття про важливість освіти в процесі становлення особистості, обґрунтовуючи філософсько-антропологічну концепцію навчання і виховання, зазначав М. Шелер у роботі «Форми знання і освіта» (1926) [10, с. 89]. В. Баранівський стверджує, що «головною метою освітньою діяльністю є формування особистості, образ якої найбільш повно відображає потенціали людини, при цьому потенціал – це не дієва можливість, що здатна стати дійсністю (реальністю) за певних умов та за певних ресурсів. Перехід можливості в реальність це процес актуалізації потенції. Він стає можливим за умов, коли роблять реальною самореалізацію суб'єкта. Реальність є шлях і результат цього переходу (шлях із небуття в буття), є єдність буття та істини, зовнішнього світу та його переживання, свідомості та усвідомлюваного, повноти одиничного та

загального. Перехід потенцій у реальність, тобто забезпечення її буття, здійснюється різними соціальними інститутами, зокрема й освітньою діяльністю, котра призвана актуалізувати суттєві якості особистості, що обумовлені її внутрішньою сутністю» [1, с. 9].

Погодимось із дослідниками О. Булатовою, С. Котовою – Олійник, О. Луценко, О. Плахотнік, Л. Штильової щодо необхідності упровадження гендерного компонента у сферу освіти починаючи не з вищих навчальних закладів, а з дошкільних та загальноосвітніх навчальних установ. Тут також ключовим постає питання гендерної компетентності педагогів і психологів, адже саме гендерна компетентність педагогів і психологів є запорукою наступності, послідовності, комплексності, системності гендерно орієнтованої освіти.

На розуміння методологічних засад гендерного підходу в освіті значний вплив справили наступні теорії: соціального конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц) і символічного інтернаціоналізму (Г. Гарфінкель, І. Гофман); теорії соціального конструювання гендеру (Д. Зіммерман, К. Уест), гендерної системи (М. Кімел, Р. Коннел, Й. Хірлман), гендерної схеми та теорії андрогінії (С. Бем); постмодерністські концепції реконструкції (Ж. Дерріда, М. Фуко); феміністські теорії, що пояснюють нерівність між статтями соціокультурними факторами (С. Акер, К. Гілліан, С. Окін, С. Раддік, Дж. Скотт, Б. Хукс); теоретичні моделі маскуліності та фемінності, представлені як соціокультурні та культурно-символічні феномени (С. Бем, Р. Конел, Е. Фі).

Метою дослідження є концептуалізація теоретичного досвіду гендерної педагогіки як чинника формування мистецтва жити учнівської молоді в полі освітнього простору.

Гендерна педагогіка є найменш розроблена в українських гендерних дослідженнях. Українська педагогіка перебуває в стадії включення гендерного підходу в теорію, методологію та в область емпіричних досліджень. Новизна гендерного підходу в українській педагогіці має інституційний та когнітивний ефект. Його розвиток передбачає освоєння досвіду в цій галузі знання в іншому інституціональному і соціальному контексті. Розроблення гендерних підходів в освіті є новим кроком у розвитку педагогічної науки [4].

Така педагогіка, або так звана гендерно-чутлива методологія, поступово із теорії стає практикою. Багато з цього приводу було проведено міжнародних конференцій, конгресів, засідань. Рада Європи розглядає «гендерний мейнстрим» як одну з найголовніших стратегій у плані забезпечення гендерної рівності.

Якщо говорити про мистецтво жити, то воно є за своєю суттю оптативним – це здатність особистості відкривати у своєму житті та життєвих ситуаціях продуктивні можливості й адекватно реалізовувати їх. Мистецтво жити, згідно з думкою Л. В. Сохань – «це особливе вміння й висока майстерність у творчій побудові особистістю свого життя, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості й володінні системою засобів, методів, технологій програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально особистісного життєвого проєкту» [3, с. 158].

Отже, актуальність гендерної проблематики в освіті полягає в тому, що основними завданнями становлення особистості засобами освіти полягають не тільки в передаванні знань, а й у трансляції соціального досвіду. Оскільки навчальні заклади, які є агентами соціалізації особистості, є ще і ретрансляторами гендерних стереотипів та укладів, які формуються під впливом суспільства. Гендерна педагогіка має вплив на особистість здобувачів освіти в культурно освітньому просторі.

Список використаних джерел:

1. Баранівський В. Ф. Сучасні стратегії та пріоритети освітньої діяльності в розвитку особистості / Вісник СевНТУ.: зб. наук. праць. Вип. 124. Серія: Педагогіка. Севастополь, 2011.
2. Блохина Н. А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления / Н. А. Блохина. 2003.
3. Бендас Т. В. Гендерные исследования лидерства // Вопросы психологии. 2000. № 1. С. 87–95).
4. Волынская Л. Взрослая жизнь отличниц // Семья и школа. 1997. № 5. С. 18.
5. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) походе в социальном воспитании // Народное образование. 2007. № 5. С. 177–179.
6. Сохань Л. В. Життєтворчість як мистецтво жити / Сохань Л. В. // Психологія і педагогіка життєтворчості: навчально-методичний посібник / Ред. Рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заступник голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (науковий редактор) та ін. Київ, 1996. С.156–167.
7. Сохань Л. В. Життєтворчість як мистецтво жити // Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / Ред. рада: В. М. Доній (голова),

Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. Київ, 1996. С. 156–167.

8. Трансгуманітраність як чинник розвитку сучасної науки та освіти. Матеріали методологічного семінару // Філософія освіти. № 1-2. 2011. С. 98–141.

9. Шелер М. Форми знання и образование / М. Шелер // Человек. 1992. № 4 С. 89.

10. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

Гарець Надія Олексіївна,
старший викладач кафедри психології
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ФАКТОР ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЛЯ

У сучасному світі все більшій увазі надається забезпеченню гендерної рівності, а отже, і вирішенню пов'язаної з нею проблемою гендерно-обумовленого насилля.

Питання психологічних джерел насильства в Україні активно вивчалися протягом ХХ ст., але аналіз походження саме гендерно-обумовленого насильства є відносно сучасною проблемою, вивчення якої актуалізувалося у контексті подолань наслідків соціальної кризи, пов'язаної із розгортанням військового конфлікту в Східній Україні. Відповідно до поглядів науковців, поняття «гендерно зумовлене насильство» може використовуватися для опису різних форм насильства: фізичного, сексуального, психологічного, економічного, соціокультурного, що здійснюють негативний вплив на фізичне або психологічне здоров'я, розвиток і ідентичність особистості. Гендерно-обумовлене насильство розглядається як результат гендерно диференційованої нерівноправності серед чоловіків і серед жінок, що ґрунтується на відмінностях між ними [9].

Проблема гендерно-обумовленого насилля та розгляд його чинників є актуальним питанням у сучасній Україні. Згідно з дослідженням, проведеного ОБСЄ у 2018 році, 67% жінок в Україні віком від 15 років зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства, при цьому майже три з десяти опитаних жінок зазначили насилля з боку партнера як найбільший фактор. Дослідники зазначають, що тип насилля, що спрямований на жінок тісно пов'язаний із наявністю недостатньої гендерної рівності, що, своєю чергою,

витає із наявних у суспільстві стереотипів щодо жінок, чоловіків або характеру взаємодії між ними. Так, 41% жінок вважають, що розв'язання проблеми насилля чоловіка над жінкою має залишатися в межах родини. Тільки 17% жінок зазначили, що знають, що робити у ситуації, коли вони зазнають насилля [3].

Суттєвою складовою поняття гендерно-обумовленого насильства є ті його аспекти, що мають джерела у стереотипних уявленнях про соціальні функції, обов'язки, становище жінок та чоловіків. Відповідні стереотипи, що існують в освітньому просторі, здійснюють вплив на взаємодію, особистісний розвиток та становлення студентської молоді.

Мета статті: розглянути роль гендерних стереотипів як фактору гендерно-обумовленого насилля.

Так, відповідно до наукових спостережень 2009 року Л. Гусякова, І. Даниленко, О. Плахотнік, М. Сухомлин, студентам притаманні наступні уявлення: 63% юнаків та 33% дівчат переконані, що основна роль жінки полягає у веденні домашнього господарства та вихованні дітей, хоча більшість (79% студентів) підтримують право жінки на самовизначення. Як показує аналіз досліджень, подібні стереотипи залишаються досить стійкими протягом часу. Згідно з дослідженнями О. Л. Главацької, проведеними у 2014 році, 86,9% студентів, уявляючи якості «голови сім'ї», зазначили такі: відповідальний, надійний, впевнений, розумний, сильний, здатний заробляти гроші, турботливий, вольовий – із приналежністю до чоловічої статі. Лише 38,7% студентів готові розглядати у якості «голови сім'ї» як чоловіка, так і жінку. 91,9% студентів зазначили чоловіка як типового «керівника», а 57,1% студенток вважають, що керівником можуть бути як чоловік, так і жінка. 75,2% респондентів виказали згоду з твердженням «Чи згодні Ви з тим, якщо чоловік робить кар'єру, то дружина повинна створювати йому для цього умови?», та 68,9% згодні з тим, що домашнє господарство є призначенням жінки [5; 6].

Особливості існування гендерних стереотипів та їх зв'язок із гендерно-обумовленим насильством розглянуто у роботах зарубіжних вчених. Традиційні уявлення про жінку, що має «підкорюватися» чоловікові, як зазначає Simone

Cusack, представляє чоловіка як такого, що наділяється правом фізично контролювати жінок та дітей [1, с. 46–48].

Дослідження Gisela Redondo, Mimar Ramis та ін. уявлень молоді щодо сприйняття та розуміння гендерно-обумовленого насилля вказує на високий рівень обізнаності щодо форм та проявів насилля. Разом із тим, зарубіжні підлітки мають більш гнучкі уявлення щодо розподілу домашніх обов'язків та будування кар'єри. Однак, уявлення про стосунки відрізняються: так, для хлопців вважається більш прийнятним мати стосунки з низкою різних партнерок, тоді як для дівчат такий тип стосунків вважається менш прийнятним, що частково підтримує ідею про наявність різних стереотипів щодо поведінки чоловіків та жінок. Хоча підлітки зазначили неготовність толерувати гендерне насилля в стосунках, вони виразили згоду з таким небезпечним міфом, як, наприклад, «ревності – ознака любові з боку партнера» [2, с. 28–33].

Зв'язок гендерних стереотипів із проявами гендерно-обумовленої агресії розглянуто також і у матеріалах симпозіуму *Youth, Gender and Violence: Exploring the Connections*, де зазначено: «Вони (стереотипи) є символом глибокої соціальної вади, яка вимагає, щоб люди жили своє життя відповідно до суворо обмежених визначень статі, і забезпечує жорсткі наслідки для тих, хто ігнорує гендерні межі. Ці визначення дають хлопчикам і дівчаткам, а також чоловікам і жінкам набір інструкцій щодо того, як виглядати і діяти, що цінувати і до чого прагнути, і як судити про їхній успіх у світі. Вони дають культурний штамп схвалення того, як дівчата повинні вирости в жінок і як хлопчики повинні стати чоловіками». Таким чином, наявність гендерних стереотипів можна розглядати як важливий фактор прояву гендерно-обумовленого насилля [4, с. 6–10].

Разом із тим, наразі розроблено низку рекомендацій щодо впровадження гендерно-чутливого підходу у навчанні у ВНЗ та забезпечення рівних умов навчання для жінок та чоловіків, якими передбачається, наприклад, підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка [5; 7].

Попри це, відкритими залишаються питання щодо обізнаності молоді про форми та види гендерного-обумовленого насилля – адже, орієнтуючись на

дисфункційні стереотипи та уявлення, молодь може бути схильна виправдовувати випадки насилля, не звертатися за допомогою та продукувати небезпечні стереотипи у стосунках, що підвищує ризик стати жертвою насилля (як в жінок, так і в чоловіків).

За результатами теоретичного аналізу встановлено необхідність розгляду ролі гендерних стереотипів студентської молоді як фактору гендерно-обумовленого насилля. Виявлено, що превентивні заходи мають систематичний характер та враховувати не лише особливості навчального матеріалу та просвіту щодо форм та видів гендерно-обумовленого насилля, а і виявляти та досліджувати стереотипні уявлення сучасної молоді ті їх трансформацію з метою виховання культури гендерної рівності.

Список використаних джерел:

1. Cusack S., Gender Stereotyping as a Human Rights Violation. 2013. 71 p.
2. Redondo G., Ramis M., Gurbis S., Schubert T. Attitudes on Gender Stereotypes and Gender-based Violence among Youth. Centre of Research on Theories and Practices that Overcome Inequalities CREA. University of Barcelona. December 2011. 34 p.
3. OSCE-led Survey on Violence Against Women URL: <https://www.osce.org/VAWsurvey/publications> (дата звернення: 28.01.2021).
4. Youth, Gender and Violence: Building a Movement for Gender Justice // Ms. Foundation for Women Symposium Report 15, 2007. 29 p.
5. Гендерні проблеми очима студентства: Аналітична доповідь / Л. Гусякова, І. Даниленко, О. Плахотнік, М. Сухомлин. Харків: Райдер, 2009. 64 с.
6. Главацька О. Л. Статеворольові стереотипи як соціокультурна основа гендерної соціалізації молоді в сучасній сім'ї // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 4 (287), 2014. С. 104–114.
7. Дрожжина Т., Світайло Н., Давліканова О. Впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти України: досвід та кращі практики. 2014. 44 с.
8. Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 р.
9. Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення Екрані в умовах збройного конфлікту // Актуальні проблеми психології. Том І. Випуск 50. С. 57–64
10. Методичні рекомендації щодо профілактики гендерно-обумовленого насильства. URL: <https://dnmcps.com.ua/metodichni-rekomendacii-schodo-profilaktiki-genderno-obumovlenogo-nasilstva> (дата звернення: 28.01.2021).

Масалова Юлія Вікторівна,

соціальний педагог Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа №63» Дніпровської міської ради

РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ ДІТЕЙ ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Одним із ключових компонентів запобігання булінгу багато дослідників вважають розвиток емпатії у дітей. Розвиток емпатії може вплинути на зниження агресивних проявів у дітей.

Емпатія – це здатність зрозуміти, як інша людина думає і що відчуває в конкретних ситуаціях. Важливо розвивати у дітей почуття емпатії, тому що діти, схильні до булінгу, отримують соціальну винагороду за свою поведінку – почуття влади і контролю над оточенням, підвищену увагу до себе, високий соціальний статус і т. п. Вони можуть не звертати уваги на шкоду, яку наносять своїм жертвам.

Розвиток у дитини навичок емпатії допомагає запобігти булінгу, тому що ці навички вчать дітей ставитися до однолітків «по-людськи», а не як до засобу здобуття популярності в класі. Розвиток емпатії допомагає дітям зрозуміти, як думають і що відчувають їх однолітки.

Емпатія (*грецьк.* em – всередині, pathos – почуття) розглядається у двох площинах: як процес або стан і як стійка здатність (навичка) особистості, що розвивається у процесі соціалізації. Емпатія як здатність – це вміння осягати душевний стан, переживання іншої людини, зрозуміти її емоційну мову, озиватися на психологічний стан. Також це інтуїтивне розуміння психологічного настрою, вміння перебрати на себе роль іншої людини, зрозуміти її приховані мотиви, душевне метушіння, ототожнення своїх почуттів з емоціями іншого і разом із тим усвідомлення їх винятковості, індивідуальності. Поняття емпатії застосовується не лише до живих людей. Адже співпереживати можна і літературному героєві, і тварині, і зламаному дереву.

Багато науковців визначають емпатію, як найважливіший чинник формування допоміжної поведінки. Наприклад, Бейтсон стверджує, що більше людина схильна до співпереживання, то вища її готовність допомогти в конкретному випадку.

Емпатійність виявляється у: терпимості до вираження емоцій іншими людьми; намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника; готовності

адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається. Відсутність емпатії або її низький рівень свідчать про байдужість людини, її емоційну черствість.

У психології емпатію розглядають, як єдність емоційних, когнітивних та вольових процесів. Серед видів емпатії виокремлюють такі:

1. *емпатію емоційну* – реакцію афективного типу, основу на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого; готовність відгукнутися на почуття і душевні хвилювання.

2. *емпатію когнітивну* – що ґрунтується на розумових процесах: здатності інтенсивно проаналізувати інформацію про співрозмовника, готовність зрозуміти і прийняти його позицію, а також здатності передбачити його психологічні реакції в конкретних ситуаціях.

3. *емпатію поведінкову* – реакція вольового типу, виражається у мотивації до альтруїстичної допоміжної поведінки на користь іншої людини, спрямованої на поліпшення її емоційного стану.

За допомогою психологічних тестів можна визначити власний **рівень емпатії**. Діагностика емпатії умовно поділяє людей на три рівні.

1. *Низький рівень*. Людина відчуває труднощі у спілкуванні, не вміє співпереживати, емоційно відгукуватися на почуття. Не розуміє вчинків, скоєних під впливом душевних поривів.

2. *Середній рівень*. Людина тримає під контролем свої почуття, думки, емоції, не завжди здатна поділитися наболілою душевною проблемою. Розуміє емоційне метушіння інших людей, але вважає, що не варто виставляти свої почуття напоказ.

3. *Високий рівень*. Людина відчуває яскравий емоційний відгук на переживання. Часто не відокремлює свої емоційні проблеми від проблем інших людей, однаково співпереживає близьким і стороннім людям.

Емпатія може бути вродженою здатністю, що дуже яскраво простежується у малюків. Якщо заплакав один – його обов'язково підтримають інші.

Неабиякий вплив на розвиток емпатії має спілкування з батьками. Порушення контакту з батьками травмує психіку дитини і негативно впливає на розвиток емпатії.

Після вступу дитини до дитячого садочка, школи до процесу виховання долучаються вихователі та вчителі. Розвиток емпатії у дітей залежить від того, як педагог сприятиме розвиткові стосунків між дітьми, як він сам виявляє емпатію до учнів, як він допомагає їм вирішувати конфлікти. Так, учитель має заохочувати дітей дбати одне про одного, телефонувати до однокласників і цікавитися їхнім самопочуттям, коли вони хворіють, допомагати надолужити пропущений матеріал. Емпатійність дітей виявляється також у їхньому піклуванні про тварин, у ставленні до рідних.

Мистецтво є потужним джерелом розвитку емпатії. Милуючись картиною чи слухаючи приємну музику, людина немов поринає в новий світ, емоційно переживаючи, те, що хотів передати митець. Переглядаючи театральні вистави, спектаклі, гарні фільми, людина вчиться співпереживати героям, сприймати світ їхніми очима, розвиваючи в такий спосіб здатність до емпатії. Набути емпатійного досвіду можна, читаючи гарні літературні твори, уявляючи себе на місці героїв, переживаючи їхні почуття.

Самовиховання емпатії починається з накопиченням життєвого досвіду та емоційного багажу. Для початку дитина вчиться слухати іншу людину, заглиблюватися у тембр її голосу, стежити за зміною міміки, ділитися з нею враженням від почутого. Прагнути розібратися в собі – це важливий аспект розвитку емпатії. Дітям, підліткам буває важко пояснити свої емоційні проблеми, попросити допомоги у дорослих. Важливо навчитися аналізувати свої вчинки, слова, думки, коригувати їх у міру потреби. Тільки після того, як людина усвідомить свої думки, почуття, прагнення, вона зрозуміє мотивацію інших людей.

Існує кілька дієвих вправ, які необхідно проводити з учнями шкіл із метою профілактики булінгу і розвитку емпатії.

«Відчуй емоцію». Вправа виконується серед невеликої кількості дітей, щоб мати можливість вислухати кожного учня. Учитель підбирає невеликий за

обсягом розповідь, зміст якого розраховане для сприйняття школярами відповідного віку. Попередньо їм роздають картки із зображенням різних емоцій. У процесі читання діти викладають на стіл картки, на яких зображений відповідне на їхню думку емоційному стану героїв. В кінці організовується дискусія, під час якої кожен учень має можливість пояснити свій вибір.

«Інтонація». Учитель повинен попередньо пояснити, що таке інтонація, і яка вона буває. Як приклад, він промовляє одну фразу з різними емоціями. Учням пропонується відтворити діалог відомої казки, обігравши репліки героїв із різними емоціями.

«Відчуй на собі». Вправа підходить для учнів середніх і старших класів. Учитель роздає картки із зображенням різних предметів і явищ кожній дитині з умовою, що малюнок не повинні бачити інші. Завдання кожного учасника гри у тому, щоб скласти змістовну розповідь про персонажа, який ви бачите на зображенні, зуміти передати риси його характеру та особливі відмінності, не називаючи його. Інші гравці повинні здогадатися, що зображено на картці.

«Знайди причину». Учням пропонується до уваги фільм або мультфільм, в якому головні герої конфліктують між собою, або ображають когось. Після його завершення слід подумати, що стало причиною конфлікту, чому герої так себе ведуть, що необхідно зробити, щоб конфлікт був вичерпаний. Така вправа дозволить дітям наочно розглянути конфліктну ситуацію, вчитися аналізувати причини її виникнення і замислюватися над тим, як не стати її учасником.

Розвиток вміння дружити. У дітей шкільного віку дружба створює сильне почуття причетності. Щоб запобігти булінгу у класі, необхідно розвинути у дітей як навички встановлення дружби, так і здатність правильно вибирати друзів. Здатність до дружби можна розглядати як два взаємопов'язані компоненти:

- *встановлення дружніх взаємин.* У багатьох дітей вміння заводити друзів з'являється само собою, однак у деяких це викликає труднощі. Якщо у дитини немає друзів, вона позбавляє себе можливості розвивати здорові соціальні навички та навчитися ефективно взаємодіяти з однолітками. Згодом вона потрапляє в замкнене коло соціальної ізоляції;

• *вміння правильно вибирати друзів.* Багато дітей сприймають школу як вороже середовище, де неможливо сформувати з ким-небудь дружні стосунки. У шкільній соціальній ієрархії висока конкуренція, і деякі діти вдаються до булінгу, щоб зайняти в ній найвище місце. Один зі способів це запобігти – навчити школярів встановлювати дружні взаємини з однолітками поза школою. Вчителі та батьки повинні заохочувати дітей в тому, щоб вони спілкувалися з однолітками на ігровому майданчику, в спортивних секціях або різних гуртках. Коли дитина зробить перший крок на шляху до дружніх взаємин, батьки та вчителі повинні допомогти йому в цьому.

Крім цього, щоб навчити дитину встановлювати дружні взаємини, батьки повинні навчити його правильно вибирати друзів. Маленькі діти вибирають собі друзів інтуїтивно: вони вирішують, із ким грати, ґрунтуючись на тому, хто любить такі ж ігри, як і він сам, хто добрий до них і т. п. Однак, коли дитина стає старше, її соціальна динаміка стає надскладною, а мотивація у пошуку друзів змінюється. Часто школярі вибирають собі друзів за соціальним статусом. Дитина може керуватися такою логікою: «вона популярна, і, якщо я буду з нею дружити, я теж стану популярною» або навпаки. Батьки можуть допомогти дитині побачити токсичні відносини та вплинути на їх мотивацію в пошуку друзів. Довірчий діалог батьків із дитиною з приводу того, як правильно шукати друзів, вчить її робити правильний вибір.

Булінг сьогодні є великою проблемою у взаємних відносинах сучасної молоді. Педагогам слід постійно застосовувати різні прийоми та впроваджувати заходи, спрямовані на протидію насильницьких дій в учнівському середовищі та розвитку емпатійних відносин.

Список використаних джерел:

1. Бадалев А.А. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии / А. А. Бадалев, Т. Р. Каштанова // Групповая психотерапия при неврозах; под ред. Б. Д. Карвасарского, В. А. Мазуренко. Ленинград, 1975. С. 11–19.
2. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О. П. Санникова. Одеса: Хорс, 1995.
3. Рябовол Т. А. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т. А. Рябовол.

4. Барбара Б. Х. Когда твой ребенок – психопат [Електронний ресурс] / Брэдлі Хагерти Барбара. 2017.

Мошенська Наталія Валеріївна,
заступник директора з виховної роботи,
Харківське державне вище училище фізичної культури №1

ГЕНДЕРНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Зміна парадигми сучасної освіти характеризується стрімкими та подекуди вже докорінними реформами та новаціями. Зрушення в освітній сфері, які ми сьогодні спостерігаємо, характеризують підвищення рівня ліберальності в галузі, виведення позицій толерантності, толерантного підходу на якісно новий рівень. Суттєва робота проводиться щодо формування антидискримінаційного, лояльного і, як результат, безпечного освітнього і виховного середовища.

В основу сучасної освітньої системи має бути покладена генеральна ідея, яка врівноважуватиме конфліктні ситуації в ній самій і в суспільстві в цілому. Такою єдиною ідеєю є гуманістичний світогляд, який передбачає розвиток таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини в їхній єдності, відмова від авторитарного, міфологічного стилю мислення, терпимість, здатність до компромісів, поважне ставлення до чужої думки, до інших культур, цінностей, вірувань [1, с. 24].

Соціальний аспект протидії насильству в закладі освіти передбачає трансформацію виховного (освітнього) середовища на засадах гендерного підходу та сприяння зміні стереотипів щодо соціальних ролей жінок і чоловіків через неформальну гендерну просвіту. Основним напрямом діяльності вбачається популяризація в українському суспільстві ідей гендерної рівності, гендерної чутливості та гендерного паритету.

Однією з феміністських стратегій у галузі освіти є антропологізація знання: спроба не просто «олюднити» науку, але й «забарвити» універсальне визначення людства шляхом включення в теоретичний аналіз досвіду гендерованих суб'єктів [2, с. 234]. Трансформація виховного середовища закладу освіти на засадах гендерного конструювання може розглядатися як розвиток феміністських думок

щодо подолання чинних гендерних стереотипів шляхом перегляду змісту предметів, що вивчаються, рольової соціалізації, переосмислення ролі педагога, вихователя, принципів та підходів у їх роботі.

Вперше термін «гендер» запропонував до використання американський психоаналітик Роберт Столлер у своїй праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968). Дещо пізніше у науковий обіг його ввели та соціалізували феміністські теоретики Г. Рабін, Р. Унгер, А. Річ та інші дослідники. Гендер, за своєю сутністю, це соціальна стать із притаманними їй особливостями поведінки, мислення. Вони загалом і визначають соціально-рольовий статус людини.

Гендерне конструювання як соціальний аспект протидії насильству в закладі освіти має реалізовуватися, по-перше, як просвітницька діяльність у напрямку спростування чинних статево гендерних стереотипів, формування критичного ставлення до світу та свідомості/самосвідомості для привертання уваги до різноманітних гендерних проблем і підвищення рівня гендерної чутливості та гендерної культури різних аудиторій.

Наступним, край важливим аспектом, є подолання прихованого навчального плану, поняття якого було запропоновано Ф. Джексоном у книзі «Життя в аудиторіях» ще в 1968 році. Наявність прихованого навчального плану означає, що освіта, а разом із нею й виховне середовище, не є ціннісно вільними. Система діючих практичних механізмів у закладах освіти (гендерні стереотипи у зміст освіти та виховної роботи, гендерна стратифікація вчительської професії, стиль комунікації та підходи до викладання, моральні та ціннісні настанови та пріоритети та багато іншого) досить часто відтворюють гендерну нерівність суспільства та передають домінуючий гендерний порядок, разом зі стереотипами. Результати дії такого плану засвоюються непомітно, вони приховані та пролонговані: особлива міжстатева структура і стиль спілкування, відмінний за статтю добір завдань, настанов, вказівок, прикладів та ілюстрацій тощо. Прихований навчальний план конструє соціальну свідомість особистості на всіх етапах її розвитку та соціалізації. Саме на подолання цього соціального штампування повинні бути спрямовані реформи освітньої галузі.

Так, класична система цінностей, яка пропагувалася за весь час вітчизняної системи виховання, не має бути знищеною чи заміненою тотально новою саме задля цієї «новизни». Вона, радше, повинна бути трансформована на трансляцію всім учасникам освітнього процесу антидискримінаційних практик щодо расових, класових, гендерних стереотипів паралельно із засвоєнням офіційної навчальної програми.

Гендерно-чутлива методологія в освіті й вихованні на шляху гендерного конструювання має із теорії ставати практикою. Так, Рада Європи розглядає гендерний мейнстрим як одну з головних стратегій у плані забезпечення гендерної рівності [3, с. 10-800]. Уряд України сьогодні також зрушив із місця у цьому напрямку: розроблені та впроваджуються відповідні настанови, посилена увага до вже діючих законодавчих актів. Гендерна політика в країні, у тому числі в освітній галузі, поступово змінюється, але зміни ці поки що несистемні, обмежуються найчастіше діяльністю гендерних центрів, соціальних служб тощо. Проте їх роль поступово зростає, що свідчить про поліпшити ситуації у сфері гендерної освіти. Ухвалення Національної стратегії у сфері прав людини, яка торкнулася низки гендерних питань, зокрема в освіті, затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2021 року, Національного плану дій на виконання заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, оновлення Національного плану дій «Жінки, мир, безпека» – суттєві вагомні досягнення правозахисної спільноти незалежної України.

Проте, сьогодні існує також проблема сприйняття гендерних питань українською громадськістю. «Гендеризовані» питання подекуди розглядаються як інструмент гібридної війни, «гендер – це чужоземна цінність, яку нам нав'язують» [4, с. 15–256]. В Україні вже не викликає сумніву важливість посилення політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Зрозуміло, що гендерне конструювання в освіті, вихованні – це новий сучасний вектор, який намагається знайти свою нішу для прикладання у вітчизняній освітній системі, тому може бути уразливим для критики, але саме це і стимулює подальший розвиток сфери його прикладання.

Таким чином, гендерне конструювання як соціальний аспект протидії насильству в закладі освіти має, на наш погляд, наступну конкретизацію:

1. Готовність усіх учасників освітнього процесу до діалогу, його контекстуалізація залежно від специфіки закладу освіти.

2. Гендерний паритет в освітній галузі та суспільстві в цілому.

3. Антидискримінаційна експертиза освітнього та виховного контенту (у т.ч. гендерний контент-аналіз українських підручників, навчальних посібників тощо).

4. Впровадження гендерночутливої мови (відмова від мовного андроцентризму, використання наявних, а утворення нових фемінітивів, застосування, за необхідності, стратегії нейтралізації граматичного роду ресурсами лексичних засобів мови).

5. Перехід від «накопичувального» способу формування моральних цінностей та світоглядних позицій у виховній роботі, їх пасивного споживання молоддю, некритичного сприйняття чинного соціального порядку – насадження класичних гуманних, але абстрактних істин, до гендерного виміру в освіті та вихованні.

6. Системне впровадження інноваційної інтерактивної гендерної освіти, виховання, в основі яких лежить ідея Life Long Learning – навчання протягом життя (як формальної, так і неформальної).

7. Обмін кращими сучасними національними та світовими практиками, інформаційно-методичними ресурсами у сфері забезпечення гендерної рівності.

Список використаних джерел:

1. Зязюн І. А. Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти / І. А. Зязюн // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки, 2011. Вип. 1.33. С. 22–27.
2. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 329 с.
3. Гуменюк Б. І. Рада Європи // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ, Знання України, 2004, Т. 2. 812 с.
4. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. / ред. рада Кікінежді О. М., Власов В. С., Магдюк Л. Б., Ладиченко Т. В. Київ, Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.

Братішко Наталія Віталіївна,
заступник директора з навчально-виховної роботи Ільїнського навчально-виховного комплексу Чернігівської селищної ради Чернігівського району Запорізької області

НАВЧАННЯ БЕЗ СТРАХУ. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Сучасні освітні заклади на сьогодні мають нову категорію здобувачів освіти – діти з особливими освітніми потребами (ООП). Інклюзія, інклюзивне навчання, ІПР, співпраця з ІРЦ – поняття, які «борються за місце під сонцем» у системі сучасної освіти.

ЮНЕСКО розглядає інклюзію як підхід, що «динамічно розвивається, полягає в позитивному відношенні до різноманітності учнів і в сприйнятті індивідуальних особливостей не як проблеми, а як можливості для збагачення процесу пізнання». Тому рух у напрямі інклюзії – це не тільки технічна або організаційна зміна, але і своя філософія [3, с. 38].

Інклюзія (*від Inclusion – включення*) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті. Це політика й процес, що дає можливість всім дітям брати участь у всіх програмах.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

Одним із головних завдань інклюзії є відгук на широкий спектр освітніх потреб у шкільному середовищі та поза його межами.

Інклюзія розглядається як процес визнання і реагування на різноманітність потреб усіх тих, хто навчається. Вона припускає їх активну участь у процесі отримання знань, у культурному і суспільному житті. Інклюзія приводить до зменшення сегрегації в системі освіти. Вона вимагає змін і модифікацій змісту, підходів, структури та стратегії освіти з урахуванням потреб усіх дітей,

керуючись переконаністю, що системи загальної освіти зобов'язані навчати усіх дітей.

Інклюзія особливо підкреслює надання можливостей для рівної участі дітей з інвалідністю (фізичною, соціальною та емоційною) в загальній системі здобування освіти, для індивідуального вибору та отримання спеціальних послуг і пристосувань для тих, кому це необхідно.

Інклюзивна освіта включає: визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів і педагогічних працівників; підвищення ступеня участі учнів у навчальному процесі та позашкільних заходах й одночасне зменшення рівня ізоляції частини учнів; зміни в політиці навчального закладу, практиці та шкільній культурі з метою приведення їх у відповідність з різноманітними потребами учнів, які навчаються в конкретному навчальному закладі; подолання бар'єрів на шляху отримання якісної освіти та соціалізації всіх учнів, а не тільки учнів з інвалідністю та учнів з особливими освітніми потребами; аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності навчальних закладів для окремих категорій учнів. Проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх учнів; визнання прав дітей на отримання освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання; покращення ситуації у закладах освіти у цілому як для учнів, так і для педагогів; визнання ролі шкіл не тільки в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку місцевих громад [2, с. 1-3].

Ключові елементи інклюзивної освіти. При визначенні сутності інклюзії, важливо звернути увагу на чотири елементи, які ілюструють її характерні особливості:

1. Інклюзія – це процес. Вона повинна розглядатися як постійний нескінченний пошук якнайкращих способів реагування на людську різноманітність. Це – навчання тому, як жити, приймаючи всі відмінності, і вчитися виходячи з цього. У такій ситуації відмінності бачаться позитивніше – як стимули, сприяють отриманню знань.

2. Інклюзія пов'язана з визначенням і подоланням бар'єрів, тому вона включає накопичення, класифікацію й аналіз інформації з різних джерел із метою планування поліпшень у політиці й практиці.

3. Інклюзія – це присутність, участь і досягнення всіх учнів. Присутність у цьому випадку означає те, «де діти навчаються і як часто вони відвідують школу»; під участю мається на увазі рівність в отриманні досвіду в стінах освітнього закладу, а отже, кожен з учнів повинен приймати думки інших; і досягнення – це результат навчання за всією програмою, а зовсім не результати тестів або іспитів.

4. Інклюзія акцентує на тих групах учнів, які більше схильні до виключення або маргіналізації, або незасвоєння знань. Це має на увазі відповідальність проведення моніторингу тих груп, які статистично знаходяться в зоні більшого ризику, а також при необхідності зробити кроки до забезпечення їх присутності, участі й досягнень в системі освіти.

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, яка забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами.

Основні принципи та цінності інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – цінності – це: визнання того, що всі діти можуть навчатися; робота зі всіма дітьми, незалежно від їх віку, національності, мови, походження, особливостей розвитку; вдосконалення освітніх структур, систем і методик для забезпечення потреб всіх дітей; частина великої стратегії по створенню інклюзивного суспільства; динамічний процес, який знаходиться постійно в розвитку.

Інклюзивна освіта базується на таких *принципах*: цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень; кожна людина здатна відчувати та думати; кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою; адаптація системи до потреб дитини, а не навпаки; задоволення індивідуальних освітніх потреб кожної дитини; визнання спроможності до навчання кожної дитини та, відповідно, необхідність створення суспільством відповідних для цього умов; залучення батьків до навчального процесу дітей як рівноправних партнерів та перших вчителів своїх дітей; командний підхід у навчанні та вихованні дітей, що передбачає залучення педагогів, батьків та спеціалістів; складність завдань

повинна відповідати здібностям дитини; рівний доступ до навчання у загальноосвітніх закладах та отримання якісної освіти кожною дитиною; подолання потенційних бар'єрів у навчанні – навчання без страху.

Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та навчальне середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями. Інклюзія передбачає пристосування шкіл та їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх учнів – як обдарованих дітей, так і тих, котрі мають особливі потреби. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це – особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент учнів та диференціює освітній процес, відповідаючи на потреби учнів усіх груп та категорій [1, с. 9–11].

З досвіду роботи. Зусилля педагогічного колективу спрямовані на введення дітей з ООП у регулярний навчально-виховний процес. Ми пристосовуємо учня до вимог освітнього закладу, залучаємо дітей до позакласної роботи, до участі у творчих конкурсах та відкритих виховних заходах, щоб кожна дитина відчула себе важливою, потрібною, здібною. Створена ситуація успіху стає точкою відліку для змін у взаєминах з оточенням, для подальшого руху дитини вгору, щаблями розвитку особистості. Заряд активного оптимізму, здобутий в юності, гартує характер, підвищує життєву стійкість особистості, сприяє перетворенню та реалізації духовних сил. Створення ситуації успіху виробляє найціннішу людську якість – стійкість у боротьбі з життєвими труднощами. Діти не можуть існувати, не відчуваючи уваги до себе, особливо діти з ООП.

Отже, переваги інклюзивної освіти:

Для дітей з особливими потребами: завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками поліпшується когнітивний, моторний, мовний, соціальний та емоційний розвиток дітей; опановування новими вміннями та навичками відбувається функціонально; навчання проводиться з орієнтацією на сильні якості, здібності та інтереси дітей; у дітей є можливості для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками й участі у громадському житті.

Для інших дітей: діти вчаться природно сприймати та толерантно ставитися до людських відмінностей; діти вчаться налагоджувати й підтримувати дружні стосунки з людьми, які відрізняються від них; діти вчаться співробітництву.

Для педагогів: вчителі інклюзивних класів краще розуміють індивідуальні особливості учнів; вчителі опановувати різноманітними педагогічними методиками, що дає їм змогу ефективно сприяти розвитку дітей з урахуванням їхньої індивідуальності.

Основним завданням сучасної освіти є створення рівних умов та вільного доступу до якісної освіти усіх категорій дітей. Діти з ООП належать до вразливої категорії дітей і зазвичай є потенційними жертвами шкільного булінгу. Ефективність протидії цькуванню залежить від наявності чіткого алгоритму можливих дій, відповідальності та компетенції вчителів, представників адміністрації, психолога й соціального педагога; установлення їхньої ролі та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі. У сучасному освітньому закладі забезпечується сприятливий психологічний клімат та атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння, толерантності та взаємоповаги один до одного.

Список використаних джерел:

1. Заєркова Н. В., Трейтяк А. О. Інклюзивна освіта від «А» до «Я». Порадник для педагогів і батьків / Київ, 2016. 68 с.
2. Інклюзивне навчання / Міністерство освіти і науки України :URL <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.
3. Прядко Л. О., Фурман О. О. На допомогу педагогу загальноосвітнього навчального закладу / Методичний посібник. Суми: РВВ СОІППО. 2015. 52 с.

Замостна Ольга Григорівна,

практичний психолог,

Зубрянський ЗЗСО I-III ступенів Солонківська ОТГ Львівська область

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім йдеться про статтю 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, в якій визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними

учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей.

У 2017 році вперше за роки незалежності України на законодавчому рівні було закріплено і гарантовано державою право дітей з особливими освітніми потребами нарівні зі своїми однолітками навчатися в умовах інклюзивного середовища.

5 вересня 2017 року Верховна Рада прийняла новий закон «Про освіту», який розширює можливості для розвитку інклюзії в системі освіти України [1].

Мало створити матеріальні можливості для інклюзивної освіти. Архітектурна доступність – далеко не єдиний показник, необхідний для інклюзії. Потрібно, щоб людей з особливими потребами почали розуміти, навчилися ставитися до них з повагою. І, найголовніше, щоб вчителі знали, як працювати з такими дітьми. Зараз нам дуже важливо в підготовку всіх наших шкільних вчителів включити блок щодо роботи з дітьми з особливими потребами. Інший виклик – навчити школярів ставитися з повагою до гідності один одного, незалежно від того, має дитина особливі освітні потреби чи ні [1].

Дійсно, з огляду на те, що в Україні запрацювала програма інклюзії дітей з особливостями розвитку у звичайні класи, є прогнози, що проблема булінгу стане ще більш вираженою, тому вже зараз потрібно готувати і дітей, і педагогів, і суспільство в цілому до цивілізованих відносин всередині освітнього закладу. У цьому контексті вкрай важливим є факт співпраці МОН України з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). У затвердженій Програмі діяльності між ЮНІСЕФ та Урядом України на 2018–2020 роки пріоритетом є реалізація прав усіх дітей в Україні та скорочення нерівності, підтримка саме вразливих категорій дітей. Насамперед йдеться про підтримку дітей з особливими потребами. Сьогодні триває спільна робота МОН України та ЮНІСЕФ над створенням антибулінгових програм. Адже цілком зрозумілим є той факт, що включення дітей з особливими потребами у звичайний освітній процес має супроводжуватися створенням антибулінгових програм.

Крім цього, у грудні 2017 року Міністерство освіти і науки анонсувало спільну програму зі всесвітньо відомим мотиваційним тренером Ніком Вуйчічем, присвячену протидії насильства в українських школах.

Враховуючи результати теоретичного аналізу та практичного дослідження проблеми булінгу в освітньому середовищі, які свідчать про недостатню обізнаність педагогів про причини та форми булінгу, наголошуємо на необхідності впровадження інноваційних форм та методів вирішення цієї проблеми. Необхідно активно використовувати інноваційні надбання педагогічної теорії та практики вітчизняних і зарубіжних педагогів із проблем формування системи ефективно протидії булінгу в інклюзивному освітньому середовищі [2].

Цілком зрозумілим є той факт, що повноцінний розвиток і реалізація індивідуальних здібностей дитини в школі можливі тільки за певних умов. Центральне місце серед них належить якості міжособистісного спілкування і психологічної безпеки в освітньому середовищі. Своєю чергою, психологічна безпека освітнього середовища виражається в захищеності від насильства у взаєминах для всіх учасників освітнього процесу.

Насильство в освітньому середовищі може носити як поодинокий, так і регулярний, тривалий характер і виявлятися у формі фізичного або психологічного насильства. Найбільш точно відображає насильство тривалого характеру в освітньому середовищі поняття «булінг».

Булінг – це фізичне або психологічне насильство тривалого характеру, що йде від однієї людини (групи осіб) щодо іншої (групи осіб).

Сьогодні в Україні активно впроваджується інклюзивна освіта. Дехто вважає, що це безрезультатно, непотрібно, але практика показує абсолютно протилежне. Звичайно, що цей проєкт є зовсім новим, тому всі учасники педагогічного процесу лише вчаться тому, як правильно організувати весь педагогічний процес в умовах інклюзивного навчання. На жаль, одним із моментів, над викоріненням якого ще варто працювати є булінг.

На жаль, сьогодні, через тотальне несприйняття інклюзивної освіти в суспільстві, діти з особливими потребами, які вчаться у звичайних школах, є потенційними жертвами булінгу.

Основним завданням сучасної освіти є створення рівних умов та вільного доступу до якісної освіти усіх категорій дітей. Діти з особливими освітніми потребами належать до вразливої категорії дітей і зазвичай є потенційними жертвами шкільного булінгу. У сучасній школі необхідно забезпечити сприятливий психологічний клімат та атмосферу доброзичливості, толерантності та взаємоповаги один до одного.

Необхідна профілактика булінгу в закладах загальної середньої освіти передбачає такі види діяльності:

1. Ознайомлення шкільної громади з особливостями поширення масових негативних явищ серед учнів загальноосвітніх шкіл та загальноприйнятими у світі поняттями «булінг», «зневажання», «цькування», «діти з особливими освітніми потребами».

2. Просвітницька робота фахівців соціально-психологічної служби школи серед дітей щодо запобігання насильствам з використанням основних форм просвітницької роботи, зокрема міні-лекцій, круглих столів, бесід, диспутів, годин відкритих думок, організації тематичних тренінгів.

3. Формування правосвідомості та правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиток активності, самостійності та творчості учнів.

4. Формування в педагогів та батьків навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей із метою формування вмінь виокремлювати наявну проблему.

5. Планомірно працювати з родинами, обов'язково цікавитися в батьків про наявні проблеми дитини та особливості поведінки.

6. Створення в шкільному середовищі умов недопущення булінгу та не допускати глузування учнів над невдачами своїх товаришів по школі.

7. Розробка пам'яток для учнів, батьків, вчителів.

8. Планування узгодженої діяльності суб'єктів соціально-педагогічної діяльності (учителів, соціальних педагогів, практичних психологів, волонтерів, батьків).

9. Налагодження співпраці з центром соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, інклюзивно-ресурсними центрами, психолого-медико-педагогічними консультаціями, представниками закладів вищої освіти, позашкільними установами, недержавними організаціями.

10. Використання засобу шкільної медіації – вирішення конфліктних ситуацій шляхом примирення сторін за участю медіаторів через знаходження оптимального варіанта подолання проблеми, що задовольняє обидві сторони.

Попередження булінгу та втручання у разі такого інциденту – це більше, ніж просто його припинення. Це сприяє також розвитку здорових стосунків. Здорові стосунки передбачають взаємодію між людьми на основі взаємної поваги, чи то особисто, чи через Інтернет. Метою є надання допомоги у забезпеченні того, щоб усі учні мали здорові, безпечні, засновані на взаємній повазі та доброзичливі стосунки з усіма людьми в їх житті. Вчителі, батьки та інші дорослі надають підтримку і дають особистий приклад дітям, показуючи їм, якими мають бути здорові стосунки. Позитивні стосунки дітей з іншими дітьми залежать від позитивних стосунків із дорослими. Учні, які здатні підтримувати здорові стосунки, навряд чи будуть знущатися з інших, скоріше вони будуть підтримувати учнів, які є об'єктом булінгу, і будуть більш здатними досягти своїх цілей в освіті. Пропагування здорових стосунків є головним способом запобігання цькуванню і створення безпечної та приязної атмосфери у школі [3].

Щодо булінгу в інклюзивному просторі частіше спостерігається цькування зі сторони батьків із норми типовим рівнем розвитку до дитини з особливими освітніми потребами та її батьків, ніж від однолітків. І у цьому полягає найголовніший аспект булінгу з філософської точки зору: діти, по своїй природі безвинні, щирі, їм не притаманно цькування, знущання з інших. Такі думку і поведінку можуть їм нав'язувати батьки, навіть, якщо і ненавмисно, проте дитина все одно чує про що розмовляють вдома, вона відчуває емоційний стан у родині. І звичайно, що вона прислухається до думки батьків, тому що вони для дитини є

авторитетом. Якщо батьки зневажають особу з особливостями розвитку, то дитина перенесе цю модель їхньої поведінки в життя.

І в цьому полягає філософський аспект виховання, адже так важливо виховати людину, яка буде чуйною та милосердною.

Список використаних джерел:

1. Усі вчителі мають бути готові працювати з дітьми з особливими потребами // УНІАН [Електронний ресурс]. URL: <https://health.unian.ua/country/2141209-uchiteli-mayut-but-i-gotovi-pratsyuvati-z-ditmi-z-osoblivimi-potrebami-grinevich.html>.
2. Барліт О. О., Барліт А. Ю. Збірник наукових праць ЗОППО № 1 (30) 2018.
3. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта:реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.

Івашин Артем Павлович,

асистент вчителя, соціальний педагог Опорного закладу загальної середньої освіти Розумівської школи Долинської сільської ради Запорізької області

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Сучасні пріоритети життя вимагають високого освітнього рівня для різних груп дітей. Це обумовлено розвитком техногенної цивілізації, а відтак досягнення цього рівня неможливе без перегляду питання щодо освіти дітей з особливими потребами, яке посприяє створенню для кожної дитини рівнозначних умов. Тому особливу увагу необхідно приділити залученню дітей з особливими потребами до навчання у закладах освіти з метою їх успішної соціалізації і адаптації до навколишнього середовища. Кожна дитина має власні освітні потреби та здібності, гармонійне інтегрування таких дітей передбачає спеціалізовану допомогу, психологічну підтримку, індивідуальний підхід та використання різноманітних методик та технологій, які одночасно є універсальними, але й індивідуальними. Інновації в освітній діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами – це використання нових знань, прийомів, підходів, технологій для отримання результату у вигляді освітніх послуг, що відрізняються соціальною та ринковою затребуваністю. Вивчення інноваційного досвіду показує, що більшість нововведень присвячені розробці технологій [1, с. 11].

Необхідність формування у підростаючого покоління навичок самостійного, критичного, оперативного мислення, адаптації та орієнтування у інформаційно-

насиченому просторі висуває нові вимоги до змісту освіти, його оновлення та модернізації.

Аналіз літератури показав, що свої праці та дослідження з теми інноваційних підходів присвячували вчені Л. Ващенко, О. Козлова, Н. Артикуца, М. Поташник, О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс, Г. Герасимова, Л. Ілюхіна, І. Бех, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Кларін, О. Пехота, О. Попова, Л. Подимова, А. Пригожина, В. Сластьонін, А. Хуторський та інші. Теоретичною основою методології інноваційних технологій є дослідження сучасних педагогів В. Безпалька, Б. Лихачова, М. Кларина, В. Монахова, Г. Селевка.

Розробленням інноваційних технологій навчання займалися також А. Єршов (комп'ютерні технології), А. Белкін (педагогічна технологія створення ситуацій успіху), Ж. Піаже, Л. Виготський, Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт (технологія розвитку критичного мислення), В. Коваленко, Б. Нікітін, П. Підкасистий, М. Стронінта (ігрові технології), О. Пометун, Л. Пироженко (інтерактивні технології) [6 с. 276].

Список використаних джерел:

1. Атанов Г. А. Діяльнісний підхід у навчанні / Г. А. Атанов. Донецьк: ЕАІ-прес, 2001. 58 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І. М. Дичківська. Київ: Академвидав, 2004. С. 218.
3. Ільченко А. М. Особистісно орієнтований підхід до виховання у педагогічній спадщині М. Монтесорі // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип.8, Т.1 / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. Київ, 2006. С. 94–97.
4. Ковалінська І. І. Модель інклюзивної освіти в умовах Тереховлянського навчально-виховного комплексу / І. І. Ковалінська // Інклюзивне навчання в Новій українській школі: Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі» (26-27 березня 2018 р., м. Тереховля): у 2 ч. / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України; упорядн.: Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. Київ: Інтерсервіс, 2018. С. 45.
5. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання: навчальний посібник / [А. В. Гета, В. М. Заїка, В. В. Коваленко та ін.]; за заг. ред. Ю. Г. Носенко. Полтава: ПУЕТ, 2018. 261 с.
6. Ткачова Н. Г., Булаш І. В., Турчина І. С. Інноваційні техніки роботи з дітьми з особливими освітніми потребами // Молодий вчений». № 11 (63) листопад, 2018. С. 276.
7. Шило С. І. Удосконалення навчально-виховного процесу на основі

впровадження інноваційних технологій як засіб розвитку творчої особистості учасників педагогічного процесу [Електронний ресурс] / С. І. Шило, Т. В. Савченко. Запоріжжя, 2014. 30 с.

Лисунець Яна Миколаївна,
*практичний психолог КОЗО «Юр'ївська ЗОШ І-ІІІ ступеня імені Героя
Радянського Союзу Д. П. Запорожченка»*

ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Година психолога, заняття з елементами тренінгу для учнів 5-7 класів

Мета: сприяти протистоянню різним видам насильства, опанувати інформацією про юридичний захист та психологічну допомогу, формуванню вміння розпізнавати різні види насильства. Активізувати процес ставлення кожного учня як творця і проєктувальника власного життя.

Розвивальна. Формувати дружні стосунки між учнями. Формувати почуття гідності, гордості, та поняття честі у стосунках. Розвивати навички запобігання виникненню насильства в сім'ї, школі, серед однолітків.

Виховна. Виховувати юридичну, психологічну, фізіологічну свідомість. Виховувати у дітей відповідальне ставлення до свого здоров'я, до власної особи. Виховувати вибірковість у прийнятті рішень на користь здорового способу життя, ввічливість.

1. Вступне слово психолога:

Дитячі очі чисті, щирі

В них видно наміри й думки,

Вони хоч чорні, сині, сірі

Бувають радісні й сумні.

Мабуть, радісними є очі дітей, коли у них щасливе дитинство, коли ніщо не пригнічує і не турбує. А сумними – коли діти зазнають страждань, принижень.

– Як ви вважаєте, діти, чи правильно говориться в народній приказці: за одного битого сім небитих дають. Висловіть своє ставлення до цього твердження. Сьогодні все частіше в шкільному середовищі звучить слово «булінг». У перекладі з англійської воно означає знуцання, цькування чи залякування. Булінг відрізняється від звичайної суперечки між дітьми тим, що супроводжується фізичним чи психологічним насиллям: дитину висміюють, залякують, б'ють, псують речі. За даними міністерства освіти, тільки минулого року шкільні

психологи отримали близько 109 тисяч звернень через цькування учнів. Проте лише третина з них була від дітей, частіше про проблему булінгу наважувалися говорити вчителі або батьки. Як розпізнати, що дитину ображають у школі, і як вирішується проблема дитячої жорстокості на державному рівні, досліджувати наші експерти.

У серпні цього року в межах проєкту «Я маю право!» міністерство юстиції розпочало інформаційну кампанію Стоп-Булінг, орієнтовану на дітей і їхніх батьків. Головна мета – розказати суспільству про види булінгу і його протидію.

Найбільш поширені різновиди цькування: психологічне і фізичне. Вони відрізняються за низкою ознак. До психологічних прикмет того, що дитина зазнає булінгу належать: відсутність у дитини друзів, страх ходити до школи, занижена самооцінка. Ознаками фізичного булінгу можуть бути зламані іграшки, зіпсовані особисті речі, брудна шкільна форма, синці. Через поширення ролі Інтернету і соціальних мереж з'явився новий вид цькування – кібербулінг. Один із його проявів – це надсилання погрозливих та образливих текстових повідомлень. Фахівці радять, що дитині не варто намагатися вирішити ситуацію самотійно. Краще звернутися до батьків, вчителів або дорослих, яким дитина довіряє.

Приєм «Мікрофон»

Психолог: На жаль, ми живемо у світі де, на превеликий жаль, існує таке негативне явище, як насилля. Нумо з'ясуймо зміст поняття «насилля».

Учень 1. Насилля – це застосування особою чи групою осіб засобів примусу щодо іншої особи чи групи осіб.

Учень 2. Насилля – це дії, що принижують людську гідність, завдають шкоди здоров'ю, а іноді й життю.

Психолог. Нумо з'ясуймо, які бувають види насилля.

Мозковий штурм «Хто може здійснювати насилля»

Вчинки дітей

Психолог. Бувають ситуації, які можуть спровокувати насилля. Часто людина сама своїми діями створює умови для виникнення таких ситуацій.

– Які ситуації? Назвіть їх (провокації, обзивання один на одного, насмішка, плітки, обмови й т.д.).

Психолог. Поведінку, яку може спровокувати насилля, називають «віктимною» (латинська жертва), тобто людина поводить себе як потенційна жертва, створюючи передумови до насилля. Поведінка може бути провокативною та необережною. Провокативною вважається поведінка, коли потенційна жертва спілкується з незнайомими людьми, відвідує їхні квартири, залишається наодинці з цими людьми.

Учень. А зараз послухайте притчу «Про жорстокість».

В одному з монастирів Шаолінь майстер навчав учня. І якийсь учень запитав майстра:

– Учителю, а як довідатися, наскільки я жорстокий?

І майстер відповів йому:

– Щоразу, коли ти будеш завдавати удару своєму ворогові, уяви себе на його місці та відчуй його біль. І якщо ти одного разу не відчуєш болю, знай, жорстокість поглинула тебе.

Психолог. І народ, у 21 столітті психологи, педагоги, лікарі почали бити на сполох. Жорстокість, агресія починають зростати швидкими темпами.

– У чому ж причина цього?

Фахівці констатують, що, в першу чергу, агресію підлітків і дорослих викликає на телебаченні жорстокість, що батьки не приділяють уваги своїм дітям, вони з головою поглинули у побутові справи.

Чи доводилося вам зустрічатися з такими явищами, бути свідками таких «бійок»? Якщо так, то якими були ваші дії?

– Що спричинило таку поведінку підлітків? (Діти розповідають, відповідають на запитання)

**ГРИГОРІВСЬКИЙ ЗАКЛАД ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
І-ІІ СТУПЕНЯ – ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ імені І. Г.ПРИБОРА
ВАСИЛЬКІВСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

52660 вулиця Миру 5а, село Григорівка , тел.(05639) 95238
e-mail: grigorivka.nvk@gmail.com, код ЄДРПОУ 26461891

СІМ'Я – ПРОСТІР БЕЗ НАСИЛЬСТВА

Доповідь підготувала:
Практичний психолог
Литвиненко Катерина
Юріївна

Людина з народження знаходиться в сім'ї. Вона першочергово засвоює стилі взаємодії та сімейного виховання, зразки поведінки. Середовище, в якому розвивається людина, є головним чинником розвитку її особистості. Одним із найважливіших шляхів вирішення завдання активного формування психіки дитини є саме вивчення впливу сім'ї, оскільки процес становлення особистості починається саме в родині. Соціалізація особистості починається у сім'ї. У часовому інтервалі, навіть у порівнянні зі школою, період впливу батьківської сім'ї на особистість є найдовшим і може продовжуватися після закінчення періоду дитинства. Наскільки він активний і цілеспрямований, залежить саме від виховного потенціалу родини, внутрішньо сімейних стосунків та психологічної грамотності батьків. Тільки в соціумі з індивіда утворюється людський образ, якщо дитину не виховувати, вона й не буде розвиватися.

Як батьки ми часто думаємо: оскільки ми любимо своїх дітей, проводимо з ними час, спілкуємося та правильно дисциплінуємо, то правильно забезпечуємо їм оптимальний розвиток. Це так. Однак більш фундаментально основу особистісного розвитку дитини закладають не тільки наші методи виховання, а й те які ми особистості. Наші особистісні якості, наша власна поведінка та ставлення – це основні фактори, що впливають на формування самовідчуття дитини, сприйняття нею самої себе, знаємо ми про це чи ні.

Діти, як губка, щодня вбирають явні й ледь вловні прояви батьків, їх стосунки, манери, світогляд, які значною мірою формують дитячу індивідуальність. У нас, батьків, є набір власних особистісних якостей, які ми успадкували від своїх батьків, або набули у взаємодії зі значущими для нас людьми, світом і внаслідок унікального життєвого досвіду.

Батькам корисно знати, яким чином вони формують особистість дитини, і намагатися по можливості запобігати реплікації небажаних поведінкових звичок, які вони вважають негідними для власних дітей.

В ідеалі, мама є для маленької дитини джерелом життєвого досвіду. Якщо вона дає тепло, чуйно реагує на потреби малюка, він буде розвиватись із сильним почуттям цілісності. Якщо мати дитини пригнічує її, проявляє холодне ставлення, нереалізованість, гнів або ворожість, розвиток дитини буде порушено.

Татусі ж призначені для того, щоб підштовхнути маленьку дитину до активної взаємодії та встановлення взаємин зі світом за межами материнських обіймів. Батько розповідає дитині про світ, він бере її з собою в різні місця, займається різними спільними видами діяльності й демонструє дитині способи взаємодії з навколишнім світом. Якщо тато – упевнена у собі людина, люблячий, то й навколишня дійсність сприймається дитиною як привітне й цікаве місце, з яким вона може сміливо взаємодіяти. Однак якщо сам батько відчуває труднощі при взаємодії з навколишнім світом, то дитина може перейняти аналогічний образ думок і їй не вистачить інструментів для власних успішних взаємодій.

Як правило, більшість батьків, яких жорстоко карали в дитинстві, самі карають дітей. Внаслідок негараздів у житті, дорослі спрямовують свій гнів та обурення проти власної дитини, навіть не маючи наміру зашкодити.

Батько або мати можуть застосовувати насильницькі методи виховання через: почуття власного безсилля; брак навичок спілкування з дитиною; відсутність демократичних цінностей.

Не всі з батьків розуміють, що покарання – це психологічна травма. Велику роль відіграють стереотипи, поблажлива думка суспільства щодо авторитарних методів виховання. Батьки часто можуть без злого умислу завдати дитині шкоду, яка спричинить проблеми в дорослому житті.

Захист дітей від жорстокості, запобігання злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням. Проблема ускладнюється ще й тим, що значна частина постраждалих від насильства – вихідці з неблагонадійних верств або «діти вулиці», в долях яких мало хто зацікавлений. Іноді діти оплачують власним стражданням і навіть життям батьківську потребу в самоствердженні, прагненні дорослих влаштувати особисте життя, стають заручниками п'яних батьків і роздратованих матерів.

Розв'язати проблему насильства щодо неповнолітніх можна тільки у разі спільної роботи педагогів, батьків і дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Метою роботи щодо нівелювання наслідків насильства є не заміна або усунення батьків, які не в змозі нести відповідальність за виховання своїх дітей, а допомога сім'ї у відновленні або формуванні здатності до названої

діяльності. Наша країна, як і більшість країн світу, переживає негативні соціальні процеси, які супроводжуються значними кризовими змінами у суспільстві. Одним із таких явищ є насильство.

Насильство в сім'ї відбувається у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня. Особи, які чинять насильство, намагаються отримати владу та контроль над їхніми близькими партнерами. Влада набирає вигляду стратегічної образливої тактики, що забезпечує посилення контролю.

Насильство над дітьми – проблема, яка завжди існувала і скоріш за все, ще довго буде існувати у сучасному суспільстві. Діти є найнезахищенішою і найуразливішою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих. Саме з їх провини діти стають жертвами домашнього насильства, опиняються в зонах стихійних і природних катастроф, військових дій тощо.

Насильство над дітьми – це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші.

У практиці соціально-педагогічної роботи часто використовують поняття «жорстоке ставлення до дитини», що включає фізичне насильство, інцест і сексуальне насильство, а також психологічно негативне звернення, що може мати на увазі, наприклад, ігнорування дитини або залучення до насильства між батьками чи іншими членами сім'ї.

На жаль, в нашому суспільстві переважає думка, що проблеми жорстокого поводження із членами сім'ї є внутрішньою проблемою цієї сім'ї та не потребує втручання суспільства, а тим більше держави. Саме право на захист від насильства над особою, особливо в сім'ї, є одним із найголовніших прав громадян та дітей зокрема.

Ще недавно в нашому суспільстві вважалося неприйнятним говорити відверто про насильство в сім'ї. Проте ця форма насильства існує давно і зустрічається досить часто: вона розповсюджена серед людей різних національностей, різного фінансового та соціального статусу, в сім'ях вірян та атеїстів. Мало того, таке насильство ніяк не можна пояснити економічною

нестабільністю, оскільки воно наявне й у відсталих, і в економічно розвинутих країнах.

Насильство дуже часто присутнє в нашому житті та ми відіграємо в ньому певну роль. Залежно від ситуації ми є свідками, жертвами або ж кривдниками. Трагічність ситуації в тому, що свідки чи жертви насильницької діяльності переносять модель поведінки кривдника у власне життя та продовжують чинити насильство. Власне створюється коло насильства: жертви стають кривдниками.

Найчастіше насильство проявляється в сім'ї. Це реальна дія чи погроза фізичної, сексуальної, психологічної або економічної образи та насильство з боку однієї особи щодо іншої, з якою вона має чи мала інтимні або інші значущі стосунки.

Джерела насильства в сім'ї закладено у звичаях суспільства, в системі норм і правил, які передбачають для чоловіків, жінок та дітей різну визначену поведінку: **активну та агресивну для чоловіків, поступливу для жінок і покірну для дітей.** Значною мірою **така поведінка є наслідком традиційного виховання,** за якого агресивна поведінка чоловіків розглядається як єдиний та прийнятний спосіб вирішення проблем. Хлопчиків навчають бути напористими у досягненні своєї мети, тоді як дівчаток вчать терпіти й пристосовуватися. Результатом такого впливу сім'ї та оточення є нинішня сумна картина насильства над жінками в нашій країні. Крім цього, воно може здійснюватися й над іншими членами сім'ї, особливо над дітьми.

Насильство в сім'ї дуже впливає на життя дітей і підлітків. Третина дітей в Україні щороку спостерігають акти насильства в сім'ї. Діти, матері яких зазнали знущань, у шість разів частіше намагаються покінчити життя самогубством, 50% з них схильні до зловживань наркотиками та алкоголем.

Двадцять відсотків студентів вищих навчальних закладів втягнуті у насильницькі стосунки, причому 66% розповідають про це друзі, 26% – батькам, 25% – нікому не розповідають. **Часто насильство виявляється як комбінація фізичної, сексуальної та/або емоційної образи.** Щоб визначити ступінь насильницьких дій, досить з'ясувати такі випадки насильства:

Фізичне насильство: хтось дитину штовхає, завдає болю ляпасами, стусанами, ударами кулаків; жбурляє предмети, загрожує зброєю або завдає ран; фізично перешкоджає при спробі вийти з дому; закриває ззовні дитину в помешканні; залишає одну в небезпечних місцях; відмовляється допомогти, коли дитина хвора; перешкоджає при спробі звернутися за медичною допомогою; не дає заснути вночі; відмовляється купувати харчові продукти та інші необхідні для дитини товари; псує її майно; ображає батьків, молодших братів та сестер; загрожує заподіяти шкоду родичам або друзям.

Сексуальне насильство: поведяться з дитиною як з сексуальним об'єктом; змушують роздягатися проти її волі; змушують вступати в статевий акт проти волі дитини, гвалтують її; здійснюють статевий акт з особливою жорстокістю; змушують вступати у статевий акт після побоїв; змушують дивитися і/або повторювати порнографічні дії. За статистикою, одна третина підлітків зазнає насилля в інтимних стосунках.

Емоційна образа: постійно дитину принижують, кричать на неї та/або кривдять (наприклад, говорять, що вона занадто товста, худа, дурна і т.д.); ігнорують почуття дитини; висміюють її переконання; забороняють виходити на вулицю, гратися з однолітками; маніпулюють нею, використовуючи при цьому неправду й незгоду; кривдять її родичів і друзів або проганяють їх; критикують її, висміюють.

Економічне насилля: економічні утиски (не давати грошей, машину, кредитні картки для зняття грошей із рахунку жертви та витрата їх на себе; використання правової системи проти жертви).

Найнебезпечніше те, що **насильство дає дуже серйозні негативні соціальні наслідки**. Воно породжує терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари; відсутність самоповаги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну/алкогольну залежність; жагу помсти.

Наслідки домашнього насильства для дітей:

Діти з сімей, у яких практикується насильство, відчують постійний психологічний дискомфорт, для них це справжня трагедія.

Існує **ряд спільних ознак**, що характеризують переживання та поведінку більшості таких дітей.

Страхи. Діти з сімей, де практикується насильство, переживають відчуття страху. Цей страх може проявлятися різним чином: від занурення в себе та пасивності до насильницької поведінки.

Зовнішні прояви поведінки. Мала дитина не може знати, коли відбудеться наступний спалах насильства, де та наскільки сильним він буде. В результаті, вразливість та відсутність контролю над ситуацією призводять до проявів впертості у поведінці, відмови розмовляти та агресивних вчинків.

Нездатність виразити почуття вербально. Спостерігаючи за практикою насильства в сім'ї, діти доходять висновку, що насильство – це спосіб, яким дорослі вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми. Оскільки ніхто не показав цим дітям, як слід говорити про їхні почуття, думки, вони часто не знають, що переживають або відчують, і як можна виразити свої емоції та почуття у вербальній формі.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насильства – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Фізичне, емоційне та психологічні види насильства батьків над дітьми у сукупності підсилюють дію кожного з них, зумовлюючи виникнення в дитини певних ознак, що характеризують її переживання і поведінку.

Дослідження показують, що сімейне насильство негативно впливає на **фізичний розвиток** дитини, включаючи загальний стан здоров'я, координацію, силу, зір, слух, здатність набувати знання, необхідні для нормального життя. В дітей, що потерпали від насильства, занижена самооцінка, вони вважають себе не

вартими любові, мають проблеми у співпраці з іншими та вмінні відрізнити добро від зла.

Якщо між дітьми та батьками немає взаємозв'язку, панує постійна атмосфера напруженості між самими батьками, це приводить до того, що дитина прагне якомога менше перебувати вдома, втрачає емоційний контакт з батьками, виходить з-під соціального контролю дорослих. У таких дітей розвиваються соціально-психологічні якості потенційного правопорушника. Значна кількість конфліктів та форм соціально неадекватної поведінки як удома, так і в школі, провокується дорослими. Підлітки, які стають жертвами фізичного та психічного насильства в сім'ї – в школі поповнюють категорію «важких учнів».

Жорстоке поводження з дітьми надалі формує з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості стосовно власних дітей. Отже, дитина потребує соціально-правового захисту.

Про соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист передбачає гарантію основних прав, зафіксованих у Конвенції ООН про права дитини. У вузькому розумінні це означає створення умов для вільного розвитку духовних та фізичних сил дитини, пробудження її активності. Соціальна захищеність не має вікових рамок. *Але чим менше дитина, тим більше вона потребує захисту!*

Як же захистити дитину? Що можна зробити, щоб запобігти жорстокому поводженню з дітьми та насильству в сім'ї? Хто повинен зупинити цикл знущань? Це можуть і повинні зробити матір та батько! Якщо кривдником є батько, то лише жінка може захистити своїх дітей і себе саму. Якщо кривдником є жінка, то батько може перервати насильницькі стосунки та захистити дітей.

Пам'ятка для батьків

«Як створити доброзичливий клімат у родині»

1. Сприймайте дитину безумовно. Любіть її не за те, що вона гарна, розумна, здібна, добре навчається, допомагає. Любіть її просто за те, що вона є.

2. Можна висловити своє незадоволення окремими діями дитини, але не дитиною загалом.

3. Будьте вірними своєму слову, обіцянкам. Навіть якщо є об'єктивні причини й через якісь обставини ви не зуміли дотриматися своєї обіцянки, не вважайте не гідним для себе пояснити дитині причини, з якої ви порушили її.

4. Будьте відвертими з дитиною. У побудові правильних і чесних відносин у край важливе бажання дитини бути з вами відвертим. Це бажання можна й потрібно стимулювати. Інколи ви самі можете стати ініціатором ігрової ситуації, де дитина, яка потрапила в скрутне становище, наприклад зламала квітку у вазі, має зробити свій внутрішній вибір користь правди. При цьому можете сказати, що ви знаєте, хто зламав нещасливу квітку, і краща було б, щоб малюк поділився приємною новиною раніше, оскільки спільними стараннями можна було б змінити ситуацію. Величезну роль тут відіграє ваша доброзичливість у словах та інтонації.

5. Можна засуджувати дії дитини, але не почуття, хоч якими б не бажаними чи незадоволеними вони були. Якщо ці почуття з'явилися, отже для цього є всі підстави.

6. Незадоволення діями дитини не повинно бути систематичним, інакше воно переросте у її неприйняття.

7. Поступово, але неухильно знімайте із себе турботу та відповідальність за особисті справи вашої дитини та передавайте їх їй.

8. Оцінюйте наслідки. Коли дитина вперше говорить неправду, необхідно пояснити їй наслідки цього вчинку. Зробіть це без по сторонніх. Пояснення необхідне, воно дозволить дитині зрозуміти, що вона не одна у світі, що кожний її вчинок має свій відголос – позитивний і негативний. Таке пояснення допоможе їй навчитися думати про майбутнє. Дайте змогу дитині самій залагоджувати наслідки її дій або бездіяльності. Тільки тоді вона дорослішатиме і ставатиме «свідомою».

9. Карайте дитину, залишаючи без хорошого, а не робіть їй погано.

10. Умійте прощати. Якщо ви ввели вдома «статусні «взаємини, без знижки на вік малюка ви ризикуєте виховати замкнену і боязку людину. Адже, даючи маху, дитина думає перш за все, що на неї чекає невідворотне і строге покарання.

Відчуття самозбереження і бажання уникнути стає визначальним чинником в поведінці. І тут до брехні – один крок.

11. Посмійтеся разом. На несуттєву брехню можна відповісти гумором. Насамперед це стосується маленьких дітей, які роблять перші спроби обманути. Залишаючись у межах гри, ми ніби говоримо дитині: «Ти знаєш, що я знаю». Наш гумор дає дитині відповісти так само весело.

12. Заохочуйте чесність. Не залишайте непоміченим момент, коли ваша дитина призналася у чомусь. Повірте, що такі миті в житті дитини дуже важливі. Адже вона робить свій вибір. Не забудьте пояснити, в чом у її помилка, але змістіть акцент на момент істини – на те, що ви пишаєтесь тим, що ваш малюк росте чесною людиною.

13. Подавайте власний приклад. Пам'ятайте: ваша дитина – це до великої міри ваш відбиток. Вона звертає увагу на те, що ви минаєте, навіть не озираючись. Ви виховуєте нечесну людину тоді, коли припускаєте можливість збрехати у присутності дитини. Інколи в цій брехні дитині відводиться визначена, нехай, на перший погляд, безневинна брехня. Наприклад: «Підійди, будь ласка, до телефону і відповідай, що мами вдома немає», – кажете ви та закладаєте цим фундамент для майбутньої брехні.

14. Любіть своє дитя. Якщо ви любите свою дитину – не уникайте шанс у дати їй це відчуття. Повторюйте частіше ці заповітні слова: «Я тебе дуже, дуже люблю»! навіть якщо дитина вчинила щось погане, все одно повторіть, що любите її. Так ви розвинете в душі малюка упевненість, що попри здійснені ним помилки, що він все одно улюблений і дорогий вам, що засуджуєте його вчинок, а не особистість загалом.

Завжди пам'ятайте: ми виховуємо дітей власним прикладом, системою власних цінностей, звичним тоном спілкування, ставленням до праці й дозвілля. Тож нумо виховуймо наших дітей, пізнавати те, чого ми не знаємо, знайомитись з основами педагогіки, психології, права, якщо насправді любимо їх і бажаємо їм щастя.

Література:

1. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист МОН №1/11-5480 від 18.05. 2018.

2. Власов П. О. Насильство в сім'ї та соціальна робота із сім'ями, в яких чиниться насильство: інформ.-практ. посіб. / П. О. Власов // Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громад. орг. «Жіночий інформ.-координаційний центр», 2006. 138 с.
3. Кочемировська О. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: осн. поняття: посіб. для соц. працівників /О. О. Кочемировська. Харків: НТМТ, 2008. 44 с.
4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 84. 2014.
5. Левченко К. Б. Конфлікти, гендерно обумовлене насильство, миро будування та медіація, роль жінок. Київ: Агенство «Україна». 2015. 60 с.
6. Шкільна служба порозуміння: програма формування безпеки в навчальному закладі: [буклет]. Київ:Український центр порозуміння, 2008. 15 с.
7. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід впровадження. Жмеринка, 2008. 95 с.

Муравська Єлизавета Володимирівна,
*дитячий та сімейний психолог в методі системно сімейної терапії (ССТ), член
Української спілки психотерапевтів (УСП), спеціаліст по МАК картам,
практичний психолог КЗПДНЗ (ясла-садок) №13 «Сонечко», м. Полтава.*

ЯК ПОЯСНИТИ ДОШКІЛЬНЯТАМ ПРО БУЛІНГ? ВІД СЛІВ ДО ПРАКТИКИ

Кожен з нас почувши слово булінг, мабуть, відразу уявляє школярів, де невіршені внутрішні психологічні проблеми перетворюються на агресію. Та певне цькування, не прийняття, насмішки існують і в дошкільних закладах.

Ознаки булінгу: періодичність; спрямованість проти конкретної дитини – «жертви»; наявність «агресора» і «спостерігача».

У дітей дошкільного віку це може відбуватися час від часу.

Виключення однієї дитини з гри, або постійне надання їй другорядних ролей в рольовій грі: «Ми з Олею не дружимо», «Ми будемо сім'я, а ти - наша собачка. Чекай нас тут, нікуди не ходи».

Дружба групою «проти» когось.

Переказування «секретів» про дитину, тобто плітки. Діти це називають «намовляти на когось»: «Я з вами не бути дружити, ви на мене намовляєте».

Дражнилки, смішні та принизливі прізвиська.

Фізична агресія – штовхання, биття, смикання за волосся чи одяг тощо. Фізичні прояви зупинити та проговорити найлегше, бо вони помітні та всі одразу і дорослі й малі звертають увагу. Та інколи діти не розуміють, що роблять чи кажуть щось погане і тому їм про це необхідно розповідати та навчати на прикладах.

Які є методи боротьби? Негайне реагування, якщо ситуація відбувається прямо зараз:

1. Зупинити те, що відбувається словами: «Стом! Ми так не робимо. Ми не називаємо діток образливими словами. Від цього їм і мені стає сумно».

2. Підтримуємо «жертву» вербально, чи легко обіймаємо.

3. Заохочуємо дітей – «спостерігачів» підтримати жертву.

4. Не акцентуємо довго на цьому увагу, що так робити не можна. Це може сприяти повторюванню ситуації, оскільки «агресор» отримує увагу до себе.

Профілактика булінгу:

1. Робити заняття з розвитку емпатії, емоційного інтелекту, екологічного вираження агресії.

2. Проводити бесіди про те що це не приємно, погано, образливо, що про це обов'язково потрібно розповідати дорослим, бо в них є більше досвіду як вірно вчинити в певних ситуаціях.

3. Використовувати вправи проти булінгу: перегляд відповідних тематичних мультфільмів з обов'язковим сумісним обговоренням, арт-терапія, вивчення літературних творів, ілюстрація, інсценування, під час обговорення яких, діти зможуть ідентифікувати себе з героями, котрі відчувають страждання, МАК карти за допомогою, яких можна складати казки та історії.

Я пропоную розглянути 3 варіанти:

1. Вправа від Олени Жупанової «Зім'ятий листок»;

2. Перегляд тематичного мультфільму «Жив собі чорний кіт» та «Вірте у любов, вірте у Різдво»;

3. Елемент заняття: складаємо казку з МАК картами колода «Майстер казок» (Т. Зінкевич-Євстингеева).

До збірника додаються ПРЕЗЕНТАЦІЇ:

Мазурок Руслана Андріївна

[Створення толерантного середовища в дошкільному закладі для запобігання насильству](#)

Шевчук Олена Сергіївна

[Профілактика насилля в закладі освіти](#)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Азаренко Тетяна Ігорівна – науковий співробітник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України

Алфьорова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету права та психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Андрюшина Любов Леонідівна – кандидат біологічних наук, завідувачка кафедри педагогіки і психології Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту

Антіфєєва Христина Олександрівна – магістр педагогічної освіти, соціальний педагог Семенівського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів Семенівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області

Бандурка Людмила Вікторівна – викладач економічних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Класичний фаховий коледж Сумського державного університету»

Бевза Людмила Юріївна – практичний психолог Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету»

Бобокал Олена Миколаївна – викладач-методист, спеціаліст вищої категорії Київського державного коледжу туризму та готельного господарства

Богатинський Євген Олександрович – студент юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Бордейчук Іванна Степанівна – магістр, практичний психолог Центру професійно-технічної освіти №1 м. Івано-Франківська

Бразалук Вадим Павлович – курсант навчальної групи ДР-942 факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Братішко Наталія Віталіївна – заступник директора з навчально-виховної роботи Ільїнського навчально-виховного комплексу Чернігівської селищної ради Чернігівського району Запорізької області

Бублікова Наталія Юріївна – практичний психолог Опорного закладу загальної середньої освіти Розумівська школа Долинської сільської ради Запорізького району Запорізької області

Варіна Ганна Борисівна – старший викладач кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Вітязь Оксана Зіновіївна – практичний психолог Комунального закладу Пустомитівської районної ради «Звенигородський заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів Пустомийлівського району Львівської області»

Гарець Надія Олексіївна – старший викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Гладаревська Наталія Леонідівна – заступник директора з виховної роботи Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 58» Дніпровської міської ради

Горленко Валентина Миколаївна – науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України

Грузин Валерія Анатоліївна – працівниця Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гудзенко Тетяна Петрівна – здобувач магістратури факультету права та психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Демичева Алла Валеріївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Демченко Катерина Андріївна – студентка ІІІ курсу спеціальності «Право» Відокремленого структурного підрозділу «Фаховий коледж МНУ імені В.О. Сухомлинського»

Денисенко Олександр Борисович – вчитель історії Куп'янської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №1 Куп'янської міської ради Харківської області

Дирда Валентина Олександрівна – практичний психолог Державного навчального закладу «Дніпропетровський транспортно-економічний коледж»

Донець Ірина Сергіївна – консультант з формування мовно-комунікативної компетентності комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Мелітопольської міської ради Запорізької області

Єхалова Людмила Василівна – викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет

Жеглінська Тетяна Олегівна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Завгородня Ірина Анатоліївна – практичний психолог Ізюмського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 12 Ізюмської міської ради Харківської області

Замостна Ольга Григорівна – практичний психолог Зубрянського закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів Солонківської ОТГ Львівської області

Іванова Тетяна Миколаївна – психолог Комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Мелітопольської міської ради Запорізької області

Івашин Артем Павлович – асистент вчителя, соціальний педагог Опорного закладу загальної середньої освіти Розумівської школи Долинської сільської ради Запорізької області

Ілюшик Наталія Олексіївна – практичний психолог Загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів села Личини Камінь-Каширської районної ради Волинської області

Ірха Юрій Богданович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України

Кашкарьова Людмила Ромуальдівна – кандидат психологічних наук, доцент, керівник гуртка «Психологічні студії» Центру дитячо-юнацької творчості імені Є. М. Рудневої

Кириченко Олег Вікторович – ректор Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» доктор юридичних наук, доцент

Ковпак Тетяна Сергіївна – соціальний педагог Державного навчального закладу «Михайлівське вище професійне училище» Михайлівського району Запорізької області

Козлова Валентина Сергіївна – практичний психолог Костянтинівського районного навчально-виховного об'єднання «Гімназія – Мала академія наук №1 «Таврія» Костянтинівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області

Кокуца Віта Володимирівна – практичний психолог Центру професійно-технічної освіти м. Житомира

Колесник Вікторія Анатоліївна – науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

Корсунська Вікторія Валентинівна – старший викладач кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Кривуля Валентина Олексіївна – кандидат філологічних наук Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Кулик Тетяна Олексіївна – соціальний педагог, асистент вчителя Колонтаївської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області

Лабенська Лілія Леонідівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Лагерєва Ірина Всеволодівна – практичний психолог Державного навчального закладу «Михайлівське вище професійне училище» Михайлівського району Запорізької області

Лантух Ірина Сергіївна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лежнєва Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Левченко Олена Леонідівна – викладач іноземної мови Відокремленого структурного підрозділу «Класичний фаховий коледж Сумського державного університету»

Лисак Сергій Олександрович – начальник управління «Дніпровська міжрегіональна ресурсно-комунікаційна платформа» Координаційного центру з надання правової допомоги

Лисунець Яна Миколаївна – практичний психолог Комунального опорного закладу освіти «Юр'ївська загальноосвітня школа І–ІІІ ступеня імені Героя Радянського Союзу Д. П. Запорожченка» Юр'ївської селищної ради Юр'ївського району Дніпропетровської області

Литвиненко Катерина Юріївна – практичний психолог Григорівського закладу загальної середньої освіти I–II ступеня – закладу дошкільної освіти імені І.Г.Прибора Васильківської селищної ради Дніпропетровської області

Літвін Оксана Ярославівна – практичний психолог Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №4 «Ромашка» Центр розвитку дитини м.Ковеля Волинської області

Лучанинова Ольга Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України

Мазурок Руслана Андріївна – практичний психолог Бродівського комунального дошкільного навчального закладу № 8 Бродівської районної ради Львівської області

Макар Олена Іванівна – соціальний педагог Опорного закладу «Твіржанський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів – заклад дошкільної освіти» Мостиської міської ради Львівської області

Масалова Юлія Вікторівна – соціальний педагог Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 63» Дніпровської міської ради

Мостова Тетяна Олександрівна – аспірантка кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності, ЗНУ практичний психолог, соціальний педагог Комунального закладу «Василівська загальноосвітня школа I–III ступенів №3» Василівської міської ради Запорізької області

Мошенська Наталія Валеріївна – заступник директора з виховної роботи Харківського державного вищого училища фізичної культури № 1

Муравська Єлизавета Володимирівна – дитячий та сімейний психолог в методі системно сімейної терапії (ССТ), член Української спілки психотерапевтів (УСП), спеціаліст по МАК картам, практичний психолог Комунального закладу «Полтавський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №13 «Сонечко» Полтавської міської ради Полтавської області

Нагорна Юлія Анатоліївна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Надвичина Тетяна Лонгінівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, керівник психологічної служби Західноукраїнського національного університету

Наріжна Віра Василівна – соціальний педагог Комунального закладу опорного закладу загальної середньої освіти «Сузір'я» Оріхівської міської ради

Недов Сергій Леонідович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Очеретько Наталія Анатоліївна – заступник директора з виховної роботи Павлівського закладу загальної середньої освіти Васильківської селищної ради Дніпропетровської області

Пакулова Тетяна Василівна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Пижик Галина Григорівна – заступниця директора з навчально-виховної роботи, практичний психолог Ліцею № 10 Мелітопольської міської ради Запорізької області

Приймак Марія Мирославівна – заступниця директора з виховної роботи Опорного закладу «Твіржанський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів – заклад дошкільної освіти» Мостиської міської ради Львівської області

Пріснякова Людмила Макарівна – завідувач кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент Вищого навчального приватного закладу «Дніпрорський гуманітарний університет»

Рекус Оксана Вікторівна – соціальний педагог Торчинського професійного ліцею Луцького району Волинської області

Рогуліна Ольга Володимирівна – практичний психолог Ізюмського центру дитячої та юнацької творчості Ізюмської міської ради Харківської області

Родіна Євгенія Дмитрівна – практичний психолог Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Родіна Юлія Дмитрівна – кандидат наук з фізичної культури і спорту, доцент кафедри педагогіки і психології Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту

Савченко Віктор Григорович – доктор педагогічних наук, професор, ректор Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту

Савченко Тетяна Сергіївна – соціальний педагог Синельниківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 5 Синельниківської міської ради Дніпропетровської області

Семенишин Марта Ігорівна – практичний психолог Опорного закладу «Твіржанський заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів – заклад дошкільної освіти» Мостиської міської ради Львівської області

Сергієнко Надія Павлівна – заступник директора з навчально-виховної роботи Державного навчального закладу «Михайлівське вище професійне училище» Михайлівського району Запорізької області

Сосновенко Наталія Василівна – науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України

Стрижак Дмитро Ігорович – студент юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Таран Ірина Іванівна – заступник директора школи з виховної роботи Черкаської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 32 Черкаської міської ради Черкаської області

Тимофіїва Катерина Михайлівна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Троценко Аліна Миколаївна – соціальний педагог Комунального закладу «Козачолопанський ліцей» Дергачівської міської ради Харківської області

Фалей Катерина Юріївна – практичний психолог Микитицької загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів Дубенської районної ради Рівненської області

Філімошкіна Наталія Володимирівна – практичний психолог вищої категорії, психолог Дніпропетровської обласної дитячої лікарні

Ходотаєв Артем Андрійович – здобувач ІV курсу факультета права та психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Царенко Олена Олексіївна – кандидат політичних наук, директорка Відокремленого структурного підрозділу «Фаховий коледж МНУ імені В.О. Сухомлинського»

Черноп'ятов Станіслав Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Чугай Анатолій Олександрович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Шевченко Світлана Віталіївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Шевчук Олена Сергіївна – соціальний педагог Комунального закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів «Боголюбський ліцей Заборольської сільської ради»

Шиян Олена Олександрівна – практичний психолог Дошкільного навчального закладу «Веселка» Костянтинівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області

Ящук Катерина Василівна – соціальний педагог Відокремленого структурного підрозділу «Гірничо-електромеханічний фаховий коледж Криворізького національного університету»